Editat cu sprijinul Ministerului Cercetării și Tehnologiei — Colegiul Consultativ
pentru Cercetare Științifică și Dezvoltare Tehnologică

Vladimir Trebici

DEMOGRAFIE

EXCERPTA ET SELECTA

Academicianul la vârsta de 80 de ani

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
București, 1996

V.TREBICI

CUVÂNT DE CINSTIRE

Academicianul Vladimir Trebici a împlinit vârsta de 80 de ani. Prietenii și colaboratorii Domniei-Sale, foștii săi studenți venind din sociologie, economie, istorie, geografie, etnografie și demografie l-au sărbătorit, folosind prilejul pentru a omagia omul și opera sa științifică.

Bineînțeles, editura noastră nu putea să lipsească de la această sărbătoare; ea se alătură la această laudatio, *cu atât mai mult cu cât ea are temeiuri deosebite. Domnia-Sa a fost — și rămâne — un colaborator de seamă al editurii noastre și, mai ales, un prieten statornic al ei. Să amintim că de-a lungul anilor, Editura Enciclopedică i-a publicat mare mare parte din lucrările sale, unele devenite de referință în literatura de specialitate. Să le luăm cronologic: Populația mondială (1974), Mică enciclopedie de demografie (1975), Demografia orașelor României (1977, în colaborare), Demografia (1979), Ce este demografia? (1982), Mică enciclopedie de statistică (1985), la care a participat în calitate de coautor și coordonator, Demografie și etnografie (1986), în colaborare, Populația Terrei. Demografie mondială (1991). Domnia Sa a fost colaborator la Micul Dicționar Enciclopedic, a cărui versiune nouă a*

început să apară recent, în care figurează și „fișa" Domniei Sale, la numeroase enciclopedii România, destinate străinătății.

Un biograf al academicianului Vladimir Trebici remarca o anumită „propensiune" enciclopedică a sărbătoritului de astăzi. Într-adevăr, formația sa universitară, cât și domeniile în care s-a exersat în ultimele trei-patru decenii, întăresc convingerea că în persoana Domniei sale avem un enciclopedist, din stirpea acelui renascentist de omni re scibili, *cu limitările pe care le impune știința contemporană. Nu i-au fost străine istoria, geografia, sociologia, economia, statistica, etnografia, cărora le-a consacrat lucrări pertinente, evitând enciclopedismul superficial.*

Editura Enciclopedică i-a propus colaboratorului și prietenului său editarea unei cărți care să înmănuncheze lucrări, apărute de-a lungul anilor, reprezentative pentru varietatea preocupărilor sale. Ideea a fost acceptată. Selecția îi aparține autorului, care a colaborat cu redactorul nostru, Dan Ghinea, în acel spirit pe care noi îl cunoaștem de mulți ani. Am adăugat și „Bibliografia" — și ea selectată de autor — pentru ca studiile și articolele risipite în atâtea cărți, reviste și alte publicații să poată fi cunoscute de cei interesați de demografie și alte științe.

La vârsta Psalmistului, la care a ajuns academicianul Vladimir Trebici, el refuză declarația infatuată a acelui Exegi monumentum aere perennius. *Mai mult, ne-a mărturisit că pregătește un* opus vitae magnum *pe care îl va încredința, așa cum era și firesc, editurii noastre.*

Îi mulțumim și îi urăm, în acest ceas aniversar, Ad multos annos, *cu putere și sănătate, pentru a duce la îndeplinire frumoasele proiecte, care — nu ne îndoim — vor îmbogăți cultura noastră.*

MARCEL POPA
DIRECTORUL EDITURII ENCICLOPEDICE

CUM AM DEVENIT DEMOGRAF

La ceas de bilanț, prilejuit de împlinirea unei vârste, gândul se întoarce spre trecut în încercarea de a evalua drumul străbătut, cu împlinirile și neîmplinirile lui. Un asemenea bilanț nu poate fi decât provizoriu și, firește, incomplet. Cât a mai rămas din acest drum? Învățămintele, chiar dacă nu-i mai pot fi utile autorului, de bună seamă, ele pot oferi ceva cititorului care va avea răbdarea să parcurgă aceste rânduri. Le-am dat un titlu literar, gândindu-mă la evocarea atât de frumoasă a lui C. Negruzzi („Cum am învățat românește") sau a lui G. Topârceanu („Cum am devenit ieșean"). De multe ori în viață o întâmplare sau, mai adesea, un accident istoric, îți modifică traiectoria vieții, îți schimbă proiectul inițial cu care ai pășit încrezător în viață. Pentru cei din generația mea, asemenea cazuri au fost mai numeroase. După anii de liceu și de universitate, din perioada dintre cele două războaie mondiale, după un început promițător de viață profesională, au urmat anii celui de-al doilea război mondial, apoi anii grei din perioada totalitarismului comunist, la capătul cărora ne-am trezit bătrâni. Schimbări de epoci istorice, dar și schimbări de destine individuale.

...Deci, cum am devenit demograf? așa cum sunt considerat în țară, dar și în străinătate.

Se va vedea din cele ce urmează în ce măsură calificativul de „demograf" este meritat.

Pe băncile Liceului „Aron Pumnul" din Cernăuți (1926—1933) — liceu clasic prin excelență — disciplinele care mă pasionau erau istoria (mai ales istoria antică) și limbile clasice — latina și elena. O pasiune trecătoare pentru chimie nu a avut urmări concrete.

De aceea, la Universitatea din Cernăuți (1933—1938) am urmat cursurile Facultății de Filosofie și Litere, pe care le-am absolvit la specialitatea istoria filosofiei (principal), sociologie și istoria românilor (secundar). Am urmat și Facultatea de Drept, interes mai mare acordând dreptului roman. Mă pregăteam pentru cariera de profesor de liceu, drept pentru care am urmat Seminarul Pedagogic Universitar, în anii 1937—1938, absolvindu-l cu specialitatea principală filosofia și cea secundară istoria. Înscris la doctoratul în filosofie, în anii 1938 și 1939, speram să fac carieră universitară. În vara anului 1939, am făcut parte din echipa monografică ce a cercetat plasa Humorului (Gura Humorului, mânăstirile Humor și Voronet), în cadrul Serviciului Social.

Peste mulți ani, când împrejurările m-au obligat (nu regret!) să fac statistică, economie și demografie, mă întrebam care au fost cursurile din perioada universitară care ar fi putut să contribuie la acest interes. Economia politică se preda la Facultatea de Drept; tot aici se predau și noțiuni de statistică — ambele cursuri erau modeste.

În schimb, în cercetarea monografică mi s-a repartizat cercetarea registrelor populației, bine ținute în Bucovina. A fost, la data respectivă, prea puțin ca să mă simt atras de demografie.

Și iată intervenția istoriei! După o scurtă perioadă, în care am fost profesor de istorie la Liceul militar „Ștefan cel Mare" din Cernăuți, urmează Școala de ofițeri de cavalerie (rezervă), apoi tragica vară a anului 1940, când Bucovina a fost din nou „detruncheată"...

Având statutul de refugiat din Bucovina, am fost angajat, la 1 iunie 1941, la Institutul Central de Statistică, unde Director general era dr. Sabin Manuila, și repartizat la Oficiul de Studii și Publicații (Director: Anton Golopenția). Judecând retrospectiv, aceasta a fost întâlnirea cu...

Destinul! Am rămas puțină vreme la Institut; la începutul lunii iulie 1941, am fost mobilizat și trimis pe frontul de Est. Aveam să mă întorc în noiembrie 1946, după un „stagiu" de trei ani într-un lagăr de prizonieri din U.R.S.S.

Reîntors în România, am revenit la Institutul Central de Statistică. Decizia a fost luată după ce am fost „lămurit" de Anton Golopenția.

Mi-am legat, astfel, soarta de statistică, mai târziu de demografie. Institutul Central de Statistică l-a mai avut ca Director general pe dr. Sabin Manuila, până în august 1947, iar Anton Golopenția a continuat să fie Director al Oficiului de Studii până la 1 august 1947, când a fost numit Director general, cu delegație, al Institutului. La 1 septembrie 1948, își dă demisia. În 1948, Institutul Central de Statistică trece din subordinea Președinției Consiliului de Miniștri în cea a Comisiunii de Stat a Planificării, înființată în iulie 1948. Își schimbă denumirea în Direcțiunea Generală a Statisticii (1950), apoi în Direcția Centrală de Statistică pe lângă Consiliul de Miniștri, iar din 1990, Comisia Națională pentru Statistică.

În perioada 1946—1972, am lucrat la această instituție centrală de statistică, cu următoarele „sincope":

— 1951—1953, când am fost îndepărtat din instituție;

— 1956—1958, când am lucrat la Institutul de Cercetări Economice al Academiei Române.

În total, deci, aproape 26 de ani, îndeplinind funcția de redactor statistic, șef de secție, director, director general adjunct și consilier al ministrului.

Directori generali ai instituției, în perioada în care am lucrat aici, au fost: acad. prof. Gheorghe Mihoc (1948—1951), Manea Mănescu (1951—1956), Mihai Levente (1956—1962), Mircea Biji (1962—1965), Constantin Ionescu (1965—1969), Petrache Buzoianu (1969—1972), Ilie Șalapa (din 1972). La 1 iunie 1972, m-am transferat la Academia de Studii Economice, unde am funcționat până la 1 iulie 1972, când m-am pensionat la cerere, cu încadrarea de „conferențiar suplinitor".

În perioada 1948—1977, am funcționat și în învățământul superior (mai întâi cu jumătate de normă, iar din 1972, cu normă întreagă). Între anii 1974 și 1984 am fost profesor asociat la Centrul demografic O.N.U.

— România. După decembrie 1989, am predat cursuri de demografie la Facultatea de Sociologie, Psihologie și Pedagogie a Universității din București. Din 1990, am fost acceptat ca îndrumător de doctorat la Academia de Studii Economice, la specialitatea „statistică economică", iar din 1993, la Academia Română, respectiv, la Institutul de Cercetări Economice, la specialitatea „demo-economie".

Aceasta este cronologia, acesta este contextul instituțional pe care le prezint cu veracitatea unei fișe de cadre, pe care, de-a lungul timpului, am completat-o. Aceasta îmi va înlesni evocarea corectă a prezenței mele în demografie și încadrarea activității mele în istoria demografiei românești.

Dacă statistica a constituit preocuparea mea pe plan instituțional (din 1946) și în cadrul învățământului universitar (din 1948), în schimb, demografia este legată numai de învățământ. Momentul, pe care îl voi descrie mai jos, este anul 1962. Pot deci afirma că demografia a fost preocuparea mea de căpetenie în ultimele trei decenii și mai bine.

Desigur, datorez mult foștilor conducători ai Institutului Central de Statistică, dr. Sabin Manuila (1894—1964) și Anton Golopenția (1909—1951), pe care i-am evocat în repetate rânduri. Eminenți statisticieni și demografi, dar și sociologi (dr. Sabin Manuila era medic ca formație, colaborator al profesorului Dimitrie Gusti), locul lor este bine stabilit în istoria disciplinelor amintite. Precizez că în perioada 1946—1948, personal nu aveam încă preocupări de demografie; am început să studiez opera lor mult mai târziu.

Cu ce m-am ocupat, deci, până în 1962? La Academia de Studii Economice și la Institutul Politehnic din București (1958—1968) am predat statistica, și anume: statistica teoretică, economică, industrială, statistica muncii și salariilor, istoria statisticii. La Direcția Centrală de Statistică mi s-au încredințat statistica industrială, statistica întreprinderilor, metodologia statistică și activitatea științifică. Deci, nici în acest cadru nu m-am ocupat de demografie.

Pentru buna înțelegere a ceea ce urmează și pentru înlesnirea unei analize critice, este necesar ca să ne referim, cel puțin succint, la istoria statisticii și a demografiei.

Perioada până în 1948, când la conducerea Institutului Central de Statistică s-a aflat Anton Golopenția, ajutat de eminenți statisticieni demografi, a fost perioada dezvoltării „normale" a celor două discipline. O dată cu plecarea lui Anton Golopenția au fost îndepărtați cei mai mulți dintre foștii săi colaboratori și ai doctorului Sabin Manuila. Din 1948, statistica devine „socialistă"; același destin l-a cunoscut și demografia.

Perioada 1948—1989, a însemnat ideologizarea statisticii și demografiei, aservirea statisticii de către statul totalitar comunist. Ca o activitate practică, statistica a devenit „instrument al dictaturii proletariatului". Să nu uităm că perioada s-a întins pe mai mult de patru decenii.

Perioada inaugurată după decembrie 1989 asistă la încercarea de desideologizare a statisticii și demografiei, la reînnodarea firului tradiției și asigurarea unei dezvoltări normale. Am descris condițiile și caracteristicile statisticii, mai ales a celei instituționale, într-un articol apărut în 1990[1].

Am făcut același lucru pentru demografie, într-un articol apărut la Paris [2].

Este absolut necesar să stăruim asupra acestor lucruri pentru a răspunde la o întrebare simplă: În ce măsură demografia, dar și statistica, au fost influențate de condițiile politice și ideologice în această perioadă? Altfel spus, cât „s-a dat Cezarului" și cât s-a dat științei ca atare? Ceea ce a fost în avantajul demografiei, a fost caracterul ei de *știință socială cantitativă prin excelență*. Un studiu consacrat unei probleme demografice putea să fie obiectiv, științific, făcând concesii „comenzii sociale". Cei interesați, care vor avea răbdarea să consulte „Bibliografia" de la sfârșitul acestui volum, vor putea identifica tributul plătit de autor și ceea ce este contribuție științifică.

În 1962, cursul care mi-a fost încredințat purta denumirea „Statistica populației". Era epoca în care, potrivit concepției sovietice, statistica

---

1. Vladimir Trebici, *Statistica românească: tradiție și inovație*, în „Revista Română de Statistică", nr.1, 1990.

2. Vladimir Trebici, *L'apport de l'Institut National d'Etudes Démographiques et de Population à la démographie roumaine. Les relations démographiques franco-roumaines*, în «Population», nr. 6, Paris, 1995.

populației era identificată cu demografia. Vom aminti că o teză de doctorat din acea vreme „demonstra" că, în condițiile socialiste, singura știință este „statistica populației", înlocuind demografia. Este aceeași perioadă în care sociologia, etichetată drept disciplină „burgheză", era înlocuită cu „materialismul istoric".

Cursul era destinat statisticienilor economiști de la Academia de Studii Economice (pe atunci Institutul de Studii Economice și Planificare „V. I. Lenin"), celor de la Facultatea de Statistică (astăzi Facultatea de Cibernetică, Statistică și Informatică Economică), și se adresa unui număr restrâns de studenți.

Materialul didactic era cursul prof. A.I. Boianski (1906—1985), eminent statistician și demograf, autor de manuale de statistică, adesea criticat de autoritățile sovietice pentru „formalism matematic" și „cosmopolitism burghez". Nu este, deci, de mirare că versiunile revizuite ale cursului său acordau o mare parte concepției lui Marx cu privire la „legea populației" în capitalism și în socialism, criticii acerbe a lui Malthus, considerat „apologet al capitalismului" și „dușman al clasei muncitoare", demascării „statisticii și demografiei burgheze" etc. Folosirea unui manual cum era admirabila carte a dr. Petru Rămneamțu (1902—1981), *Elemente de biometrie și statistică vitală* (1939), era de neconceput. Autorul, medic, fost asistent al prof. Iuliu Moldovan (1882—1966), cu specializare în S.U.A., era considerat reacționar, cosmopolit etc. În schimb, materialul didactic ilustrativ era cel furnizat de recensămintele românești, în special cel din 1956, efectuat după modelul sovietic. Existau, în biblioteca Direcției Centrale de Statistică, lucrări ale unor statisticieni și demografi străini, mai ales francezi (M. Huber, A. Landry, T. Depoid).

Am început, deci, cursul *Statistica populației*; peste câțiva ani el a devenit *Demografie*, titlu sub care este predat la Facultatea de Cibernetică, Statistică și Informatică Economică.

Repet, marele avantaj al demografiei a fost caracterul ei cantitativ. După tributul plătit „Cezarului", prezentându-l pe Karl Marx și fundamentarea materialistă a demografiei, expunerea devenea mai liberă; indicii, metodele de calcul, inclusiv tabela de mortalitate erau prezentate după aceeași metodologie ca în demografia „burgheză". Nu este cazul

ca să amintim istoria și avatarurile demografiei în perioada în care am predat-o eu (1962—1977). În condițiile unei oarecare liberalizări în România, s-au reluat contactele cu demografia de peste hotare. Au început schimburile de publicații, se primeau reviste de demografie, manuale, materiale O.N.U. etc.

Cel mai utilizat manual a fost cel al demografului francez Roland Pressat (n.1923), *Analiza demografică*, pe care, împreună cu V. Ghețău, l-am tradus în limba română (1974). Rolul acestui manual a fost covârșitor. Predarea demografiei a beneficiat mult de pe urma publicării materialelor recensămintelor populației din 1966 și 1977 și a anuarelor demografice (cel mai bogat cel din 1974). Demografia românească a „reintrat" în Europa; firul tradiției nu a putut fi reînnodat, din cauză că iluștrii reprezentanți ai demografiei continuau să fie ținuți la index sau să fie suspectați. Îi am în vedere pe profesorii Iuliu Moldovan, Gheorghe Banu, pe dr. Sabin Manuila, dr. Petru Rămneamțu, Anton Golopenția.

Pentru a răspunde la întrebarea „Cum am învățat demografia?" pentru a o completa pe aceea „Cum am devenit demograf?", voi invoca principiul recomandat de Seneca: *Docendo discitur*, adică „Înveți, învățându-i" (pe alții). Am învățat sistematic, ca să pot preda demografia. Da, am învățat demografia o dată cu studenții mei! Am avut însă un mare avantaj, conferit de studiile universitare (sociologie, istorie și drept), de cunoașterea câtorva limbi străine (inclusiv rusa și germana), de stagiul îndelungat la Direcția Centrală de Statistică și învățământul universitar, când am „învățat" statistica și economia. Cum populația este un obiect multidisciplinar, iar abordarea problemelor demografice nu poate fi eficientă decât atunci când este interdisciplinară, îmi dau seama de avantajele pe care le-am avut.

Dacă aș fi întrebat cum ar trebui să fie un demograf „complet" — în sensul de „om deplin" al disciplinei sale — aș răspunde fără ezitare: să aibă o formație universitară temeinică în sociologie, economie, biologie (medicină, antropologie), istorie, geografie, la care să adauge cunoștințe sistematice de statistică, matematică, iar, mai recent, de informatică. Să mai amintim că elementele de psihologie socială și de etnologie se dovedesc a fi indispensabile.

Dată fiind situația specifică a demografiei românești, și având în vedere nevoile învățământului universitar și cerințele practice, activitatea mea legată de demografie a cuprins arii tematice vaste și s-a desfășurat pe planuri diferite. În perioada 1971—1989, am fost membru al Comisiei Naționale de Demografie, în anii 1974—1984, am fost profesor asociat la Centrul Demografic O.N.U. — România, am făcut parte din delegațiile oficiale la lucrările Comisiei de Populație O.N.U., la conferințele internaționale O.N.U. privind populația și dezvoltarea (București, 1974 și Cairo, 1994), sunt membru al diferitelor asociații și societăți internaționale de demografie și statistică.

Publicația care se ocupă de bibliografia demografiei pe plan mondial este "Population Index", revistă a lui Office of Population Research de la Universitatea din Princeton (S.U.A.). Dacă iau clasificarea pe materii recomandată de această revistă (20 de clase și câteva zeci de subclase), ajung la constatarea — surprinzătoare — că lucrările mele publicate acoperă în cea mai mare parte această schemă. Această „împrăștiere" poate fi înțeleasă numai prin raportare la istoria demografiei românești, a subperioadelor ei, ca și a priorităților pe care le-a avut această disciplină.

Am început cu clarificarea raportului dintre demografie și statistică, pledând pentru autonomia demografiei. Astăzi, discuția pare oțioasă, dar în anii '60 ea avea o mare importanță. Am acordat o mare atenție terminologiei demografice. Între cele două războaie, aceasta a cunoscut o puternică influență engleză; primii medici igieniști români, care au făcut specializări în străinătate, s-au îndreptat spre S.U.A. După 1945, modelul era demografia sovietică; terminologia s-a resimțit puternic.

Începând din anii '70, terminologia a început să fie „derusificată", în favoarea celei franceze. Am publicat mult pe această temă. Un moment important l-a constituit *Mica enciclopedie de demografie* (1975), în care termenii sunt prezentați în șapte limbi. De mare folos mi-a fost *Dicționarul demografic multilingv* (1958), publicat pentru O.N.U., cu versiuni în mai multe limbi.

Bineînțeles, printre priorități figurau manualele de demografie. Astfel, a apărut *Statistica populației* (1970), iar în 1979 a văzut lumina tiparului tratatul intitulat *Demografia*. Ca redactor responsabil la *Dicționarul statistic-economic* al Direcției Centrale de Statistică (ediția I, 1962 și ediția a II-a, 1969), am fost coautor la capitolele „Statistica populației" și „Istoria statisticii".

În demografia propriu-zisă — așa cum se poate constata din „Bibliografie" — am abordat aproape toate domeniile: creșterea demografică, fertilitatea, familia, mortalitatea, nupțialitatea și divorțialitatea, structura demografică și îmbătrânirea demografică (primul studiu în România, în 1972), repartiția spațială a populației, migrația internă, demografia urbană și rurală. Populației mondiale i-au fost consacrate două cărți (1974 și 1991), precum și numeroase articole. Tratarea populației ca sistem și ca sistem cibernetic a fost, de asemenea, o preocupare. Prima aplicație a modelului populației stabile (Lotka) datează din 1976. Am scris despre proiectări demografice; primul studiu despre tranziția demografică din România a fost publicat în 1978. Au fost publicate studii privind planificarea familiei și ciclul de viață al familiei. În repetate rânduri au apărut studii privind teoriile populației și politicile populației, cu referire la România și la populația mondială.

De un interes aparte s-au bucurat relațiile dintre economie și populație, dintre demografie și alte științe (istorie, sociologie, drept, antropologie culturală și etnografie). Interdisciplinaritatea a fost o preocupare constantă a autorului. În ultimul timp, atenția autorului s-a îndreptat spre geopolitică, analiza structurilor etnice și confesionale, demografia românilor de peste hotare, cu prioritate demografia Bucovinei.

Socotind drept datorie reluarea tradiției, autorul a consacrat, din 1980, câteva studii istorice demografiei românești. Au fost evocați, la Academia Română, dr. Sabin Manuila și Anton Golopenția. Cu diferite prilejuri au fost readuși în atenția celor de astăzi personalități ale statisticii și demografiei românești. De altfel, o lucrare mai amplă consacrată istoriei demografiei românești figurează în planul Centrului de Cercetări Demografice al Academiei Române, înființat în 1995.

Am amintit de raportul dintre populație și economie. Acestei probleme cruciale, autorul i-a consacrat cartea *Populația României și creșterea economică* (1971), care este, de fapt, o versiune a tezei sale de doctorat în filosofie (sociologie) și nu în economie, cum continuă să creadă mulți colegi. De asemenea, problemei fundamentale a demografiei regionale, autorul (în colaborare) i-a consacrat lucrarea *Demografia teritorială a României* (1986). Unele studii au apărut în străinătate.

Este clar că autorul nu poate fi exegetul propriei sale opere; riscul de a deveni apologet este mare. Deci, alții vor stabili ce este valabil din întreaga operă a demografului Vladimir Trebici. Trebuie, totuși, să aduc o precizare la o eventuală întrebare: Nu este cumva un „generalist" în ale demografiei,

autorul unor studii care acoperă aproape toate domeniile tematice ale acestei științe? Întrebarea poate fi extinsă și la statutul de „enciclopedist", contestat în epoca modernă. Repet: un răspuns competent va putea fi dat numai în urma unei analize a istoriei demografiei românești, dreptei situări a contribuției autorului la evoluția acestei discipline în spațiul românesc.

Însăși noțiunea de „original" în științele sociale este, în oarecare măsură, diferită de aceea folosită în științele exacte. Oricum, alegându-mă membru corespondent (1990) și apoi membru titular (1992), Academia Română a avut în vedere, în special, contribuția mea științifică în demografie și statistică.

Dacă optica interdisciplinară a fost o constantă în activitatea mea, o altă preocupare a fost aceea a reluării legăturilor cu demografii și demografia de peste hotare. Să amintesc participarea mea și a colegilor mei la manifestările științifice internaționale organizate de asociațiile și societățile profesionale, cu comunicări din care multe au fost publicate în limbi străine. Merită să fie menționate numeroasele recenzii, note și cronici pe care le-am publicat în revistele din România, în care erau aduse la cunoștința cititorilor români cărți, reviste, evenimente din lumea demografiei mondiale.

La întrebările tulburătoare: Ce rămâne din „opera" autorului pentru viitorime?; ce a însemnat trecerea lui, timp de câteva decenii, prin demografia românească?; dacă a crescut „discipoli"?, chemați sunt alții să dea răspunsul. Pentru facilitarea unui asemenea răspuns, utilă va fi lectura capitolului „Istoria demografiei românești. Repere". Am încercat din timp în timp să schițez jaloanele evoluției demografiei în România[3] și să-i informez, totodată, pe colegii noștri din străinătate[4].

Perioada până în 1989 a constituit obiectul unui articol[5]. Retrospectiva istorică, precum și permanenta referire la istoria mondială a demografiei sunt premise sigure pentru judecarea demografiei românești și dreapta ei situare în mișcarea internațională de idei.

3. Vladimir Trebici, *Dezvoltarea demografiei ca știință în România*, în „*Viitorul social*" *nr. 4, 1981*.

4. Vladimir Trebici, *Le développement de la démographie en Roumanie (1859—1980)*, în "European Demographic Information Bulletin", vol. XIII, nr.3, 1982.

5. Vladimir Trebici, *Demografia românească 1975—1989*, în „Sociologia românească" (serie nouă), nr. 1—2, 1990.

POPULAȚIA ROMÂNIEI

2837 1956

Numărul. La 1 ianuarie 1996, populația estimată a României a fost de 22 651 000 locuitori (suprafața țării fiind de 238 391 kmp, densitatea s-a ridicat la 95 locuitori pe kmp). Cu acest număr, România ocupă locul al 9-lea în Europa. Capitala României este Municipiul București. La recensământul din 1992, numărul populației sale a fost de 2 067 545 locuitori, reprezentând 9% din populația României.

Numărul actual al populației este rezultatul îndelungat al natalității și mortalității, la care se adaugă contribuția migrației internaționale și a celor două războaie mondiale. Bazele statului român modern au fost puse în anul 1859 prin actul Unirii Principatelor Române (Țara Românească și Moldova); desăvârșirea unității naționale a României a avut loc în anul 1918, ca urmare a Păcii de la Versailles.

În perioada 1859—1992 au avut loc în România zece recensăminte ale populației. Pentru anul 1870 se estimează o populație de circa 8 600 000, iar la sfârșitul anului 1900 ea s-ar fi cifrat la 11 168 000 locuitori. Date sigure asupra numărului populației sunt cele consemnate la recensămintele din perioada 1912—1992 (Tabelul nr. 1).

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ 17 FACULTATEA DE SOCIOLOGIE, PSIHOLOGIE ȘI PEDAGOGIE V. TREBICI BUCUREȘTI

Tabelul nr. 1

Data recensământului	Numărul populației	Ritm mediu anual de creștere (%)
19 decembrie 1912	12 768 399	—
29 decembrie 1930	14 280 729	0,6
6 aprilie 1941	16 126 063	1,1
25 ianuarie 1948	15 872 624	-0,2
21 februarie 1956	17 489 450	1,2
15 martie 1966	19 103 163	0,9
5 ianuarie 1977	21 559 910	1,1
7 ianuarie 1992	22 810 035	0,4
1 ianuarie 1996 (estimație)	22 651 000	-0,2

În decurs de 80 de ani (1912—1992), numărul populației României a crescut cu peste 10 000 000 locuitori sau cu 78,6%. Ritmurile de creștere au diferit în fiecare perioadă, oscilând între 0,4 și 1,2 la sută anual, cu excepția perioadei 1941—1948, când acesta a fost negativ (– 0,2%), ca urmare a efectului celui de-al doilea război mondial și al celor doi ani de secetă (1945 și 1946).

O tendință nouă în evoluția numărului populației s-a instalat după Revoluția din Decembrie 1989: populația a început să descrească din cauza emigrației (1990—1991) și al sporului natural negativ (1992-1995). În perioada 1992—1996, numărul s-a diminuat cu 159 000 locuitori (circa 40 000 anual) sau cu –0,2% în medie anuală.

Teritoriul. Sub raportul împărțirii administrative, suprafața României, este repartizată în 40 de județe (la care se adaugă Municipiul București, cu statutul unui județ), fiecare având în medie 5 800 kmp, cu un maxim de 8 697 kmp (județul Timiș) și un minim de 3 526 kmp (județul Giurgiu). Densitatea populației variază pe județe, în funcție de relief și de gradul dezvoltării economice.

Mărimea teritoriului național a cunoscut o evoluție de-a lungul celor două milenii și mai bine, de la statul centralizat al dacilor, pe vremea lui Burebista (circa 82—44 î. Hr.), până astăzi. După cucerirea Daciei de către romani, sub împăratul Traian (98—117 d. Hr.), în urma celor două războaie (101—102 și 105—106), a avut loc etnogeneza poporului român: romanii au fost asimilați, treptat, de către daci. Limba română este romanică sau neolatină, făcând parte din familia ce cuprinde

franceza, italiana, spaniola, portugheza, sardu și romànșa. După părăsirea Daciei de către administrația romană (în anii 271—275 d. Hr.), pe vremea împăratului Aurelian, urmează îndelungata perioadă a migrației popoarelor năvălitoare. Ultima mare migrație a fost cea a tătarilor (în anul 1241). Din Evul Mediu și până în secolul al XIX-lea, poporul român a trăit în trei formațiuni statale separate: Țara Românească, Moldova și Transilvania, având statut de principate. Moldova a pierdut din teritoriul său istoric partea de Nord, denumită apoi Bucovina, fiind anexată de Imperiul Hasburgic, în anul 1775, apoi Basarabia, ocupată de Rusia țaristă, în anul 1812. Reunirea tuturor teritoriilor românești a avut loc în anul 1918, suprafața ajungând, la acea dată, la 295 049 kmp. În vara anului 1940, România pierde partea de Nord-Vest a Transilvaniei, Nordul Bucovinei și Ținutul Herța, precum și Cadrilaterul (județele Caliacra și Durostor). Prin Tratatul de pace de la Paris (1947), Nordul Bucovinei și Ținutul Herța rămân în componența U.R.S.S. (astăzi Ucraina și Republica Moldova), iar Cadrilaterul a revenit Bulgariei. În felul acesta teritoriul României a ajuns astăzi la 238 391 kmp.

Pentru studii istorice și demografice, cele 40 de județe ale României actuale sunt regrupate pe provincii istorice: Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova (termenul utilizat odinioară pentru aceste patru provincii era Vechiul Regat), Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania (sau provinciile de peste Carpați).

De la Unirea Principatelor Române (Muntenia și Moldova), în anul 1859, teritoriul național a cunoscut următoarea evoluție:

Tabelul nr.2

Suprafața României din 1859 până în prezent

Anul	Suprafața (kmp)	Observații
1859	123 335	Unirea Munteniei cu Moldova
1879	114 641	Anexarea de către Rusia a județelor din Sudul Basarabiei
1880	130 177	Pacea de la Berlin atribuie României Dobrogea de Nord
1913	137 903	Pacea de la București atribuie României Cadrilaterul
1919	295 049	Pacea de la Versailles
1947	237 500	Pacea de la Paris

Prin Unirea cea Mare (1918), atât suprafața țării cât și numărul populației au crescut de peste două ori.

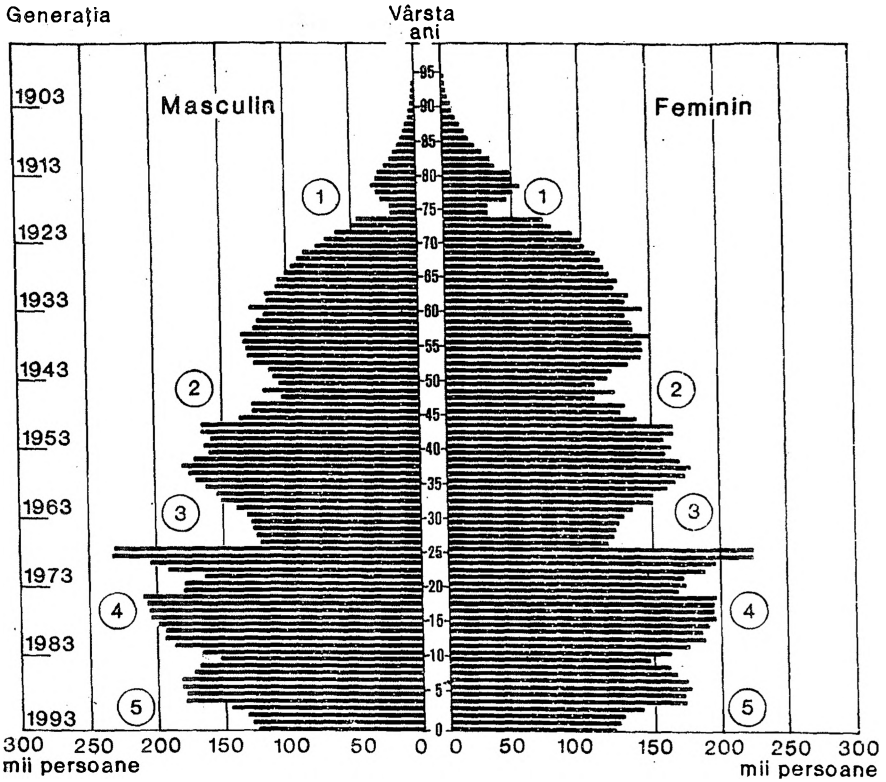
Schimbările teritoriale au avut ca efect și modificări în structura etnică și confesională a populației României.

Repartiția după sex și vârstă. Potrivit evidenței statistice asupra nașterilor, se observă că se nasc 106 copii de sex masculin și 100 de copii de sex feminin. O dată cu înaintarea în vârstă, proporția se schimbă în favoarea persoanelor de sex feminin. La recensămintele din 1977 și 1992, femeile reprezentau 50,7%, iar bărbații 49,3% din populația totală. Proporția este stabilă, cu excepția perioadelor războaielor mondiale, când proporția bărbaților este mai scăzută, ca urmare a pierderilor de vieți bărbătești cauzate de aceste evenimente. În general, însă, creșterea proporției mai mari a femeilor o dată cu vârsta se datorează fenomenului de supramortalitate masculină (mortalitatea este relativ mai mare în rândul populației masculine).

Structura populației după vârstă este redată intuitiv de către piramida vârstelor (Fig. 1) care sintetizează istoria demografică pe o perioadă de 100 de ani. Cele 100 de clase anuale de vârstă corespund celor 100 de generații apărute în decurs de 100 de ani, fiecare cu istoria sa de la naștere până la data recensământului sau a estimației. La data apariției sale, fiecare generație are un efectiv numeric. În anul 1967, s-au născut 527 764 copii; în 1994, numărul nou născuților a fost de 246 736. În piramida vârstelor se observă clar aceste diferențe.

Fiecare generație și fiecare grup de generații se prezintă cu ponderea sa. Folosind grupe mai mari de vârstă constatăm particularități interesante. Grupa de vârstă 0—14 ani (15 generații și clase de vârstă) constituie, convențional, populația tânără; grupele de vârstă 15—59 ani (45 de generații și clase de vârstă) reprezintă populația adultă; în sfârșit, grupele în vârstă de 60 de ani și peste (40 de generații) constituie populația vârstnică sau bătrână. Raportul dintre aceste grupe mari de vârstă ne ajută să determinăm gradul de tinerețe sau, dimpotrivă, de îmbătrânire demografică. La recensământul din 1992, persoanele în vârstă de 0—14 ani dețineau 22,7%, cele în vârstă de 15—59 ani reprezentau 60,9%, iar persoanele în vârstă de 60 de ani și peste aveau o pondere de 16,4%. Aceste valori arată că populația României este îmbătrânită demografic. Vârsta medie a fost de 34,6 ani.

Fig. 1. — Piramida vârstelor populației României la 1 ianuarie 1994

1. Deficit de nașteri datorat primului război mondial
2. Deficit de nașteri datorat celui de-al doilea război mondial
3. Generații reduse numeric, născute în perioada liberalizării avorturilor (1957-1966)
4. Generații născute sub efectul politicii nataliste (1967—1989)
5. Număr redus de nașteri, înregistrat în primii ani ai tranziției (1990—1993)

Îmbătrânirea demografică este un proces universal: crește și scade ponderea populației vârstnice și scade ponderea populației tinere. Cu șase decenii în urmă, populația tânără reprezenta circa 33%, iar cea bătrână aproape 7%. Cauza principală a îmbătrânirii demografice este

V.TREBICI

scăderea pe termen lung a natalității; în mai mică proporție, contribuie scăderea mortalității prin creșterea duratei medii de viață. La nivelul populației urbane și rurale, ca și al unităților teritorial-administrative, un factor suplimentar care influențează structura de vârste este migrația internă. La recensământul din 1992, ponderea populației vârstnice în cadrul populației rurale a fost de 22,1%, aproape dublu față de populația urbană, unde aceasta a fost de 11,6%. Ponderea tinerilor este mai ridicată în mediul urban față de cel rural. În mod corespunzător, vârsta medie a populației rurale este mai mare decât a populației urbane. Explicația rezidă în migrația de la sat la oraș, care a dus la întinerirea orașului. Populația feminină este mai îmbătrânită decât cea masculină, vârsta medie a populației feminine a fost de 35,7 ani, iar a populației masculine de 33,4 ani.

Dacă ne referim la unele subpopulații vom constata că populația unor provincii istorice sau a unor județe este mai îmbătrânită decât a altora și aceasta, ca rezultat al regimului diferit al natalității și al migrației interne. De pildă, populația provinciei istorice Moldova este mai „tânără": aici natalitatea este mai ridicată. În schimb, populația provinciei istorice Banat este mai „bătrână": scăderea natalității în această provincie este veche.

Procesul de îmbătrânire demografică generează diferite consecințe economice, sociale, demografice și psihologice. Crește „presiunea" populației vârstnice asupra populației adulte, a populației inactive asupra celei active din punct de vedere economic. Crește numărul și ponderea pensionarilor în raport cu populația activă. Procesul fiind universal, atât la O.N.U. și organismele sale specializate, cât și în fiecare stat se iau măsuri adecvate pentru a răspunde consecințelor și implicațiilor îmbătrânirii demografice.

Mișcarea naturală a populației. Numărul populației și, respectiv, structura ei demografică, sunt determinate de evoluția natalității și a mortalității; o contribuție are și migrația internațională. Diferența dintre numărul nașterilor și cel al deceselor determină *excedentul* sau *sporul natural*. Când el este pozitiv, populația crește; un spor negativ înseamnă scăderea numărului populației. Expresia sintetică este rata medie anuală de creștere (sau descreștere) a populației, exprimată în

V.TREBICI

procente. Acest indice, folosit în toate statisticile din lume, are valoarea unui adevărat barometru. Țările în curs de dezvoltare au o rată medie de 2%, iar în unele țări ea ajunge la 3—4%. În schimb, în țările dezvoltate, rata este mult mai modestă, uneori este chiar negativă, anunțând declinul demografic.

Modelul descriptiv al acestei evoluții este așa-numita *tranziție demografică*. Procesul, întins pe o perioadă mare de timp, înseamnă trecerea de la nivelurile înalte ale mortalității și natalității — la niveluri joase. Prima care începe să scadă este mortalitatea; după un decalaj oarecare și natalitatea se înscrie într-o tendință de scădere. Reechilibrarea natalității și a mortalității are ca rezultat aproape același excedent sau spor natural, realizat la niveluri mai scăzute.

Tranziția demografică are loc în cadrul unui proces amplu social-economic, numit *modernizarea societății*. El cuprinde industrializarea țării, creșterea economică, urbanizarea, progresele medicinii, emanciparea femeii și participarea ei tot mai activă la viața social-economică. Bineînțeles, în acest cadru au loc modificări profunde ale modelelor culturale și ale mentalităților.

Tranziția demografică are lungimi diferite și viteze diferite. În unele țări, ea a durat 100—150 de ani, în altele, durata a fost mai scurtă. În numeroase țări dezvoltate, tranziția s-a încheiat în deceniul 1931—1940. România a intrat mai târziu în tranziția demografică: mortalitatea generală a populației a început să scadă la începutul acestui secol; se apreciază că natalitatea a început să scadă după primul război mondial. Faza cea mai dinamică a fost în anii 1945—1965, caracterizată de scăderea rapidă a mortalității și a natalității. S-ar putea afirma că tranziția demografică s-ar fi încheiat *grosso modo* în această perioadă. Mortalitatea și natalitatea au ajuns la niveluri scăzute, cu un spor natural relativ ridicat. Astfel, în anii 1960—1965, rata brută de natalitate a fost de 16,4 născuți vii la 1 000 de locuitori; rata brută de mortalitate a fost de 8,6 decese la 1 000 de locuitori, de unde a rezultat un spor natural de 7,8 persoane la 1 000 de locuitori. Și mortalitatea infantilă era într-un evident regres. O politică pronatalistă de forță, inițiată la sfârșitul anului 1966, a modificat tendințele natalității, a provocat oscilații în nivelul ei. Mortalitatea a cunsocut și ea o evoluție contradictorie. După Revoluția

V.TREBICI

din decembrie 1989, evoluția demografică aduce elemente noi, insuficient analizate.

Tranziția demografică nu înseamnă doar trecerea mortalității și natalității de la niveluri ridicate la niveluri joase. Ea mai înseamnă schimbarea structurii pe vârste, în sensul îmbătrânirii demografice; ea este legată de schimbarea structurii economice și sociale. În ultima analiză este vorba de un amplu proces social, economic, fără de care tendințele demografice nu pot fi explicate.

Natalitatea și fertilitatea. Prima componentă a mișcării naturale este *natalitatea*, măsurată prin numărul de născuți-vii la 1 000 de locuitori. Mai exactă este *fertilitatea* populației feminine, măsurată cu numărul născuților-vii la populația feminină în vârstă de a aduce copii pe lume, considerată convențional între vârstele de 15 până la 50 de ani. Măsurarea se face cu rate specifice de fertilitate după vârstă; măsura sintetică este *indicele conjunctural al fertilității* sau *rata totală de fertilitate*, exprimând numărul de copii aduși pe lume de o femeie în perioada de 15—50 ani.

În cadrul tranziției demografice, fertilitatea populației feminine a scăzut sistematic; la începutul acestui secol ea era de 5 copii de o femeie; în jurul anului 1930, ea s-a redus la 4 copii. După cel de-al doilea război mondial, rata totală de fertilitate a scăzut continuu: de la 2,7 copii, în anul 1950, la 1,9 copii, în anii 1965—1966.

Să precizăm că pentru înlocuirea simplă a unei generații, un cuplu trebuie să aducă pe lume 2,15 copii, pentru ca să supraviețuiască o fiică care să asigure reproducerea. În același sens, se vorbește despre reproducerea simplă a unei populații: rata totală de fertilitate trebuie să fie de 2,15 copii, iar rata netă de reproducere să reprezinte o persoană de sex feminin.

În urma măsurilor adoptate la sfârșitul anului 1966, care vizau în special restrângerea drastică a avorturilor, fertilitatea s-a redresat. Tendința nu s-a menținut, ceea ce a determinat statul totalitar comunist să adopte noi măsuri restrictive în privința avorturilor. În 1989, rata totală de fertilitate era de 2,19 copii, superioară nivelului de înlocuire a generațiilor; din 1990, rata este în scădere, situându-se sub pragul de înlocuire. În ciuda restricțiilor impuse, avortul a fost larg practicat, fiind

singurul mijloc de planificare familială. Efectul negativ l-a constituit nivelul foarte ridicat al moratalității materne și al mortalității infantile.

În perioada 1990—1995, rata brută de natalitate, în scădere, a fost de 13,6 născuți-vii la 1 000 de locuitori (1990) și de 10,7 născuți-vii (1995). Rata totală de fertilitate a scăzut de la 1,89 (1990) la 1,40 (1995). Vârsta medie a mamelor la nașterea copiilor lor este de 25 de ani; într-un secol apar circa patru generații, altfel spus înlocuirea generațiilor este rapidă.

Istoria natalității populației României poate fi citită în piramida vârstelor (Fig. 1). Generațiile 1916—1919 și 1941—1945 au cunoscut „deficitul de nașteri" — natalitate scăzută — din timpul anilor de război. Perioada 1957—1966 cunoaște o natalitate redusă, în timp ce anii 1967-1970 înregistrează o redresare a natalității ca urmare a măsurilor adoptate de statul totalitar comunist de interzicere a avorturilor. Din 1990 se înregistrează o rapidă scădere a natalității. Dacă în perioada 1985—1989 s-au înregistrat 1 868 479 născuți (circa 374 000 anual), în anii 1990—1994 numărul acestora a fost 1 347 144 (circa 269 000 anual), marcând o scădere cu o treime. „Producția de vieți" continuă să scadă; baza piramidei vârstelor este tot mai slab alimentată.

Mortalitatea. „Ofensiva" împotriva mortalității a înregistrat victorii semnificative în perioada 1946—1966, dacă avem în vedere faptul că durata medie a vieții — indicator important al dezvoltării social-economice și al nivelului de trai — a crescut de la 42 ani (1946—1947), la 63,17 ani, în 1956, și la 68,51 ani, în anii 1964—1967. Acest indicator este în continuă creștere, dar cu oscilații anuale: 68,58 ani în 1970-1972; 68,55 ani în 1971-1973; 69,58 ani în 1973—1975; 69,42 ani în 1980-1982; 69,48 ani în 1992-1994 (65,88 ani pentru bărbați și 73,32 ani pentru femei). Cu aceste valori, România se situează pe ultimele locuri din Europa. Populația urbană este mai avantajată în comparație cu populația rurală.

Rata mortalității infantile — important indice al civilizației și educației sanitare — este la un nivel ridicat, deși se află într-o tendință de ușoară scădere. Numărul total al deceselor, în anii 1990—1994, a fost de 1 292 125 (258 000 anual), cu un spor natural de circa 11 600 persoane; din 1992, sporul a fost negativ: numărul deceselor a depășit pe cel al nașterilor.

Structura deceselor pe cauze arată că principalul motiv îl constituie bolile aparatului circulator (circa 60% din total), urmate de tumori, de bolile aparatului respirator, de leziunile traumatice. Diferențe notabile se înregistrează între populația urbană și cea rurală. Măsurată cu rata brută de mortalitate, nivelul acesteia este cu 70% mai înalt în rândul populației rurale față de cel înregistrat în cadrul populației urbane.

O contribuție la creșterea mortalității generale îl are îmbătrânirea demografică: creșterea ponderii persoanelor vârstnice, asociată cu o mortalitate mai înaltă la aceste vârste, sporește rata mortalităților generale.

Nupțialitatea și familia. Datele statistice obținute la recensămintele din perioada 1912—1992, ca și cercetările sociologice, demografice și antropologice atestă o puternică propensiune a populației pentru căsătorie și pentru familie. Căsătoria este cvasiuniversală, vârsta la căsătorie este relativ tânără, iar proporția persoanelor necăsătorite definitiv este foarte redusă. Modelul nupțial, de origine rurală, dă dovadă de o mare vitalitate. Marea majoritate a căsătoriilor se încheie între vârstele de 20 până la 30 de ani. Vârsta medie la prima căsătorie este de circa 25 de ani (bărbați) și 22 de ani (femei). Rata brută de nupțialitate a scăzut în ultimii ani, fiind în prezent de circa 7 căsătorii la 1 000 de locuitori. 7‰.

Se înregistrează diferențe la acest indicator între populația urbană și cea rurală. Orașul este mai avantajat grație și unei structuri mai tinere a populației, ca urmare a migrației populației tinere venită de la sate.

Divorțialitatea. În virtutea aceluiași model cultural, favorabil căsătoriei și familiei, divorțialitatea este relativ redusă. Ea a oscilat în ultimul deceniu de la 1,4 la 1,6 divorțuri la 1 000 de locuitori. După un vârf în 1994 (1,74 la mie), provocat și de simplificarea procedurii judiciare, divorțialitatea, în 1995, a fost mai scăzută. Ciclul de viață familială este întrerupt nu numai de divorțuri, ci și de evenimentul de deces. Rata de văduvie a crescut, în ultimii ani, în rândul femeilor căsătorite. La aceasta contribuie și fenomenul de supramortalitate masculină. În anii 1992—1994, durata medie de viață a femeilor era cu

V.TREBICI

7,4 ani mai mare ca cea a bărbaților, iar la 100 de bărbați în vârstă de 65 ani și peste reveneau 140 de femei de aceeași vârstă.

Migrația internațională Numărul populației naționale este modificat și de soldul migrației internaționale: diferența dintre numărul persoanelor imigrate și cel al persoanelor emigrate. În perioada anilor până în 1989, emigrarea a cuprins persoanele aparținând minorităților germană și evreiască; după acest an, când mobilitatea populației a fost liberalizată, numărul emigranților și structura lor s-au modificat esențial. A rămas soldul negativ al migrației internaționale.

Tabelul nr.3

Emigrația pe principalele naționalități în perioadele 1985—1989 și 1990—1994

	1985—1989	1990—1994
TOTAL	161 587	207 833
Români	58 787	80 259
Germani	60 818	94 501
Maghiari	32 248	27 772
Evrei	5 575	1 883
Alte naționalități	4 159	3 418

Numărul cel mai mare al emigranților s-a înregistrat în 1990 (96 929 persoane); în ultimii doi ani numărul mediu a fost de 17 700 persoane. Fluxurile de emigrație s-au modificat din cauza faptului că numărul germanilor și al evreilor, existenți în țară, s-a redus considerabil în ultimele două decenii. Numărul emigranților maghiari a avut o tendință de scădere în anii 1992—1994. În schimb, a crescut numărul emigranților de naționalitate română. Proporția femeilor emigrante este ceva mai mare decât cea a bărbaților, la aceasta contribuind și căsătoriile cu bărbați străini.

Rata emigrației a fost de 4,2 emigranți la 1 000 de locuitori, în ultimii ani ca oscilând în jurul a 0,6 emigranți la 1 000 de locuitori.

O nouă tendință în migrația internațională a României este creșterea numărului de cetățeni străini care intră în țară pentru o perioadă de timp și pentru motive diferite. La sfârșitul anului 1994, numărul acestora era de circa 85 000.

Cât privește fenomenul de repatriere, acesta este modest: în perioada 1990—1994, un număr de 16 176 de persoane s-au repatriat, din care 11 662 (72%) erau români, urmați de maghiari, germani și evrei.

Migrația internă. În perioada 1950—1970 a avut loc un proces amplu de migrație internă a populației României, determinat în principal de industrializare („factor de atracție") și de cooperativizarea socialistă a agriculturii („factor de respingere"). Principalele fluxuri migratorii au fost de la sate la orașe, din regiunile mai slab dezvoltate către cele mai dezvoltate, în special industrializate. Migrația internă s-a efectuat pe distanțe mari. Provincia istorică cu cel mai mare flux de migrare a fost Moldova, care avea natalitatea cea mai ridicată. Regiunile de destinație au fost municipiul București, județele Brașov, Constanța și Hunedoara și zona Banatului. S-au schimbat structura profesională, economică și socială, ca și ponderea diferitelor provincii istorice. O consecință directă a fost și creșterea urbanizării României.

După 1989, au survenit schimbări ale fluxurilor migrației interne. Datorită faptului că s-au abrogat reglementările restrictive privind stabilirea persoanelor în unele orașe, mobilitatea teritorială a cunoscut, la început, un aflux sensibil dinspre sat spre oraș.

Ulterior, s-a remarcat — pentru prima dată — o ușoară creștere a migrației dinspre oraș spre sat („migrație de întoarcere") care poate fi pusă în legătură cu Legea fondului funciar și reîmproprietărirea țăranilor, dar și cu șomajul, relativ ridicat în ramurile neagricole (peste un milion de șomeri).

Urbanizarea. Vreme îndelungată populația României a fost preponderent rurală, iar ocupația sa principală era agricultura. La recensământul din 1930, populația orașelor reprezenta 21,4%, iar cea a satelor 78,6%. Aproape aceeași situație se consemna la recensământul din 1948. După 1950, proporția populației urbane începe să crească: 31,3% (1956), 38,2% (1966), 43,6% (1977), 54,3% (1992) și 54,9% (1995). În mod corespunzător, au scăzut numărul și ponderea populației rurale. La scară internațională, ponderea populației României de la orașe arată un grad modest de urbanizare. În peisajul României au apărut orașe cu peste 300 000 locuitori; procesul de concentrare urbană a cunoscut mutații semnificative. În 1995, existau 262 de orașe, din care 79 municipii, cu o populație de 12 457 195, revenind circa 48 000 locuitori de un oraș.

Capitala României are 2 054 079 locuitori; 11 orașe au populații cuprinse între 200 000 și 350 000. Acestea sunt (1995):

1. Constanța	348 269
2. Iași	343 330
3. Timișoara	333 049
4. Cluj-Napoca	330 843
5. Galați	328 058
6. Brașov	322 977
7. Craiova	308 031
8. Ploiești	254 386
9. Brăila	236 197
10. Oradea	222 994
11. Bacău	208 519

Împreună cu municipiul București, cele 11 orașe dețin 52,9% din populația urbană a României.

În 1995, cele 2 686 de comune aveau o populație de 10 223 756 locuitori, unei comune revenind circa 3 809 locuitori. Tipul dominant este comuna cu 2 000—5 000 locuitori. Evoluția comunelor este legată de agricultură. Numeroase sate, în special, în zona colinar-montană, au fost depopulate, unele ajungând la autodesființare (prin părăsirea și stabilirea în alte locuri), ca de pildă satele Tătulești (comuna Padina), Brădeanca (comuna Vernești), Comisoaia (comuna Zărnești), toate în județul Buzău, Lunca Bonțului (comuna Fizeșu Gherlii), județul Cluj ș.a. Populația rurală este mult mai îmbătrânită și feminizată, natalitatea este mai înaltă, dar și mortalitatea este mai mare.

Știința de carte și nivelul de instruire. În evoluția sa, populația României a parcurs procese care i-au schimbat caracteristicile educaționale, economice, profesionale și sociale. Ele sunt legate de întregul proces de modernizare a societății românești. A fost practic lichidat analfabetismul și s-a modificat repartiția populației după gradul de instruire.

Recensământul populației din 7 ianuarie 1992 redă progresele sistemului educațional. Din cele 18,8 milioane persoane în vârstă de 12 ani și peste, aproape un milion absolviseră o instituție de învățământ superior (5,1%), 12,5 milioane aveau studii secundare, iar 4,4 milioane persoane terminaseră școala primară iar c. 900 de mii erau fără școală absolvită și declarată. Față de trecut, ritmul a fost foarte rapid.

Tabelul nr. 4

Structura populației de 12 ani și peste, după nivelul școlii absolvite, la recensămintele din anii 1966, 1977 și 1992

	1966		1977		1992	
Nivelul școlii absolvite	Mii persoane	%	Mii persoane	%	Mii persoane	%
Populația de 12 ani și peste	15 191	100,0	16 935	100,0	18 802	100,0
Învățământ superior	328	2,2	612	3,6	968	5,1
Învățământ secundar	3 422	22,5	8 142	48,1	12 517	66,6
Învățământ primar	9 800	64,5	6 605	39,0	4 439	23,6
Fără școală absolvită și nedeclarată	1 641	10,8	1 576	9,3	878	4,7

În 1992, „stocul de învățământ superior și secundar" reprezenta 71,7%, față de 24,7% în 1966. Remarcăm faptul că situația este mai bună la populația masculină, în special la învățământul superior. În schimb la învățământul liceal, postliceal de specialitate și tehnic de maiștri, proporția femeilor este mai ridicată decât la bărbați.

Problema egalității în drepturi a femeilor cu bărbații este, de fapt, valabilă în învățământ ca și în întreaga viață socială și politică, ca dealtfel în toate țările.

Diferența se constată în funcție de mediul de rezidență, urban față de rural, ca și de naționalitate.

Progrese se înregistrează și în reducerea populației neștiutoare de carte: 939 900, în 1966, 815 400, în 1977 și 591 300, în 1992. Altfel spus, rata analfabetismului s-a redus de la 6,2% (1966) la 3,1% (1992). Vom consemna și aici că există diferențe notabile între masculin și feminin, între grupele tinere și cele vârstnice, între diferitele minorități naționale.

Structura economică și profesională. Cu șase decenii în urmă, circa 80% din populația activă a țării lucra în agricultură; România era o țară „eminamente agricolă". Grație dezvoltării economice, strategiei educaționale, progresului tehnic, situația s-a schimbat în perioada 1950—1990.

Populația activă și, respectiv, populația ocupată se prezenta, în 1992, cu un „stoc de învățământ" mult îmbunătățit față de trecut. Populația activă, deținând 45,9% din populația totală (masculin 51,6% și feminin 40,4%), este astfel repartizată pe cele trei mari sectoare: 23,1% sectorul primar, 44,7% sectorul secundar și 27,8% în sectorul terțiar. Cum sectorul primar cuprinde în principal agricultura, iar cel secundar industria și construcțiile, deplasările sunt evidente în sensul modernizării structurii populației active.

La sfârșitul anului 1994 numărul populației ocupate se ridica la 10 011 000, din care în agricultură 3 561 000, iar în industrie și construcții 3 445 000.

Structura socio-profesională a populației active s-a modificat și ea. În 1992, muncitorii reprezentau 51,9%, intelectualii 16,9%, țăranii individuali 14,7%, funcționarii 5,8%, meseriașii cooperatori 2,1%. Față de 1977, cele mai mari creșteri se înregistrează la țăranii individuali (243%) și la intelectuali (130%).

În strânsă legătură cu progresul tehnic și cu modernizarea economiei naționale s-a perfecționat și structura profesională: au apărut profesii și meserii noi, a crescut ponderea persoanelor cu înaltă calificare, a sporit numărul oamenilor de știință.

Minoritățile etnice. Conform Constituției, România este un stat național unitar. În decursul istoriei s-au așezat pe teritoriul României și alte naționalități, cu care poporul român a convietuit în bună înțelegere. În prezent, numărul persoanelor aparținând minorităților naționale este de 2 401 493, reprezentând 10,5% din populația totală. La recensământul din 1977, ponderea românilor a fost de 88,1%. În perioada 1977—1992, numărul românilor a crescut de la 18 999 565 la 20 408 542; în aceeași perioadă, a scăzut considerabil numărul germanilor, de la 359 109 la 119 462, și al evreilor, de la 24 667 la 8 955. Această scădere este urmarea repatrierii persoanelor aparținând minorităților respective.

În schimb, a crescut numărul romilor (țiganilor), al turcilor, al tătarilor, al ucrainenilor, al rușilor-lipoveni. Situația populației pe naționalități, la recensământul din 1992, a fost următoarea:

V.TREBICI

Tabelul nr. 5

Numărul și ponderea (%) minorităților naționale (1992)

Naționalitatea	Persoane	% din total
TOTAL	**22 810 035**	**100,0**
Români	20 408 542	89,5
Maghiari	1 624 959	7,1
Romi (țigani)	401 087	1,8
Germani	119 462	0,5
Ucraineni	65 764	0,3
Ruși-Lipoveni	38 606	0,2
Turci	29 832	0,1
Sârbi	29 408	0,1
Tătari	24 596	0,1
Slovaci	19 594	0,1
Bulgari	9 851	0,04
Evrei	8 955	0,04
Croați	4 085	0,02
Cehi	5 797	0,02
Polonezi	4 232	0,02
Greci	3 940	0,02
Armeni	1 957	—
Alte naționalități	8 602	0,04

Precizăm că înregistrarea naționalității, a limbii materne și a religiei s-a făcut pe baza liberei declarații a persoanelor recenzate. Se constată o descreștere a numărului maghiarilor cu 88 969 persoane, între recensământul din 1977 și cel din 1992, deci cu 5,2%. Creșterea cea mai importantă se constată la romi (țigani). Explicația nu este numai natalitatea, mult mai ridicată la această naționalitate, ci și faptul că la ultimul recensământ a crescut numărul persoanelor care s-au declarat de naționalitate „romi". După aprecierile specialiștilor, numărul de 401 087 romi este subînregistrat. Se acceptă cifra de cel puțin un milion de romi.

Persoanele aparținând diferitelor minorități naționale s-au stabilit în România în diferite perioade de istorie. Repartizarea lor geografică este și ea diferită.

Maghiarii și germanii sunt prezenți, în marea lor majoritate, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Maghiarii din Transilvania

dețin 23,9% din populația acestei provincii, cei din Crișana și Maramureș reprezintă 21,2%. Ponderea mai mare a maghiarilor se constată în județele Harghita (84,7%), Covasna (75,2%), Mureș (41,4%), Satu Mare (35%), Bihor (28,4%), Sălaj (23,7%). Față de trecut, se constată creșterea proporției românilor în orașele mari din Transilvania. Ea a fost, în 1992, următoarea: Sibiu (93,7%), Brașov (88,8%), Timișoara (82,1%), Cluj-Napoca (75,6%), Oradea (64,8%), Târgu Mureș (46,2%).

Structura confesională. După mai bine de șase decenii, la recensământul din 1992 s-a înregistrat și s-a prelucrat caracteristica „religie". Situația este următoarea:

Tabelul nr. 6

Repartiția populației după religie (1992)

Religia	Persoane	%
TOTAL	**22 810 035**	**100,0**
Ortodoxă	19 802 389	86,8
Romano-catolică	1 161 942	5,1
Reformată	802 454	3,5
Greco-catolică	223 327	1,0
Penticostală	220 824	1,0
Baptistă	109 462	0,5
Adventistă	77 546	0,3
Unitariană	76 708	0,3
Musulmană	55 928	0,2
Creștină după Evanghelie	49 963	0,2
Evanghelică de confesiune augustană	39 119	0,2
Creștină de rit vechi	28 141	0,1
Biserica ortodoxă de stil vechi	32 228	0,1
Evanghelică sinodo-presbiteriană	21 221	0,1
Mozaică	9 670	—
Altă religie	56 329	0,2
Atei, fără religie și nedeclarată	32 453	0,2

Circa 3 milioane de persoane (13,2%) nu aparțineau religiei ortodoxe, fiind credincioșii altor confesiuni. Românii sunt în majoritate covârșitoare ortodocși; creștinarea lor coincide cu procesul de etnogeneză a poporului român.

Maghiarii sunt în proporție de 47,1% reformați (calviniști), 41,2% romano-catolici și 4,6% unitarieni; romii (țiganii) sunt în cea mai mare parte ortodocși, iar germanii sunt romano-catolici (59,4%) și 22,9% aparțin religiei evanghelice de confesiune augustană (luterană). Primii sunt șvabii din Banat, ceilalți sunt sașii din Transilvania. Ucrainenii sunt în cea mai mare parte ortodocși; turcii și tătarii aparțin în întregime religiei musulmane. Confesiunile sau sectele neoprotestante sunt în progres față de situația din 1930.

Perspectivele populației României. Apariția unor tendințe demografice noi — scăderea natalității, reducerea numărului populației în anii 1990—1995, menținerea mortalității la un nivel ridicat fac dificilă o estimație prospectivă, cu atât mai mult, o proiectare demografică.

Tabelul nr. 7

Principalii indici demografici (1990—1995)

Indici	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Rata natalității (‰)	13,6	11,9	11,4	11,0	10,9	10,6
Rata mortalității (‰)	10,6	10,9	11,6	11,6	11,7	11,9
Rata excedentului natural (‰)	3,0	1,0	-0,2	-0,6	-0,8	-1,3
Rata totală de fertilitate *	1,83	1,56	1,50	1,45	1,42	1,40
Rata mortalității infantile **	26,9	22,7	23,3	23,3	23,9	21,3

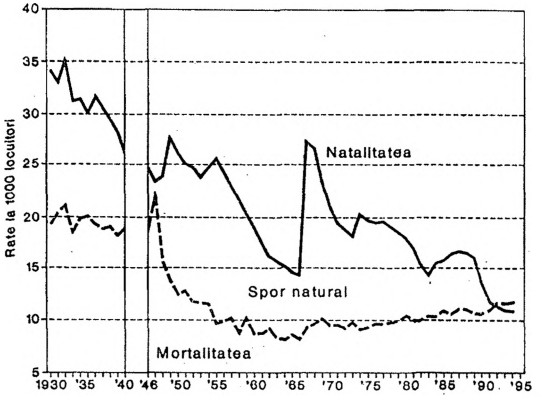
* Număr de copii la o femeie, în perioada 15—49 ani

** Număr de decese sub 1 an la 1 000 născuți-vii

Mișcarea naturală în perioada 1930—1994 este prezentată în Fig. 2.

Pentru proiectarea populației sunt necesare ipoteze cu privire la evoluția natalității și mortalității. Tendința de scădere a natalității și, respectiv, a fertilității, este evidentă. Nivelul de înlocuire a generațiilor

Fig. 2. — Mișcarea naturală a populației României în perioada 1930—1994

este de 2,15 copii. Or, acesta este în ultimii ani sub acest nivel. Rata totală de fertilitate a ajuns la 1,40 copii, cu 35% sub pragul de înlocuire. Durata medie de viață, oscilantă în ultimii ani, este în scădere pentru bărbați. Prin urmare, o proiectare demografică nu poate fi decât condițională.

Estimațiile publicate până în prezent, arată o scădere a numărului populației României. După sursele O.N.U. (1995), în varianta medie, numărul populației României va fi de 22 607 000 locuitori, în anul 2000, de 21 951 000 locuitori, în anul 2020 și 21 503 000 locuitori, în anul 2030. După prognozele Consiliului Europei (1995), numărul populației României va fi, în 2020, de 21 500 000 locuitori. După V. Ghețău (1995), numărul populației ar ajunge la 22 527 000 locuitori, în anul 2000 și 19 792 000 locuitori, în anul 2025, deci, față de 1995, o scădere cu 2 900 000. Oricum, toate estimațiile sunt de acord cu scăderea numărului populației și cu accentuarea îmbătrânirii demografice. Mărimea scăderii este în funcție de ipoteza adoptată.

Tendințele demografice amintite sunt comune, în cea mai mare parte, pentru celelalte țări ex-comuniste care, ca și România, fac parte din grupa țărilor „în tranziție".

Importantă este evaluarea consecințelor economice și, desigur, a celor geopolitice. Pentru România, trebuie să ne așteptăm și la schimbarea structurii etnice în legătură cu fertilitatea diferențiată a minorităților naționale.

România face parte din Europa, ca teritoriu, cultură, mentalități. Aceasta nu este valabil și pe planul caracteristicilor sociale, economice și educaționale, dar și din punct de vedere al tendințelor demografice. Îmbunătățirea situației economice și relansarea ridicării nivelului de trai vor remodela demografia României.

BIBLIOGRAFIE

1. Comisia Națională pentru Statistică, *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*, vol. I, „Populație — Structura demografică", București, 1994.

2. Comisia Națională pentru Statistică, *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*, vol. II, „Populație — Structura social-economică", București, 1994.

3. Comisia Națională pentru Statistică, *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*, „Structura etnică și confesională a populației", București, 1995.

4. Comisia Națională pentru Statistică, *Raport asupra evoluției populației și situației demografice din România în perioada 1990—1994*, septembrie 1995.

5. Comisia Națională pentru Statistică, *Anuarul statistic al României*, București, 1995.

TRANZIȚIA DEMOGRAFICĂ*

Pentru înțelegerea problemei tranziției demografice, sunt necesare unele precizări preliminare. Populația umană — avem în vedere, în general, populația națională — este un sistem demografic relativ autonom, guvernat de legi ce-i sunt proprii. Ca sistem, populația se definește prin variabile de stare reprezentând stocurile populației — efective și structuri demografice modificate în permanență de fluxuri — nașteri și decese — formând mișcarea naturală a populației. Vom distinge, astfel, o stare inițială și una finală a populației: la începutul și sfârșitul anului; la începutul și la sfârșitul tranziției. Tranziția demografică are în vedere populația de tip închis, prin urmare fără intervenția migrației.

* Primul studiu: *Tranziția demografică în România*, în: „Viitorul social", nr. 2, 1978, pp. 335—344; al doilea studiu: *La transition démographique dans les pays de l'Europe de l'Est: le cas de la Roumanie*, Roma, 1981, pp. 137—170. Au urmat apoi alte versiuni. Cel mai recent: *Tranziția demografică în România: tendințe noi*, în revista: „Calitatea Vieții", I.C.C.V., nr. 2/3, 1993. Materialul de față este o reproducere prescurtată a capitolului, *Tranziția demografică a populației României*, din vol. *Demografie și etnografie* (V. Trebici și I. Ghinoiu), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, pp. 36-74.

Sistemul demografic se caracterizează printr-o relativă stabilitate, conferită atât de faptul că în populația din fiecare moment coexistă 100 de clase de vârstă, corespunzând unui număr de 100 de generații, cât și de persistența comportamentelor demografice, expresie a unor modele culturale. Prin urmare, populația este înzestrată cu o inerție — *inerția demografică* —, mult mai puternică decât inerția altor sisteme (economice sau sociale). De aici decurg două consecințe teoretice și metodologice. Unitatea de timp cu care se măsoară modificările demografice este *durata unei generații* sau, mai exact, distanța dintre două generații succesive (valoarea internațională este de 30 de ani; în România ea este de 25—29 ani). Factorii exogeni — printre care și măsurile de politică demografică — pot determina schimbări, așa-numitele efecte conjuncturale; cele mai importante și persistente sunt cele pe termen lung. De aceea, demografia se îndreaptă tot mai mult spre analiza longitudinală, pe generații sau, în general, pe cohorte; bineînțeles, analiza transversală sau de moment rămâne o modalitate curentă cu atât mai mult cu cât informația statistică este asigurată cu precădere pentru nevoile analizei transversale.

Există un consens cvasiunanim în privința definiției generale a tranziției demografice. În ediția a doua a *Dicționarului demografic multilingv* (Henry, 1981) întâlnim următoarea definiție (p. 118): „Tranziția demografică sau revoluția demografică este un proces evolutiv, observat într-un număr mare de populații, început în secolul al XVIII-lea, caracterizat printr-o scădere importantă a mortalității și natalității. Tranziția demografică face ca populațiile să treacă de la regimul demografic vechi, caracterizat prin niveluri înalte ale natalității și mortalității, la regimul demografic modern, cu natalitate și mortalitate având niveluri joase. Unii autori... au subliniat decalajul în timp ce separă în mod obișnuit scăderea mortalității de scăderea natalității, prima precedând pe cea de-a doua, de unde rezultă faza numită de creștere tranzitorie".

Într-un alt *Dicționar de demografie* (Pressat, 1979), după ce se arată că revoluția demografică este sinonimă cu tranziția demografică (p. 195), se spune despre tranziția demografică că este „situația unei populații în care natalitatea și mortalitatea, sau cel puțin unul dintre aceste fenomene, au părăsit nivelurile lor tradiționale pentru a se îndrepta spre niveluri

joase, asociate cu fertilitatea dirijată și cu folosirea mijloacelor moderne de combatere a mortalității" (p. 278). De obicei, tranziția începe cu scăderea mortalității.

Pentru un alt autor (Chesnais, 1979), tranziția demografică este trecerea, în decursul unui interval de timp, de la un regim tradițional de echilibru demografic, cu niveluri ridicate ale fertilității și mortalității, la un regim modern de echilibru, cu niveluri joase ale fertilității și mortalității. Tranziția este marcată de debutul scăderii mortalității, măsurată prin rata brută de mortalitate, iar în cazul când aceasta este oscilantă, prin rata de mortalitate infantilă; sfârșitul acestui proces istoric este marcat de întoarcerea durabilă la o epocă caracterizată de un ritm mediu de creștere naturală, egal sau inferior perioadei pretranziționale, cu o speranță de viață la naștere de 73 ani (femei). Între cele două regimuri de echilibru, notate cu T_α și T_ω, creșterea naturală parcurge trei faze: „umflarea" (gonflement) creșterii, faza „platoului" creșterii maxime și faza „îngustării" creșterii corespunzând scăderii natalității. Prin urmare, durata tranziției este dată de segmentul de timp $T_\omega - T_\alpha$ variabilă de la o populație la alta.

O imagine intuitivă care reprezintă „modelul european" al tranziției se reflectă în figura 1.

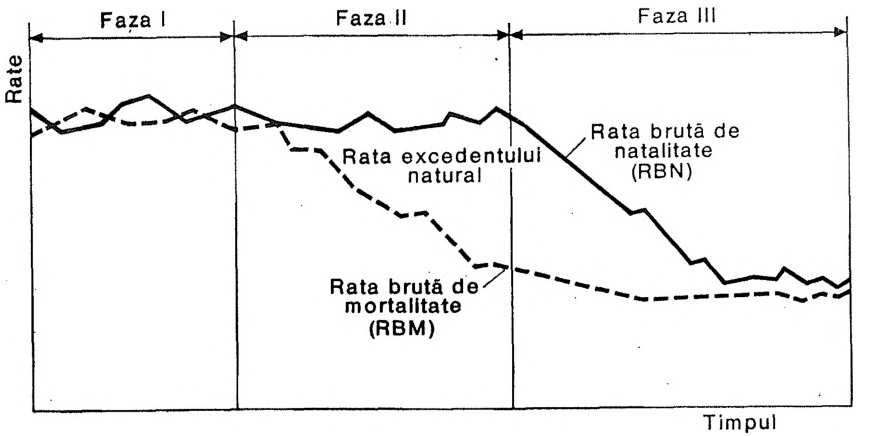

Fig. 1 — Fazele tranziției demografice (model european)

Presupunând că în epoca pretranzițională rata brută de natalitate (RBN) era de 40—45 născuți-vii la 1 000 de locuitori, iar rata brută de mortalitate (RBM) oscila în jurul valorii de 30 de decese la 1 000 de locuitori, rezultă că rata excedentului natural este de aproximativ 10 la 1 000 locuitori, egală, deci, cu o rată medie anuală de creștere de 1%.

În modelul prezentat, mortalitatea este prima care începe să scadă, natalitatea rămânând la nivelul anterior ridicat; în acest interval de timp, rata excedentului natural crește, ajungând la 15—19 la 1 000 de locuitori, respectiv, rata de creștere a populației (de tip închis) ia valori de 1,5—1,8% anual. Studiile privind tranziția demografică din Europa au constatat că valorile respective au fost sub 2% anual, cel mai frecvent 1,5—1,6%. Este perioada așa-numitei „explozii demografice", de proporții modeste însă, în comparație cu ceea ce se întâmplă în țările actuale în curs de dezvoltare. Fertilitatea începe să scadă și ea după un decalaj față de mortalitate, dar au fost cazuri (Franța, de pildă) când scăderea mortalității a fost precedată de cea a fertilității. După o perioadă de timp, natalitatea și fertilitatea se echilibrează; în modelul nostru, rata brută de natalitate a ajuns la 20 la 1 000, iar cea de mortalitate la 10 la 1 000, de unde rata excedentului natural recapătă valoarea de 10 (rata de creștere 1%). Se spune în general, că tranziția demografică s-a încheiat, realizându-se trecerea de la regimul demografic vechi la cel modern.

Ce se întâmplă în continuare însă? Evoluția demografică nu se oprește. În unele țări occidentale, natalitatea continuă să scadă, în timp ce mortalitatea, favorizată de îmbătrânirea demografică, înregistrează o ușoară creștere. Curbele se întâlnesc; rata creșterii naturale și, respectiv, a creșterii populației devine zero, putând anunța trecerea spre o populație staționară. Este o nouă fază a tranziției demografice. Mai mult, în numeroase țări europene occidentale, după 1965, scăderea natalității a fost accentuată, ajungându-se ca rata totală de fertilitate (RTF) să ajungă sub nivelul de înlocuire a generațiilor (socotit egal cu 2,09—2,11 copii în condițiile mortalității slabe actuale) sau ca rata de reproducere să fie subunitară. Unii demografi (Bourgeois-Pichat, 1979 b.) se întreabă dacă o asemenea situație, fără precedent în istoria demografică, nu semnifică cumva o nouă fază a tranziției demografice.

Deși figura 1 este o reprezentare simplificată a tranziției demografice, ea ne permite să facem câteva observații și să răspundem la eventuale întrebări.

Traziția demografică cuprinde de fapt trei tranziții — avem în vedere pentru moment numai natalitatea și mortalitatea și corolarul jocului dintre ele, anume, excedentul natural:

a) tranziția mortalității de la nivelurile ridicate la niveluri scăzute;

b) tranziția natalității de la nivelurile ridicate la niveluri scăzute;

c) tranziția excedentului natural de la vechiul echilibru la noul echilibru.

În limbajul curent, prin tranziție se subînțelege, în majoritatea cazurilor, tranziția natalității, iar atunci când se spune despre o țară că populația are o tranziție încheiată, se subînțelege că natalitatea a ajuns la un nivel scăzut (regimul modern).

Factorul timp, de cea mai mare importanță în tranziția demografică, se pune în termenii următori:

a) care este durata totală a tranziției demografice?

b) care este intervalul de timp ce separă scăderea natalității de scăderea mortalității?

c) care este viteza cu care se produce scăderea mortalității și cea a natalității?

Menținându-ne în continuare la modelul european, vom spune că există tranziție cu o durată foarte mare (până la 200 de ani), cu o durată mijlocie (de un secol aproximativ) și cu o durată relativ scurtă (70-90 ani) și chiar foarte scurtă. După unii autori (Chesnais, 1979) cele trei tipuri corespund modelelor nordic, occidental și meridional (în care este inclus și cel răsăritean).

Nu mai puțin importantă este următoarea problemă:

d) care este decalajul de timp ce separă tranziția demografică din diferitele țări din Europa? Observația cea mai generală este aceea că tranziția demografică a avut loc mai întâi în țările din nordul Europei (Suedia, Norvegia, Finlanda, Danemarca), apoi în țările din occidentul Europei, cele mai târzii fiind țările din sudul și estul Europei. Decalajul exprimat în ani variază, bineînțeles, de la o țară la alta.

Se cuvine făcută precizarea că tranziția demografică — în cazul țărilor care au cunoscut primele acest proces — a început nu mai devreme de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Fiind un proces de durată și de amploare, tranziția demografică a fost determinată de o serie de cauze, generând, la rându-i, o serie de consecințe. Analiza acestora, deosebit de laborioasă și de complexă, constituie obiectul a numeroase studii care reprezintă tot atâtea teorii ale tranziției demografice. Dar, se poate face precizarea că tranziția demografică s-a produs concomitent sau a fost precedată de o serie de tranziții pe plan economic, social etc. Există riscul lui *post hoc — propter hoc* în interpretarea cauzalității. Un exemplu este instructiv în această privință. Era considerată drept axiomă teza că tranziția demografică este generată, în linii generale, de revoluția industrială și urbanizare, cu procesele asociate, denumite generic „modernizarea societății". Or, în unele studii (Caldwell, 1976) se argumentează că scăderea fertilității poate preceda industrializarea; mai mult, ea poate favoriza dezvoltarea economică.

Strict demografic, este ușor de arătat că tranziția demografică are, printre consecințele sale, o tranziție în ceea ce privește structura pe vârste a populației, fiind cauza îmbătrânirii demografice a acesteia (Bourgeois-Pichat, 1979 a.). Se mai constată că o dată cu tranziția demografică are loc și o tranziție a modelului ratelor de activitate a populației active (Durand, 1975; Willekens, 1977) precum și o tranziție a mobilității populației, denumită „mobility revolution" (Rogers, 1977).

În concluzie, trebuie spus că tranziția demografică este mai puțin un „model" cât un „tip" („pattern"), care reprezintă o statistică a evoluției natalității și mortalității populației într-o perioadă lungă de timp. „Tipul european" cunoaște particularități de la o țară la alta, în funcție de istoria socială și economică a fiecăreia în parte. Importantă este analiza cauzelor care au determinat „tranziția demografică" și de care trebuie să se ocupe sociologia, economia politică, istoria, psihologia socială, demografia și alte științe.

*
* *

Din cele trei faze ale demersului științific — descrierea, analiza și predicția — studiul privind tranziția demografică se reduce la descrierea ei, cu unele elemente de analiză demografică și mai puțin social-economică. Pentru judecarea corectă a caracterului tranziției demografice din România, sunt necesare lămuririle de mai jos.

1. Datele statistice oficiale, la teritoriul actual al țării, acoperă perioadele 1930—1940 și 1946—1984. Ele se referă la natalitate, mortalitate, excedent natural, nupțialitate și mortalitatea infantilă, atât la nivelul populației naționale, cât și pe mediile urban și rural.

2. Serii pe perioade mai mari există în publicațiile statistice mai vechi, pe perioadele 1888—1915 și 1920—1929, dar la teritoriu variabil.

3. Datele recensămintelor populației (1899 și 1912) se referă la teritoriul epocii respective; datele recensământului din 1930 au fost recalculate la teritoriul actual, fiind comparabile cu cele ale recensămintelor din 1948, 1956, 1966, 1977.

4. Singura serie statistică reconstituită riguros științific pe o perioadă mare (1900—1960), la teritoriul actual, este a lui G. Retegan (Șerbu, 1962) și se referă la natalitate și fertilitate, populația feminină în vârstă de 15—49 ani, la nivelul țării și pe mediile urban și rural, la nupțialitatea în perioada 1920—1940, pentru populația națională, urbană și rurală, la fertilitatea specifică, autorul calculând ratele brute și nete ale reproducției pentru unele perioade, ceea ce a implicat folosirea tabelelor de mortalitate, valabile însă la teritoriul actual.

5. Din păcate, o asemenea serie nu există pentru mortalitatea populației României și nici pentru mortalitatea infantilă. În schimb, există un studiu (Ghețău, 1978) în care sunt sistematizate datele din tabelele de mortalitate pe anii 1899—1901, 1909—1912 și 1930—1932 (la teritoriul epocii respective) și pe anii 1956, 1961, 1964—1967, 1970—1972, 1976—1978 și 1982—1984, și un alt studiu (Ghețău, 1983) cu o analiză aprofundată pentru perioada 1956-1982.

În aceste condiții, tranziția demografică din România (Trebici, 1978 și 1981) se bazează pe date la un teritoriu variabil, ceea ce este, fără îndoială, un element de necomparabilitate, asupra căruia cititorul trebuie prevenit. S-au folosit, de asemenea, unele informații statistice din publicațiile O.N.U., mai ales când se încearcă comparații cu alte țări din Europa.

6. Pentru descrierea tranziției demografice s-au folosit cu precădere rata brută de mortalitate (RBM), rata brută de natalitate (RBN) și rata excedentului natural (RBN–RBM). Ratele specifice de fertilitate (RSF)

sunt în întregime preluate din studiul lui G. Retegan, dar pe baza lor se fac unele calcule pentru obținerea modelului populației stabile. Datele privind rata totală de fertilitate (RTF) sunt transversale; uneori s-a folosit și descendența finală (D_{50}), determinată pe baza recensămintelor populației pe anii 1966 și 1977, ca descendență a generațiilor feminine. Folosind deci mai mulți indici, se încearcă, astfel, o descriere mai completă a evoluției fertilității și mortalității.

Tabelul nr. 1

Evoluția ratelor brute de natalitate, mortalitate și excedent natural 1888—1984 (la 1 000 locuitori)

Perioada	Natalitatea	Mortalitatea	Excedentul natural
1888—1890	40,5	28,7	11,8
1891—1895	41,0	31,0	10,0
1896—1900	40,2	27,4	12,8
1901—1905	39,2	25,5	13,7
1906—1910	40,3	26,0	14,3
1911—1915	42,1	24,4	17,7
1916—1919	—	—	—
1920—1924	37,6	24,0	13,6
1925—1929	35,4	21,6	13,8
1930—1934	32,9	19,8	13,1
1935—1940	29,3	19,1	10,2
1941—1945	—	—	—
1946—1950	25,2	16,5	8,7
1951—1955	24,8	11,4	13,4
1956—1960	21,6	9,6	12,0
1961—1965	15,8	8,6	7,2
1966—1970	22,6	9,3	13,3
1971—1975	19,3	9,4	9,9
1976—1980	18,9	9,8	9,1
1981	17,0	10,0	7,0
1982	15,3	10,0	5,3
1983	14,3	10,4	3,9
1984	15,5	10,3	5,2

Pe ani, evoluția demografică în perioada 1888—1983 este redată în figura 2.

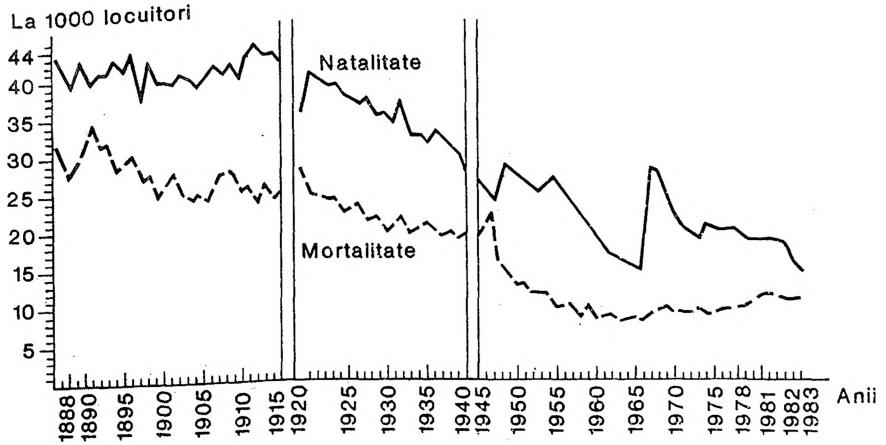

Fig. 2 — Evoluția ratelor brute de natalitate, mortalitate și ale excedentului natural, în perioada 1888—1983

Dacă declinul mortalității și cel al fertilității a început cu câteva decenii în urmă, cea mai accentuată scădere se produce în perioada următoare celui de-al doilea război mondial.

Pentru judecarea evoluției demografice în perioada 1888—1984, ar fi fost necesară o caracterizare social-economică a României la începutul secolului al XX-lea și la începutul perioadei postbelice (1948—1950), precum și a transformărilor care s-au produs în ultimele patru decenii, pe care nu o facem aici, dar unele referiri vor fi totuși indispensabile. În al doilea rând, ca observație de ansamblu, trebuie precizat că în perioada analizată au avut loc evenimente care au influențat evoluția demografică, cum sunt: cele două războaie mondiale (deficit de nașteri), cărora le-au urmat binecunoscutele perioade de recuperare (a căsătoriilor și deci a nașterilor), precum și măsurile de politică demografică de la sfârșitul anului 1966, cu un puternic impact nu numai asupra fertilității, ci și a mortalității. Or, în lipsa acestor evenimente, tendința „seculară" (în sensul terminologiei seriilor cronologice) ar fi apărut mai clară.

Tranziția mortalității. La sfârșitul secolului al XIX-lea (1888-1900), rata brută de mortalitate a fost de 29 decese la 1 000 locuitori, iar în

deceniile anterioare, aceasta a fost superior cifrei de 30‰ (*Populația României*, C.I.C.R.E.D., 1974).

Scăderea ei, ca tendință fermă, poate fi datată la începutul secolului al XX-lea: în perioada 1901—1915, nivelul ei este cu 13% sub cel al perioadei 1888—1900. Scăderea acesteia este lentă în continuare: nivelul ei oscilează în jurul valorii de 20 decese, în perioada 1930—1940. Au fost necesari 50 de ani (1850—1899) pentru a reduce nivelul mortalității sub 30‰, și alți 30 de ani (1900—1929) pentru a-i obține scăderea până la valoarea de 20‰, care s-a menținut până aproximativ în 1947, după care, în decurs de 17 ani (1948—1964), s-a realizat cea mai puternică scădere, nivelul ei ajungând la mai puțin de 9 decese la 1 000 de locuitori. Creșterea ușoară din ultimii ani se datorează și îmbătrânirii demografice, la care ne vom referi mai târziu.

Scăderea mortalității populației României în perioada 1900—1984 se vede și din evoluția speranței de viață la naștere.

Tabelul nr. 2

Speranța de viață la naștere, pe sexe, 1900—1984

Anii	Sexul masculin	Sexul feminin
1899—1901	36,1	36,9
1909—1912	39,2	40,1
1930—1932	41,2	42,6
1956	61,5	65,0
1961	64,2	67,7
1964—1967	66,5	70,5
1970—1972	66,3	70,9
1976—1978	67,4	72,2
1982—1984	66,9	72,6

Tranziția mortalității a durat, deci, aproximativ șase decenii, din care patru decenii pentru a trece de la 30‰ la 20‰, dar mai puțin de un deceniu și jumătate pentru a trece de la 16,5‰ (1946—1950) la 8,6‰ (1961—1965), o scădere de aproape două ori (–48‰).

Remarcăm, deci, că între cele două războaie mondiale, în condițiile scăderii mortalității, nivelul ei era mai ridicat în România, comparativ cu celelalte țări din Europa de Est.

Tabelul nr. 3

Speranța de viață la naștere, în țările Europei de Est, între cele două războaie

Țări	Anii	Sexul masculin	Sexul feminin
Bulgaria	1935—1939	50,98	52,56
Cehoslovacia	1937	54,90	58,70
Germania	1932—1934	59,86	62,81
Polonia	1931—1932	48,20	51,40
România	1930—1932	41,20	42,60
Ungaria	1930—1931	48,70	51,80

Sursa: *Anuarul statistic al R.S.R.*, 1971

Există un decalaj în ceea ce privește tranziția mortalității din România, nu numai în raport cu țările din Europa Occidentală, dar și cu cele din Europa de Est.

Faptul că mortalitatea infantilă este încă ridicată în raport cu Europa (circa 31 de decese sub un an la 1 000 născuți-vii, în perioada 1976-1980 și 23,4‰, în 1984), iar speranța de viață la naștere este cu circa 5 ani mai mică la bărbați, față de nivelul cel mai ridicat în Europa și cu 6 ani mai mică la femei, îndreptățește afirmația că tranziția mortalității în România nu este încă încheiată. În sprijinul acestei afirmații vine și constatarea că în România structura mortalității aparține regimului intermediar. S-a făcut constatarea (Ghețău, 1978) că în perioada 1900—1940, România se afla în prima fază a trecerii de la regimul premodern de mortalitate la cel modern[1]. În prezent, structura este mult schimbată, fără însă ca România să se încadreze încă în tipul modern.

Lucrul acesta n-ar trebui să surprindă dacă vom aminti că România mai este o țară în curs de dezvoltare și că se proiectează trecerea ei în rândul țărilor cu dezvoltare medie. Deși face parte din modelul cultural

1. În anii 1932—1936, decesele provocate de bolile infecțioase, parazitare și ale aparatului respirator reprezentau 32% din numărul total al deceselor, rata fiind de 2-3 ori mai ridicată ca în țările europene dezvoltate.

european, totuși unii indici demografici exprimă situația României menționată anterior.

Tranziția fertilității. Vom începe cu indicele cel mai simplu, anume natalitatea[2]. Dacă în perioada 1888-1900, rata brută de natalitate a fost de 40,6 născuți-vii la 1 000 de locuitori, nivelul ei, în perioada 1901-1915, a rămas același. Dar, în această perioadă de început a secolului al XX-lea, se înregistrează un fenomen interesant: natalitatea crește de la 39,2‰ (1901-1905), la 40,3‰ (1906-1910) și la 42,1‰ (1911-1915), atingând valoarea maximă. Chiar dacă luăm seria Retegan (la teritoriul actual), creșterea este de la 38,5‰ la 38,8‰, pentru a atinge 39,7‰ (1910-1914). Constatarea este că, în perioada 1900—1915, natalitatea populației României a crescut, fenomen întâlnit și la alte populații din Europa. Există încercări de explicare a acestei tendințe, dar nu ne vom referi acum la această problemă. Rămâne totuși să ne întrebăm ce s-ar fi întâmplat cu această tendință dacă nu ar fi intervenit primul război mondial care, la rându-i, a generat o serie de consecințe politice, sociale, economice cu efect prezumabil asupra fertilității.

În orice caz, un lucru este cert în lumina datelor statistice: fertilitatea începe să scadă după primul război mondial. Este adevărat, scăderea este relativ moderată între cele două războaie: 34,5‰ în deceniul 1920-1929 și 30,9‰ în anii 1930-1939. Dar dacă natalitatea în 1921 a fost de 39,4‰ (ce-i drept, an de recuperare a nașterilor) nivelul ei a ajuns la 26‰ în 1940, deci o scădere apreciabilă. Diminuarea natalității este mult mai accentuată decât a mortalității. Factorii noi care apar acum și motivațiile importante ce se afirmă stau la baza scăderii natalității și a trecerii la un nou comportament demografic. Oricum, o dată instalată, tendința de scădere a fertilității este fermă. Totuși, înainte de a o examina în perioada următoare celui de-al doilea război mondial, este legitimă întrebarea: cum ar fi evoluat fertilitatea dacă nu ar fi avut loc cel de-al doilea război mondial?

Scăderea se continuă după o mică redresare din anii 1949-1950; 24,8‰ (1951-1955); 21,6‰ (1956-1960); 15,8‰ (1961-1965). În cursa

2. Corect este să se vorbească despre fertilitate (a populației feminine de vârstă fertilă, a generațiilor feminine, a promoțiilor de căsătorii etc.). Pentru generalizarea expunerii, folosim termenul de natalitate.

dintre mortalitate și natalitate în această perioadă, ritmul este mai alert pentru scăderea natalității (–36%) față de scăderea mortalității (–25%).

Măsurile adoptate la sfârșitul anului 1966 au modificat alura curbei natalității. După redresarea din anii 1967—1969, scăderea continuă, dar cu unele particularități. Nivelul natalității, de aproape 19‰ în anii 1976—1980, a ajuns la 17‰ în 1981, 15,3‰ în 1982, 14,3‰ în 1983 și 15,5‰ în 1984. La scară europeană, acesta este încă un nivel relativ ridicat.

Să recurgem și la alți indici pentru a urmări tranziția fertilității. Vom utiliza rata totală de fertilitate (RTF). Din studiul lui Retegan rezultă că acest indice a fost de 5,075 copii (1905-1909). Pentru perioada 1932-1936, de 3,964 copii. Dacă facem un calcul aproximativ pe baza datelor din studiul lui G. Retegan obținem cifrele de 5,300 (1900), 5,062 (1910) și 4,421 copii (1930). În perioada 1920—1924 — începutul scăderii fertilității — se estimează acest indice la 4,97 copii. În anul 1956, rata totală de fertilitate este de 2,888 copii, pentru a ajunge la 1,903 în 1966, nivelul cel mai scăzut, corespunzând unei rate brute de reproducere de 0,925 fiice. În anul 1980, RTF era de 2,45 copii (RBR = = 1,2 fiice), iar în 1984, ea era de 2,19 copii (RBR = 1,06 fete).

Dacă la începutul tranziției fertilității, rata totală de fertilitate a fost de aproximativ 5 copii, care să fi fost valoarea maximă a acestui indice? Nu avem decât informația statistică de la recensămintele din 1912, 1966 și 1977 în legătură cu numărul total de copii pe care l-au născut femeile în decursul vieții lor, în vârstă de 15 ani și peste, la data recensămintelor respective. Or, pentru generațiile 1875—1879 (*Recensământul 1966*, vol. III), cu fertilitatea încheiată între anii 1925—1929, descendența finală a tuturor femeilor a fost cuprinsă între 4,8 și 4,6 copii, a generațiilor mai vechi de 1875, de circa 5,0 copii, valorile pentru populația rurală variind între 5,4 și 5,6 copii. Generațiile 1886—1890 (*Recensământul 1977*, vol. I) au avut o descendență finală de 3,5-3,7 copii, mai ridicată în rândul populației rurale (4-4,3 copii). Descendența finală a femeilor căsătorite a fost mai ridicată. Prin urmare nici indicii longitudinali și nici cei transversali nu ne duc la constatarea că fertilitatea ar fi putut fi cu mult deasupra cifrei de 5 copii, ceea ce corespunde, de altfel, și situației din diferite țări din Europa, în fazele respective ale tranziției.

Într-un studiu consacrat fertilității din țările Europei Occidentale (Festy, 1979), întâlnim următoarele valori:

Tabelul nr. 4

Rata totală de fertilitate și descendența finală în diferite țări din Europa (valori maxime; număr de copii)

Țări	Descendența finală	Rata totală de fertilitate	Perioada
Danemarca	4,42	4,31	1891—1895
Finlanda	4,96	4,84	1876—1880
Norvegia	4,48	4,67	1876—1880
Suedia	4,68	4,82	1821—1825
Anglia	4,90	4,94	1871—1875
Olanda	4,98	4,48	1901—1905

Dacă ratei totale de fertilitate îi asociem și un alt indice important — vârsta medie a mamelor la nașterea copiilor lor — situația pentru unele țări europene în perioade comparabile se prezintă astfel:

Tabelul nr. 5

Rata totală de fertilitate și vârsta medie a mamelor (ani)

Țara și perioada	Rata totală de fertilitate	Vârsta medie a mamelor
România		
1905—1909	5,075	29,2
1932—1936	3,964	29,2
Danemarca		
1901—1905	4,24	30,9
1931—1935	2,15	29,3
Suedia		
1751—1755	4,96	31,9
1901—1905	3,91	31,8
1931—1935	1,77	29,9
Anglia și Țara Galilor		
1851—1860	4,82	...
1901—1905	3,40	...
Franța		
1851—1855	3,38	...
1901—1905	2,79	29,3
1931—1935	2,16	28,1
Olanda		
1901—1905	4,48	32,0
1931—1935	2,73	31,2
Italia		
1931—1935	3,06	30,6
Spania		
1931—1935	3,50	30,8

La o rată de fertilitate mult mai ridicată în România, vârsta medie la naștere este mai mică în raport cu alte țări din Europa. Nu este numai influența tipului de nupțialitate, diferit pentru Europa și Europa de Est („European marriage pattern" și „Eastern marriage pattern", după teoria lui Hajnal), ci și expresia unui model de fertilitate[3].

Datele prezentate mai sus ne sugerează distanțe care separă tranziția fertilității din Europa Occidentală de tranziția acesteia din România. Caracteristic pentru tranziția fertilității din România este faptul că fertilitatea maximă — în condițiile scăderii ratei totale de fertilitate — continuă să se concentreze la grupa de vârstă 20—24 ani.

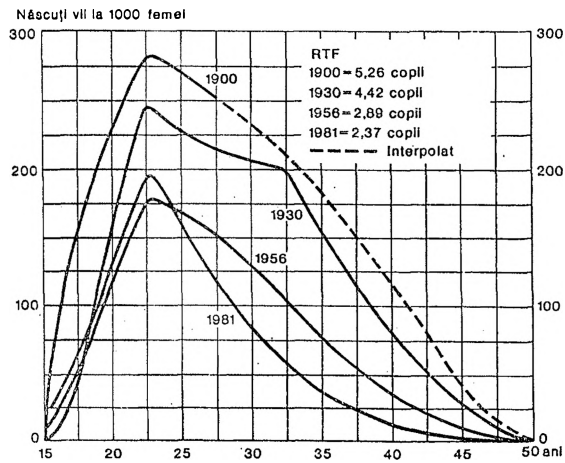

Fig. 3 — Curba ratelor de fertilitate după vârstă (1900, 1930, 1956 și 1981)

Întrucât fertilitatea este diferențiată, analiza tranziției ei trebuie examinată pe mediile urban și rural, pe provincii istorice și pe categorii sociale, de care nu ne vom ocupa aici.

Se poate face afirmația că tranziția fertilității din România este un proces încheiat? Înainte de a încerca un răspuns la această întrebare, să prezentăm unele date și aprecieri întâlnite în literatura demografică internațională.

3. Se remarcă pentru țările Europei Occidentale că, și în condițiile scăderii fertilității, vârsta medie se modifică puțin. În România, vârsta medie a mamelor a scăzut de la 29,2 (1905—1909) la 27,7 ani (1956) și 25 ani (1984).

După Chesnais (1979), tipurile de tranziție demografică ar fi următoarele:

Tabelul nr. 6

Tipuri de tranziție demografică în Europa

Tipul și țara	Începutul tranziției	Sfârșitul tranziției	Durata în ani	Perioada creșterii naturale maxime	Rata creșterii naturale (%)
Model nordic					
Suedia	1815	1965	150	1855—1865	1,6
Model occidental					
Germania	1875	1965	90	1896—1905	1,5
Model meridional					
Italia	1875	1965	90	1911—1913 și 1921—1930	1,2

J. Bourgeois-Pichat, luând în studiul său (1981) numai cinci țări (R. F. Germania, Anglia, Franța, Suedia și România), face următoarea apreciere (p. 20): „România a fost aleasă ca exemplu de țară care a pornit tranziția sa demografică numai de curând și a parcurs diferitele faze foarte rapid. Între cele două războaie mondiale, fertilitatea și mortalitatea erau încă înalte în România, în mare măsură similare cu situația care prevalează astăzi în țările în curs de dezvoltare. România furnizează un bun exemplu pentru a arăta influența politicii de stat asupra tendințelor demografice" (se referă la măsurile din 1966 — n.n.).

Dacă în România mortalitatea începe să scadă la începutul secolului al XX-lea, iar fertilitatea aproximativ din 1920, atunci reechilibrarea la niveluri scăzute se produce în perioada 1961—1965. Excedentul natural și deci rata creșterii naturale au cunoscut un maximum în anii 1911-1915 (17,7 la 1 000 sau 1,8%), iar în perioada postbelică, între 1951 și 1955 (13,4 la 1 000 sau 1,3%, făcând abstracție de situația specială din anii 1967—1969.

Afirmația că tranziția fertilității și deci tranziția demografică s-ar fi încheiat în jurul anului 1965 este numai parțial justificată. Este necesară

încă o perioadă de timp ca să se observe dacă noile niveluri au un caracter durabil. Studii aprofundate — cum am mai spus — asupra fertilității pe categorii sociale, pe provincii, ar putea contribui la găsirea unui răspuns științific. Repetăm, contribuția demografiei istorice și a etnografiei ar fi de cea mai mare importanță.

În legătură cu caracterul tranziției demografice din România, cu durata ei, cu viteza cu care s-a produs, este util să reamitim unii indici sociali și economici ai României în 1938, valabili, în parte, și pentru primii ani ai perioadei postbelice. Venitul național pe locuitor se estimează la 100 de dollari (1938), proporția populației urbane a fost de 23,4% (1948), populația activă din sectorul primar, circa 80% (1948), proporția persoanelor analfabete, în cadrul populației de 7 ani și peste, a fost de 23,1% (1948), mortalitatea infantilă a fost de circa 180 decese sub 1 an la 1 000 născuți-vii, rata de natalitate (1936—1940) a fost de 29,3, cea de mortalitate era de 19‰.

După aproximativ trei decenii, situația este profund schimbată. Proporția populației urbane, circa 50%, proporția populației active din sectorul primar, aproximativ 30%, mortalitatea infantilă circa 24‰, mortalitatea generală, aproximativ 10‰, iar natalitatea a fost cuprinsă între 17 și 14,3‰ în anii 1981—1983.

Tranziția structurii pe vârste a populației. În cursul tranziției demografice a unei populații are loc și schimbarea structurii pe vârste: se trece de la o populație tânără la una „bătrână", proces caracteristic și populației României. S-ar putea pune problema: cum este posibil ca populația unei țări în curs de dezvoltare, cu o proporție covârșitoare a populației rurale în populația totală a țării (78,6% în 1930 și 76,6% în 1948), având o natalitate relativ ridicată și cu o tranziție demografică mult decalată față de Europa Occidentală și chiar față de unele țări din Europa de Est, să se înscrie într-un proces de îmbătrânire și să parcurgă chiar o etapă importantă a acestuia? Explicația constă în faptul că factorul principal al acestui fenomen era scăderea fertilității; or, aceasta începuse să se reducă curând după primul război mondial, tendință continuată în deceniile următoare, în ciuda unor oscilații cu caracter conjunctural.

Spre deosebire de îmbătrânirea individuală sau senescență, noțiune binecunoscută în gerontologie și geriatrie, îmbătrânirea demografică a

unei populații naționale — sau a unei subpopulații oarecare — are o semnificație simplă: creșterea proporției (adică a frecvenței relative) persoanelor bătrâne în populația totală. Noțiunea antinomică a îmbătrânirii este întinerirea demografică a populației: creșterea ponderii populației tinere în populația totală (Trebici, 1972).

Simplitatea noțiunii de îmbătrânire demografică explică și simplitatea indicilor și a metodelor de descriere a acestui proces.

Populația se împarte convențional în trei grupe: „tânără", cuprinsă între 0 și 14 ani (15 generații sau cohorte); „adultă", având 45 de generații, între 15 și 59 ani, și „bătrână", de la 60 de ani în sus, cu 40 de generații[4], numită și „vârsta a treia". Creșterea duratei medii de viață și a numărului persoanelor bătrâne face necesară o detaliere a populației „bătrâne". S-a ajuns astfel și la „vârsta a patra", de la 75 de ani în sus. Indicele cel mai general al gradului de îmbătrânire a unei populații este proporția, exprimată în procente, a populației vârstnice (de 60 de ani și peste sau 65 de ani și peste) în populația totală. Piramida vârstelor — imagine clasică în demografie — ne furnizează prima informație despre „tinerețea" sau „bătrânețea" unei populații: o piramidă cu o bază largă și cu un vârf îngust este caracteristică primului tip, în timp ce o piramidă cu o bază îngustă și cu un vârf hipertrofiat caracterizează o populație îmbătrânită.

La acest indice universal se adaugă unele valori ale tendinței centrale (vârsta medie, vârsta mediană). Întrucât repartiția populației după vârstă $P_{(x)}$ este o repartiție statistică, ea poate fi caracterizată nu numai cu vârsta medie și vârsta mediană, cu raportul dintre aceste două valori, ci și cu alți indici: cuartile, percentile, coeficienți de asimetrie etc.

Pentru a pune în evidență, la modul cel mai general, consecințele îmbătrânirii demografice a populației, se recurge la raportul de dependență de vârstă, ce se calculează după formula:

$$RDV = \frac{P_{0-14 \text{ ani}} + P_{60 \text{ ani și peste}}}{P_{15-59 \text{ ani}}} \cdot 100 \text{ sau } 1\,000$$

Imaginea „presiunii" exercitate de tineri și de bătrâni asupra adulților (populației de vârstă de muncă) este bine sugerată de acest

4. În publicațiile O.N.U., gruparea cea mai frecvent utilizată este: 0-14 ani, 15-64 ani și 65 ani și peste. O altă grupare este 0-19 ani, 20-64 ani, 65 ani și peste.

raport. O noțiune înrudită este raportul de dependență economică (RDE) ce se obține din raportarea populației inactive la populația activă, rezultat exprimat în procente sau în promile.

Trecând la cauzele îmbătrânirii demografice, trebuie făcută distincția între cauzele directe, care sunt de ordin demografic, și cauzele indirecte, care influențează pe cele demografice, printr-un mecanism foarte complex.

În cazul unei populații închise (fără migrație), îmbătrânirea demografică este determinată de scăderea fertilității și creșterea duratei medii de viață: primul factor duce la diminuarea proporției populației tinere și deci la creșterea ponderii populației vârstnice; cel de-al doilea factor mărește numărul populației vârstnice și — *ceteris paribus* — poate contribui la creșterea ponderii acesteia în populația totală. Aceste două tipuri de îmbătrânire poartă denumirea de îmbătrânire prin baza piramidei și de îmbătrânire prin vârful piramidei populației. Or, experiența istorică a populațiilor care cunosc îmbătrânirea demografică arată cu toată claritatea că factorul hotărâtor este scăderea fertilității și nu creșterea duratei medii de viață[5] așa cum de altfel va rezulta și din analiza populației României.

Dacă luăm o populație de tip deschis (cu migrație), un factor suplimentar — uneori foarte important — al îmbătrânirii demografice și, respectiv, al reîntineririi acesteia este migrația (internă sau internațională). Populația satelor, de pildă, îmbătrânește prin emigrație netă, pierzând efective importante de tineret care pleacă la orașe. În aceste condiții, îmbătrânirea demografică a populației urbane poate fi încetinită și, uneori, se înregistrează chiar o întinerire.

Atunci când este vorba de diferite subpopulații, cum ar fi populația activă, categoriile sociale, diferite subpopulații profesionale, un al patrulea factor de modificare a repartiției pe vârste este mobilitatea socială și profesională. Trecerea unor efective din populația activă agricolă —

5. Această situație, aparent paradoxală, se descifrează astfel: în timp ce creșterea duratei medii a vieții are drept rezultat creșterea numărului absolut al persoanelor bătrâne, scăderea fertilității diminuează efectivele generațiilor noi ce se adaugă bazei piramidei și deci ponderea populației tinere și — *ipso facto* — determină creșterea ponderii populației vârstnice.

mai ales tinere — în populația activă industrială poate avea ca rezultat îmbătrânirea primei populații și întinerirea celei de a doua. Putem să ne imaginăm și situația personalului muncitor dintr-o întreprindere sau dintr-o instituție, supus unor modificări ale repartiției după vârstă.

Aceste cauze sunt — cu excepția migrației și mobilității profesionale — de ordin demografic. Prin urmare, analiza este ținută să exploreze, mai departe, cauzele care determină scăderea fertilității și creșterea duratei medii de viață. Or, aceasta înseamnă analiza condiționării social-economice a fertilității, în care intervin numeroase variabile sociale, economice, culturale, psihologice cu care se ocupă teoriile fertilității și familiei. Aceeași afirmație este valabilă și pentru analiza factorilor social-economici ai mortalității. Studiul se extinde la factori care determină migrația și mobilitatea socială. Sinteza unor asemenea investigații se face în teoria tranziției demografice, înțeleasă ca istorie socială, economică, culturală și demografică.

În ceea ce privește consecințele sau implicațiile îmbătrânirii demografice sau, mai general, ale schimbării structurii populației pe vârstă, trebuie să precizăm că teza centrală este aceea că vârsta este o variabilă fundamentală, nu numai din punct de vedere demografic. Activitatea economică, necesarul de alimente și de medicamente, necesarul de locuri de muncă, de locuințe etc. sunt tot atâtea variabile de vârstă.

În ansamblu, îmbătrânirea demografică, fiind o modificare a repartiției populației după vârstă, are consecințe pe multiple planuri. Sub raport strict demografic sunt de consemnat efectele asupra fertilității populației feminine, a mortalității generale în legătură directă cu creșterea numărului și proporției populației vârstnice. Sub raport economic, efectul se resimte la nivelul populației active — care îmbătrânește și ea — la nivelul sarcinii societății pentru fondul de pensii. Deci, aproape toate subsistemele din societate sunt afectate de îmbătrânire demografică.

Există metode statistico-matematice cu ajutorul cărora se estimează efectele îmbătrânirii demografice. Din parte-i, demografia pune la dispoziție modelul matematic al populației stabile (Trebici, 1983 b.) — o aplicație se va da în continuare — și metoda proiectărilor demografice. În timp ce populația stabilă, ca model, reprezintă o populație care ar evolua indefinit sub efectul unei legi de mortalitate, reprezentată de o

tabelă de mortalitate, și al unei legi de fertilitate, proiectările demografice realizează același lucru prin proiectarea unei populații pentru un orizont oarecare, în condițiile unor anumite ipoteze cu privire la evoluția viitoare a mortalității și fertilității. Combinând aceste metode cu altele, cum ar fi tabela de activitate, curbele de școlaritate, ale necesarului de locuri de muncă, ale necesarului de alimente sau servicii medicale, se pot identifica consecințele economice, sociale, sanitare ale îmbătrânirii demografice, prin trecerea succesivă a unei populații de la o fertilitate înaltă la una scăzută, de la o durată a vieții scăzută (circa 40 de ani), la una ridicată (de 70 de ani). Asemenea combinații, facilitate de simulările electronice, pot arăta consecințele îmbătrânirii în diferite ipoteze plauzibile. Un studiu al O.N.U. (1956), astăzi clasic, se ocupă pe larg de aplicațiile acestor metode.

Tabelul nr. 7

Populația pe grupe mari de vârste (%), vârsta medie și mediană, raportul de dependeță de vârstă, în perioada 1912—1984 (ambele sexe)

Anii	Proporția populației (%)			Vârsta (ani și zecimi)		Raport de dependență		
	0-14 ani	15-59 ani	60 ani și peste	medie	mediană	Total	0-14 ani	60 ani și peste
1912	37,3	55,0	7,7	26,0	21,5	818	678	140
1930	33,5	59,1	7,4	26,7	22,6	690	565	125
1948	28,9	61,8	9,3	29,8	26,2	618	468	150
1956	27,5	62,6	9,9	30,0	25,0	597	439	158
1966	26,0	61,7	12,3	32,4	30,5	621	421	200
1977	25,6	60,4	14,0	33,0	30,5	660	425	235
1982	27,0	59,4	13,6	33,5	31,1	684	455	229
1984	25,1	60,8	14,1	33,9	31,5	645	413	232

Proporția populației de 60 de ani și peste a evoluat astfel: 7,7%, în 1912 și aproximativ același procent în 1930 (7,4%); ea crește cu 26% între 1930 și 1948, ajungând la 9,3%; până la recensământul din 1956, schimbarea este nesemnificativă, pentru a înregistra o creștere cu 24% în deceniul 1956—1965; în 1977, ea era de 14% și tot atât în 1984. Cât privește vârsta medie, să consemnăm că în cinci decenii și jumătate (1930—1984), ea a crescut de la 26,7 ani la 33,9 ani, respectiv cu 27%.

Se cere consemnată creșterea „presiunii" populației bătrâne asupra populației adulte: de la 125 persoane bătrâne la 1 000 persoane în vârstă de 15-59 ani (1930), la 232 în 1984, adică cu 86%. Proporția populației tinere, de 0-14 ani, scade de la o treime (33,5%) în 1930, la 25,1% în 1984. Fapt semnificativ este că populația adultă (15-59 ani) își păstrează ponderea aproape neschimbată: 60—62%; se modifică deci numai grupele extreme.

Tabelul nr. 8

Proporția populației în vârstă de 60 de ani și peste (%), vârsta medie și vârsta mediană a populației masculine și feminine în perioada 1912—1984

Anii	Proporția (%) populației de 60 de ani și peste		Vârsta medie		Vârsta mediană	
	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin	Masculin	Feminin
1912	8,2	7,4	26,2	25,7	21,7	21,3
1930	7,6	7,2	26,4	27,0	22,2	23,2
1948	8,3	10,3	28,9	30,6	25,2	27,2
1956	8,6	11,2	29,3	31,3	26,4	28,5
1966	11,0	13,6	31,4	33,5	29,4	31,7
1977	12,4	15,4	32,0	34,0	29,3	32,0
1982	11,8	15,3	32,5	34,6	29,9	32,2
1984	12,3	15,9	32,9	34,9	30,4	32,6

Faptul că populația feminină este afectată mai puternic de îmbătrânire are o serie de consecințe, în primul rând, de ordin demografic: îmbătrânește potențialul reproductiv (femeile în vârstă de 15—49 ani), ceea ce influențează nemijlocit fertilitatea, crește numărul și ponderea femeilor văduve. La recensământul din 1977, s-au înregistrat 293 650 văduvi și 1 163 729 văduve, ceea ce înseamnă 4 văduve la un văduv.

Îmbătrânirea demografică a populației totale este precedată de îmbătrânirea populației în vârstă de muncă. Această problemă, de importanță capitală, merită să fie examinată aprofundat, ceea ce însă depășește cadrul studiului nostru. Vom face însă o referire la populația activă.

Ca populație relativ puțin afectată de migrația internațională, populația României a fost influențată, în ceea ce privește modificarea structurii pe vârste, numai de evoluția fertilității și a mortalității.

Îmbătrânirea demografică, ca și în alte țări, a fost determinată aproape integral de scăderea fertilității. Scăderea mortalității și, respectiv, creșterea speranței de viață, au influențat toate vârstele și, prin urmare, nu au o contribuție notabilă la îmbătrânirea demografică, în timp ce scăderea fertilității a dus la diminuarea ponderii claselor tinere din populație și la sporirea ponderii populației bătrâne.

Rata totală de fertilitate a cunoscut evoluția următoare:

Tabelul nr. 9

Rata totală de fertilitate și vârsta medie a mamelor la nașterea copiilor lor

	1900	1910	1930	1956	1980	1984
Număr de copii	5,9	5,1	4,4	2,9	2,5	2,2
Vârsta medie (ani)	31,0	29,5	29,2	27,7	25,3	25,2

În decurs de opt decenii, fertilitatea s-a redus de aproape trei ori, ajungând în 1984 la circa o treime din nivelul ei la începutul secolului.

Datele longitudinale, reconstituite pe baza recensământului din 1977, ne dau descendența finală — numărul efectiv de copii pe care i-a născut o femeie în decursul perioadei sale fertile — pe fiecare generație.

Tabelul nr. 10

Descendența finală a unor generații (1875—1930)

Generația	Anul încheierii fertilității	Număr de copii
1875	1925	4,74
1880	1930	4,71
1890	1940	4,15
1900	1950	3,64
1910	1960	3,23
1920	1970	2,66
1930	1980	2,30

Și aceste date învederează scăderea fertilității: generația 1930, care a adus pe lume copii în anii 1945-1980, a avut o descendență finală de 2,3 copii, adică aproximativ jumătate din descendența finală a generațiilor 1875—1880. După G. Retegan, rata totală a fertilității a fost de 5,075 copii, în anii 1905—1909, și de 3,965, în anii 1932—1936, o scădere cu 22%.

Înainte de a estima efectul scăderii fertilității asupra îmbătrânirii, să prezentăm și evoluția mortalității, măsurată prin evoluția speranței de viață la naștere.

Tabelul nr. 11

Evoluția speranței de viață la naștere în perioada 1900—1984

Anii	Speranța de viață la naștere (ani)			Diferența feminin - masculin (ani)
	Ambele sexe	Masculin	Feminin	
1899-1901	36,4	36,1	36,9	0,8
1909-1912	39,6	39,2	40,1	0,9
1930-1932	42,0	41,2	42,6	1,4
1956	63,17	61,48	64,99	3,51
1961	65,96	64,19	67,70	3,51
1964-1967	68,1	66,45	70,51	4,06
1970-1972	68,58	66,27	70,85	4,58
1976-1978	69,82	67,42	72,18	4,76
1982-1984	69,77	66,98	72,61	5,63

Pentru a răspunde la întrebarea: care este contribuția scăderii fertilității la îmbătrânirea demografică și în ce măsură a influențat creșterea duratei medii de viață, vom recurge la modelul populației stabile.

Tabelul nr. 12

Populațiile stabile (1930 și 1980) și efectul scăderii fertilității și creșterii duratei medii de viață

	Structura populației (%)			
	Total	0—14 ani	15—59 ani	60 ani și peste
Populația în momentul pornirii (RBR = 2,15 c_0^0 = 42 ani)	100,0	32,7	57,2	10,1
Efectul creșterii duratei medii de viață (c_0^0 = 42 → 70 ani)	—	5,2	-2,9	-2,3
Efectul scăderii fertilității (RBR = 2,15 → 1,19)	—	-14,1	+4,6	+9,5
Populația în momentul sosirii (RBR = 1,19; c_0^0 = 70 ani)	100,0	23,8	58,9	17,3
Sold		-8,9	1,7	7,2

Dacă populația României ar continua să evolueze în viitor cu mortalitatea și fertilitatea din anul 1980 și, respectiv, din 1976—1978, îmbătrânirea demografică s-ar accentua: ar crește de la 13,3%, la 17,3%, natalitatea s-ar reduce, iar mortalitatea ar crește.

Populația stabilă pe baza datelor din 1930 (fertilitatea din 1930 și tabela de mortalitate 1930-1932 — ceea ce înseamnă RTF = 4,4 copii, RBR = 2,149 fiice, e_0^0 [femei] = 42,46 ani, e_0^0 [bărbați] = 41,22, rata netă de reproducere 1,311, rata intrinsecă a creșterii naturale 9‰ sau 0,9%) este următoarea:

Tabelul nr. 13

Populația României (1930), populația stabilă (%) și unii indici demografici (la 1 000)

Grupe mari de vârstă	Populația României	Populația stabilă	Diferența R—S
0—14 ani	33,5	32,7	0,8
15—59 ani	59,1	57,2	1,9
60 ani și peste	7,4	10,1	-2,7
Creștere naturală	14,8	9,4	5,4
Natalitatea	34,1	31,5	2,6
Mortalitatea	19,3	22,1	-2,8
Raport de dependență	690	748	-58

Diferența dintre cele două populații este cea dintre o populație cu structură tânără și una cu o structură bătrână. În cele cinci decenii, populația României a trecut de la un regim de fertilitate caracterizat de o rată de reproducere de circa 2,2 fete, la unul de 1,2 fete, de la o mortalitate exprimată într-o durată medie a vieții de 42 de ani, la una de aproape 70 de ani.

S-ar părea că îmbătrânirea demografică a populației României în 1980, produsă în decurs de decenii, s-ar datora acțiunii conjugate a scăderii fertilității și a creșterii duratei medii de viață. Aplicarea modelului populației stabile, în diferite variante, ne dă posibilitatea să separăm influența fiecăruia din cei doi factori.

Tabelul nr. 14

Populația României (1980), populația stabilă (%) și unii indici demografici (la 1 000)

Grupe mari de vârstă	Populația României	Populația stabilă	Diferența R—S
0—14 ani	26,6	23,8	2,8
15—59 ani	60,1	58,9	1,2
60 ani și peste	13,3	17,3	−4,0
Creșterea naturală	7,6	5,0	2,6
Natalitatea	18,0	17,2	0,8
Mortalitatea	10,4	12,2	−1,8
Raport de dependență	664	697	−33

Creșterea duratei medii de viață nu numai că nu a avut nici o contribuție la îmbătrânire, dar dimpotrivă, a favorizat întinerirea și a redus îmbătrânirea (−2,3%); în schimb, scăderea fertilității a determinat îmbătrânirea (+9,5%).

Prin urmare, ca și în alte țări, în România scăderea fertilității este cauza hotărâtoare — dacă nu chiar unica până în prezent — a îmbătrânirii demografice. Este posibil ca într-un viitor îndepărtat, creșterea duratei medii a vieții să aibă o contribuție la îmbătrânirea demografică. Vom vedea ce ne arată în această privință proiectările populației României în orizontul anului 2000.

Numeroase sunt consecințele îmbătrânirii demogrfice: economice, sociale, culturale, sanitare, psihologice. Ne vom limita la indicarea câtorva dintre acestea.

Sub raport demografic este de semnalat, în primul rând, creșterea mortalității generale — măsurată cu rata brută de mortalitate — ca efect direct al creșterii populației vârstnice, având o frecvență mai mare a deceselor. Astfel, în perioada 1961—1965 rata brută de mortalitate a fost de 8,6‰, în timp ce în anii 1976—1980 s-a ridicat la 9,8‰, cu 14% mai mare, deși durata medie a vieții a crescut, în această perioadă, cu aproximativ 1,3 ani. Dacă se face un calcul cu populația standard se pune în evidență faptul că această creștere a mortalității generale este efectul creșterii ponderii populației vârstnice.

Îmbătrânirea demografică, în cadrul procesului complex de modificare a structurii pe vârste, cuprinde în orbita sa și populația în vârstă nupțiabilă, ca și populația de vârstă fertilă, contribuind — *ceteris paribus* — la scăderea nupțialității și a fertilității.

Influența procesului asupra populației în vârstă de muncă merită un studiu special împreună cu cel al îmbătrânirii populației active, pe care nu putem să-l întreprindem aici. Semnalăm totuși creșterea numărului de pensionari și a „presiunii" acestora asupra populației ocupate.

Cum producția și consumul venitului național, al diferitelor produse etc., sunt în funcție de vârstă, se poate estima — cel puțin intuitiv — unele consecințe economice ale îmbătrânirii demografice. Sistemul sanitar va fi supus — nu este nici o îndoială — unei puternice solicitări din partea populației vârstnice, în permanentă creștere ca număr absolut și ca pondere în populația totală.

Implicațiile sociologice și politice ale îmbătrânirii pot fi, și ele, puse în evidență.

În condițiile în care populația României crește cu o rată redusă — mai puțin de unu la sută — problema schimbărilor structurii pe vârste a devenit cea mai importantă, fiind una ce vizează calitatea populației. Îmbătrânirea demografică a devenit în ultimele decenii o realitate de care trebuie să se țină seama într-o măsură tot mai mare.

Despre o reîntinerire a populației României s-ar putea vorbi cu condiția ca natalitatea să crească sistematic câteva decenii de acum înainte, să ducă la creșterea numărului și ponderii populației tinere și, ca atare, la scăderea ponderii populației bătrâne.

În încheiere, reamintim că îmbătrânirea demografică este un proces complex și care trebuie cercetat multi- și interdisciplinar. Desigur, analiza procesului trebuie începută cu metodele demografiei. Cum procesul are implicații pe cele mai variate planuri, el trebuie să devină obiectul politicii demografice, sociale și economice, al strategiilor pe termen lung, menite să adapteze diferitele subsisteme din societate la schimbările profunde survenite în structura pe vârste a populației României.

*
* *

Nu am examinat decât unele aspecte principale ale tranziției demografice din România. Altele vor fi prezentate în capitolele ce

urmează, de pildă, tranziția și nupțialitatea, tranziția pe provincii istorice. Ar mai rămâne să analizăm tranziția populației active, a migrației interne — probleme pe care nu le abordăm în lucrarea de față.

În legătură cu scăderea fertilității, de pildă, sunt necesare studii privind planificarea familială, metodele folosite pentru limitarea nașterilor, modelele culturale tradiționale, apariția de noi modele, difuziunea lor.

Tranziția demografică este un important capitol de istorie socială. Este limpede că studiul ei cere un important efort interdisciplinar și multidisciplinar, la care să participe demografi, istorici, economiști, antropologi și etnografi, geografi, medici, urbaniști, statisticieni. Am încercat să atragem atenția asupra întinderii și complexității problemei: fără studiul tranziției demografice nu este cu putință înțelegerea unor probleme fundamentale ale prezentului și viitorului țării noastre.

POST SCRIPTUM

Ce s-a întâmplat după 1984, cititorul poate afla din alte capitole ale prezentei cărți. Literatura s-a îmbogățit cu cartea fundamentală a lui J. C. Chesnais *(La transition démographique, 1986)*. Evoluția demografică a României a continuat trendurile seculare, cu deosebirea că în perioada 1990—1995 s-au instalat unele tendințe noi, neprevăzute de analiști (o rată totală de fertilitate de 1,4 copii, reducerea speranței de viață la naștere pentru bărbați, accentuarea îmbătrânirii demografice).

Suntem în drept să vorbim de o nouă fază a tranziției demografice. Ea are loc în cadrul așa-numitei tranziții a României spre democrație și economia de piață. Studiile pe această temă sunt încă puține și neconcludente. Iată o provocare adresată demografiei, dar și altor științe sociale.

BIBLIOGRAFIE

1. Jean Bourgeois-Pichat, 1979 a., *La transition démographique: vieillissement de la population*, în: "Conference on science in the service of life", Institute of Life and IUSSP, Vienna.

2. Jean Bourgeois-Pichat, 1979 b., *La baisse actuelle de la fécondité s'inscrit-elle dans le modèle de la transition démographique?*, în: «Population» (I.N.E.D.), nr. 2.

3. John C. Caldwell, *Toward a Restatement of Demographic Transition*. 1976, în: "Population and Development Review" (The Population Council), vol. 2, numbers 3 and 4, New York.

4. John C. Caldwell, *The Mechanisms of Demographic Change in Historical Perspective*. 1981, în: Population Studies (London), vol. 35, number 1, March.

5. Jean-Claude Chesnais, *Quelques réflexions sur l'histoire de la transition démographique*. 1978, U.E.I.S.P. Helsinki.

6. Ansley J. Coale, *The Demographic Transition Reconsidered*. 1973, I.U.S.S.P., vol. I, Liège.

7. Patrick Festy, *La fécondité des pays occidentaux de 1870 à 1970*. 1979, în: «Travaux et Documents» (I.N.E.D.), Cahier No. 85, P.U.F.

8. Vasile Gheţău, *Speranţa de viaţă a populaţiei din România*. 1978, în: „Viitorul social", nr. 1.

9. Vasile Gheţău, *Evoluţii recente ale duratei medii de viaţă în România*. 1983, în: „Viitorul social", nr. 6.

10. Louis Henry, *Dictionnaire démographique multilingue*. 1981, Volume français. Deuxième édition préparée par U.I.E.S.P., Ordina Editions, Liège.

11. O.N.U., *Le vieillissement des population et ses conséquences économiques et sociales*, 1956 (Etudes demographiques, nr. 26), New York.

12. O.N.U., *Demographic Transition and socio-economic Development*. 1979, Proceedings of the United Nations UNPPA Expert Group Meeting, Istanbul, 29 April - 4 May 1977 ("Population Studies", nr. 65), New York.

13. *Populaţia României*. Comisia Naţională de Demografie, *1974*. Seria C.I.C.R.E.D., Editura Meridiane, Bucureşti.

14. Roland Pressat, *Dictionnaire de démographie*. 1979, P.U.F., Paris.

15. G. R. Şerbu (G. Retegan), *Evoluţia fertilităţii populaţiei feminine din R.P.R. în perioada 1900—1960*, 1962, în: „Revista de statistică", nr. 4.

16. Vladimir Trebici, *Îmbătrânirea demografică a populaţiei României*, 1972, în: „Viitorul social", nr. 1.

17. Vladimir Trebici, *Populaţia stabilă: model matematic şi aplicaţii la populaţia României*, 1983, în: „Studii şi Cercetări de calcul economic şi cibernetică economică", an XVIII, nr. 4, pp. 73—85.

18. Frans Willeckens, *The Demography of Labor force participation*, 1978, I.I.A.S.A., RM-78, april 17, Laxenburg, Austria.

19. Wilbur Zelinski, *The Demographic Transition: Changing Pattern of Migration*, 1979, în: "Conference on science in the service of life", Institute of Life and I.U.S.S.P., Vienna.

DEMOGRAFIA ÎNTRE ISTORIE ŞI SOCIOLOGIE

Printre alte procese caracteristice epocii contemporane este şi înmulţirea considerabilă a disciplinelor ştiinţifice. După estimaţia experţilor de la U.N.E.S.C.O., în prezent ar exista circa 1 200 de discipline ştiinţifice. Nu este deci de mirare că fiecare ştiinţă încearcă să-şi definească obiectul şi metoda, să-şi prezinte relaţiile cu celelalte ştiinţe, cu atât mai mult cu cât principiul multi- şi interdisciplinarităţii a devenit universal, o condiţie *sine qua non* pentru progresul general al cunoaşterii umane şi extinderea aplicabilităţii sale practice. Ştiinţele „clasice" sunt şi ele obligate să-şi reafirme identitatea în peisajul atât de complex al ştiinţei de astăzi. În această situaţie se află şi demografia, având o istorie ce depăşeşte trei secole.

Vom încerca să reexaminăm relaţiile demografiei cu istoria şi sociologia, două aliate de nădejde, în speranţa mărturisită de a găsi modalităţi de cooperare, cu profit reciproc. Pentru aceasta este necesară redefinirea statutului demografiei, statut relativ independent, nerâvnit şi necontestat de celelalte discipline.

Pentru numeroase raţiuni nu vom da definiţia istoriei — care poate fi scrisă în 100 de feluri, cum ne încredinţa un istoric — şi nici a sociologiei, şi ea încă în căutarea propriei identităţi. Avem însă datoria să definim *demografia*, fie şi numai pentru motivul că referirile se fac la ea. În orice enciclopedie, dicţionar sau manual de demografie, vom întâlni definiţia următoare: „studiul populaţiilor umane în raport cu reînnoirea lor prin jocul naşterilor, deceselor şi mişcărilor migratorii"[1].

Definiţie simplă, aproape deconcertantă, dar care arată onest şi limpede limitele obiectului ei, demersul folosit şi, mai ales, modestia ambiţiilor sale. Desigur, populaţia este şi rămâne un obiect de studiu multi- şi interdisciplinar, dar ceea ce studiază demografia are un specific de care trebuie să ţină seama toţi cei ce se apropie de populaţie. Circumscriindu-şi obiectul doar la populaţie, ca sistem demografic relativ autonom, conceput ca stări şi fluxuri, demografia îşi ia măsuri ca să-şi protejeze terenul. Să nu se creadă că ea este total lipsită de apetit anexionist şi expansionist; dovadă sunt definiţiile mai largi ale demografiei, în care aceasta anexează teritorii vaste ale sociologiei şi istoriei.

O incursiune în istoria demografiei ca ştiinţă — se ştie ce importanţă acordă Thomas Kuhn elaborării istoriei fiecărei ştiinţe — va fi în măsură se ne ofere unele elemente instructive.

În anul 1662, apărea la Londra, o carte cu titlul *Natural and Political Observations... made upon the Bills of Mortality*[2]. Cartea, prezentată Academiei de Ştiinţe (The Royal Society) de autor, însoţită de o scrisoare

---

1. R. Pressat, *Dictionnaire de démographie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1979, p. 39 (tot aici diferitele ramuri ale demografiei: demografia economică, demografia istorică, demografia medicală, demografia potenţială, demografia pură, demografia calitativă, demografia cantitativă, demografia socială, demometria). Într-un alt manual, devenit clasic (H. S. Shryock, J. S. Siegel., *The Methods and Materials of Demography*. Condensed Edition by Edward G. Stockwell, Academic Press, Inc. New York, 1976), demografia este concepută aproximativ la fel, cu distincţia că există o definiţie restrânsă („demografia formală" sau „analiză demografică") şi una extinsă, corespunzând termenului adoptat de demografia anglo-saxonă de „population studies".

2. John Graunt, *Natural and Politicol Observations... made upon the Bills of Mortality*. By John Graunt, Citizien of London with reference to the Government, Religion. Trade, Growth, Ayre, Diseases, and the several changes of the said City, London, MDCLXII (16+85 p. in - 4°). Ediţie critică şi traducere franceză: Eric Vilquin, Institut National d'Etudes Démographiques, Paris, 1977 (cu o prefaţă de Alfred Sauvy).

în care autorul atrăgea atenția asupra ideilor noi, s-a bucurat de un mare succes. Caracterul dual al fenomenelor demografice — social și biologic —, diferitele regularități în producerea acestora, o încercare de a întocmi o tabelă de mortalitate etc. erau formulate cu o claritate surprinzătoare. Autorul, John Graunt — cel care împreună cu prietenul său W. Petty este considerat părintele statisticii moderne, sub forma ei de „artimetică politică" — a devenit astfel fondatorul demografiei. Meritul acesta este astăzi recunoscut în unanimitate, nu numai în lumea anglo-saxonă. O sesiune științifică din 1937, cu prilejul împlinirii a 275 de ani de la evenimentul amintit s-a desfășurat sub titlul generic: „John Graunt — întemeietorul demografiei". Printre studiile consacrate acestui eveniment menționăm cele datorate demografului și statisticianului american Walter F. Willcox (1861-1964), editorul cărții lui J. Graunt, în S.U.A., și pe demograful sovietic M. Ptuha (1884—1962). În anul 1962, obștea internațională a celebrat tricentenarul demografiei ca știință. Studiile consacrate acestui eveniment poartă semnături prestigioase: J. Durand, demograf american, D.V. Glass și J. Sutherland, demografi englezi, B.Ț. Urlanis, demograf sovietic. Cu acest prilej, un articol apărut în „The Economist", referindu-se la faptul că apariția lui J. Graunt a fost posibilă datorită exploatării ingenioase a buletinelor de mortalitate ("The Bills of Mortality"), introduse în secolul al XVI-lea[3], pentru a consemna și aduce la cunoștința autorităților și a populației decesele, cu o mențiune specială a celor provocate de frecventele epidemii de ciumă, se încheia cu remarca lugubră: „Din ciumă se întrupează demografia". Sintagma este inspirată de titlul celebrei piese a lui Eugene O'Neill, *Din jale se întrupează Electra* ("Mourning Becomes Electra").

Cartea lui J. Graunt — arată E. Vilquin — a avut succes răsunător: cinci ediții, între 1662 și 1762, tradusă în germană, în 1702, ea a

3. Introduse în 1532, reluate, după întreruperi, în 1563—1566, apoi în 1592—1595, 1597—1600, dar cu apariție regulată din 1603 — menționează însuși J. Graunt — aceste buletine au devenit săptămânale și anuale, publicate și difuzate abonaților de către Compania preoților de parohii și cuprinzând informații despre numărul de decese, din care, din cauza ciumei, dădeau informații pentru 229 250 decese — eșantion relativ important — acoperind o perioadă de circa două decenii.

influențat puternic dezvoltarea demografiei. Cum a fost posibilă apariția acestei cărți singulare și cum se explică valoarea ei? A. Sauvy folosește metafora de „mutație intelectuală", prin analogie cu „mutația biologică". Merită, deci, să stăruim asupra condițiilor în care a apărut J. Graunt. Secolul al XVII-lea marchează — după cum bine se știe — o revoluție științifică, nașterea științei moderne. Ea este dominată de Galileo Galilei, Francis Bacon, Johannes Kepler, Torricelli, W. Harvey, P. Gassendi, René Descartes, Blaise Pascal, Isaac Newton, Leibniz. Este epoca în care iau ființă academiile: Academia dei Lincei (1603) — Galilei este membru al acesteia —, Académie Française (1635), ctitorită de Richelieu, Royal Society (1662), inițial o asociație a oamenilor de știință, dar legalizată de regele Carol al II-lea, în 1662, și trecută sub patronajul acestuia ("Regalis societas", cu deviza *Nullius in verba*). Este epoca în care se afirmă științele experimentale — fizica, mecanica, chimia — care asistă la dezvoltarea puternică a matematicii. Un climat de extraordinară efervescență intelectuală. În aceste condiții se formează J. Graunt. Acest fiu de negustori, el însuși devenit negustor de mărunțișuri, maistru în Corporația postăvarilor, membru în Administrația Londrei, cu grad de maior — o biografie extraordinară — a fost un autodidact stăpânit de o curiozitate vie, interesat de cele mai diverse probleme și domenii. A fost o întâmplare, mărturisește chiar el, că i-au căzut în mână buletinele de mortalitate pe care avea apoi să le prelucreze sistematic și să le analizeze în chip științific.

Un exeget recent al lui J. Graunt[4] arată că sursele formației filosofice și științifice ale acestuia au fost: metoda observației, formulată de istoria naturală a lui Francis Bacon, metoda conturilor — mai general metoda contabilității duble ("double entry book-keeping") —, metoda balanțelor și concepția despre societate, ca un set de corespondențe. Găsim *in nuce* ideea contabilității naționale și a balanțelor, ideea unui model global al societății. Acesta din urmă ne aduce aminte de modelul demo-economic al academicianului Octav Onicescu (1973), din păcate, rămas nedezvoltat de urmași, în ciuda calităților sale. Să nu surprindă faptul că printre componenetele formației lui J. Graunt figurează și contabilitatea.

4. Philip Kreager, *New Light on Graunt*, în: "Population Studies. A. Journal of Demography", vol. 42, Number 1, March, 1988, pp. 120—140.

Nu este până astăzi considerat drept părinte al contabilității (afirmația o întâlnim în orice manual de contabilitate) celebrul matematician Luca Pacioli (1445—1514)? — profesorul lui Leonardo Da Vinci?

J. Graunt era conștient de originalitatea „observațiilor" sale, cum mărturisește, fără falsă modestie, în scrisoarea adresată lordului John Roberts. În esență — așa cum subliniază comentatorii — trei merite pot fi atribuite lui J. Graunt: **a.** formularea de rezultate numerice; **b.** folosirea de procedee de analiză statistică și demografică; **c.** originalitatea metodei de lucru și aplicarea principiilor deontologiei demografului. Fiind și fondator al statisticii moderne („aritmetica politică") trebuie amintit că matematica lui se reduce la cele patru operații aritmetice, el însuși recunoscând că folosește o „aritmetică de negustor de mărunțișuri". Nu spunea și marele Laplace despre calculul probabilităților că acesta reprezintă «le bon sens réduit au calcul?». Geniul lui J. Graunt și profunzimea raționamentelor au suplinit lipsa unor metode matematice mai complexe.

Născută în aceste condiții și sub auspicii științifice, demografia se dezvoltă rapid. Cel de-al doilea ctitor al demografiei — l-am numit pe Johann Peter Süssmilch (1707—1767) — în opera sa *Die göttliche Ordnung* (1741), este puternic infuențat de J. Graunt, aducându-i un impresionant omagiu. Asociată cu statistica — termenul de „demografie" a apărut abia în 1855 — demografia a parcurs etape marcate de momente memorabile.

În istoria demografiei — în special în versiunile franceză și italiană — se vorbește de diferite epoci de „captivitate". Cel mai mult a durat „captivitatea statistică"; un intermezzo l-a constituit încercarea de „biologizare" a demografiei; cea mai recentă este „sociologizarea" acesteia. Din „captivitate" în „captivitate", da, dar cu rezultate benefice care au însemnat o substanțială îmbogățire a demografiei. Se întrevedea, cu claritate, o nouă etapă: „captivitatea istorică". O aliată puternică, generoasă, istoria poate să ofere mult demografiei, sporindu-i în mod fericit ceea ce ea a primit de la celelate științe. Se cuvine a remarca faptul că științele cu care a venit în relație demografia — statistica, sociologia, economia politică și istoria — au cunoscut și ele o evoluție, s-au schimbat considerabil, în special în ultimele decenii. De la captivitate și

subordonare, se trece la „alianțe", mai mult sau mai puțin statornice, așa cum cere progresul general al științei. De asemenea, nu trebuie ignorat ajutorul substanțial pe care l-a dat demografia celorlalte științe.

Despre simbioza dintre demografie și statistică s-ar putea spune mult. Ar trebui, de fapt, reiterată evoluția celor două discipline, rolul important pe care l-a jucat teoria probabilităților — cartea fundamentală a lui J. Bernoulli, *Ars conjectandi* apărută în 1713 —, primele modele matematice din demografie — tabelele de mortalitate — constituirea statisticii matematice moderne la sfârșitul secolului al XIX-lea și alte momente pe care cei interesați le pot întâlni în lucrările de enciclopedie a statisticii[5] și a demografiei[6]. Încorporând concepte și metode din matematica modernă și din teoria sistemelor, demografia actuală se prezintă drept cea mai matemizată din rândul științelor sociale.

Se cuvine însă semnalată o altă tendință în evoluția acestei relații și colaborări. Definită prin tradiție ca disciplină socială (tradiția statisticii ca Staatswissenschaft, a fost foarte puternică), statistica s-a considerat îndreptățită să încorporeze demografia sub formă de statistică a populației. Să ne gândim la marele Quételet (1796—1874), sau, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, la numele lui G. von Mayr pentru care „Bevölkerungsstatistik" era parte integrantă din „Gesellschaftsstatistik" aceasta din urmă asumându-și rolul unei atotcuprinzătoare sociologii... Această concepție a durat mult, în anumite spații culturale și științifice, în așa fel încât în anii 1955—1965 se puteau auzi voci care susțineau că demografia este lipsită de sens câtă vreme există o disciplină mai cuprinzătoare, statistica populației. Era vremea când însăși sociologia era contestată pentru considerentul că există o disciplină mult mai cuprinzătoare, anume materialismul istoric. Vremuri de mult apuse! Din această conviețuire, demografia s-a desprins cu greu. Astăzi, relațiile dintre demografie și statistică sunt excelente, caracterizate prin relații de colaborare și frecvente schimburi, în special de metode. De asemenea, și relațiile cu matematica actuarială. Cât

5. M. Iosifescu, C. Moineagu, Vladimir Trebici (coordonator), E. Ursianu, *Mică enciclopedie de statistică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

6. Vladimir Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975.

privește relațiile dintre demografie și biologie, în general, și medicină în particular, ele au fost „normale", cu excepția unei anumite perioade de încercare de „biologizare" a demografiei. Nu vom face un istoric amplu al acestui proces. Vom aminti însă de influența exercitată de Darwin și H. Spencer, continuată prin Fr. Galton și K. Pearson. Perioada cea mai caracteristică a fost cea dintre cele două războaie mondiale și este marcată de R. Pearl, J. L. Reed sau de H. P. Farchild. Episodul cel mai caracteristic este redescoperirea curbei logistice căreia i se asociază experimentele cu *Drosophilla melanogaster* pentru a demonstra că populația umană urmează legile generale ale biologiei. Ideea s-a reluat în lucrările recente de ecologie. Dar din această epocă ne-au revenit drept câștiguri importante biometria, precum și demografia matematică modernă, al cărei ctitor este A. J. Lotka (1880—1949).

O dată cu apariția sociologiei — în accepție modernă — și pe măsura dezvoltării acesteia, s-au stabilit relații și s-au înmulțit contactele dintre cele două discipline. După cum afirmă istoricul și demograful francez J. Dupâquier[7], meritul lui Malthus, în special în ediția a doua a *„Eseului"* său (1803), este acela de a ne fi dat aproape o „sociologie a populației"; totodată, el este primul care s-a referit la „autoreglarea populației" — concept dezvoltat de demografia istorică contemporană —, oferindu-ne, totodată, *in nuce*, o teorie generală a populației. Malthus este considerat pe drept cuvânt economist. Lui i se datorează prima încercare sistematică de a lega populația de economie, prin formularea legilor de creștere a populației și de creștere a mijloacelor de subzistență. După aprecierea unui demograf și sociolog contemporan, D.V. Glass, „Căsătoria dintre cele două științe (economie și demografie) — încheiată sub auspiciile lui Malthus — când cele două științe erau în stadiul copilăriei lor, a fost furtunoasă și sterilă"[8]. Relațiile dintre economie și demografie — un capitol pasionant — au cunoscut o evoluție interesantă. Abia după 1940 — cum a arătat A. Sauvy — relațiile s-au reînnodat spre marele folos al

7. J. Dupâquier, în Cuvânt înainte la Thomas Robert Malthus, *Essai sur le principe de population*, traducere de Eric Vilquin, Paris, Institut National d'Etudes Démographiques, P.U.F., 1980, p. 11.

8. *Les sciences sociales dans l'enseignement supérieur. DÉMOGRAPHIE. Etude preparée... par D.V. Glass*, Paris, UNESCO, 1958, p. 22.

ambelor discipline. Teorii economice, modele demo-economice, toate în paradigma generală a raporului „populație-dezvoltare", sunt tipice pentru peisajul științific actual.

Vorbind despre relațiile dintre demografie și sociologie, normal ar fi să nu ne rezumăm la secolele al XIX-lea și al XX-lea. Teorii despre populație, despre rolul factorului demografic, întâlnim în gândirea socială și politică încă din Antichitate. Un excelent inventar ne-a dat sociologul american Pitirim W. Sorokin (*Contemporary Sociological Theories*, 1928 și 1964), ca și economistul american Joseph W. Schumpeter în monumentala sa *History of Economic Analysis* (1961). Ne interesează mai cu seamă relațiile care s-au statornicit, în ultimele decenii, între cele două științe, schimburile și câștigurile reciproce, unele încercări de identificare a demografiei cu sociologia populației.

În rândul științelor sociale, sociologia are deschiderea cea mai mare, capacitatea de a cuprinde societatea, structurile, instituțiile, ceea ce justifică în mare măsură ambiția sa holistică. Ca sistem general, societatea include și populația ca subsistem. Nimic mai firesc ca sociologia să înglobeze și populația și respectiv demografia. Această tendință caracteristică mai ales sociologiei americane, reprezintă nu „sociologizarea" demografiei, ci pur și simplu, încorporarea ei în sociologie. Alta este însă situația în care însăși demografia cere asistență, în special în domeniul unei teorii generale sau al unor teorii particulare, care să ofere scheme explicative pentru fertilitate și pentru nupțialitate și familie, pentru mortalitate etc.

În concepția multor școli sociologice americane, demografia este un „underfield" al sociologiei. Sunt bine cunoscute pozițiile școlii de la Chicago, Philip M. Hauser, de pildă; sunt însă și altele. Semnificativ ni se pare faptul că însuși termenul de „demografie" a pătruns greu în spațiul cultural anglo-saxon. Expresia cea mai des folosită — până nu de mult — era aceea de "study of population". Situația este similară cu cea din spațiul germanic unde „Bevölkerungswissenchaft" și „Bevölkerungslehre" cedează abia în ultimii ani locul termenului de demografie.

Contribuțiile sociologiei la mai buna înțelegere, la explicarea fenomenelor demografice sunt absolut remarcabile. Avem în vedere teoriile sociologice asupra fertilității și familiei, în mare măsură cu

exercitiu de dictie sau
cuvânt românesc ?

sprijinul antropologiei culturale și al etnologiei (în sens american). Nume precum cele ale lui Ph. M. Hauser, Kingsley Davis, Ronald Freedman, John Caldwell, Judith Blake, mai recent, ale lui J. Bongaarts, cunoscute de sociologi, dar și de demografi, sunt o dovadă în acest sens. Teoriile cu privire la formarea gospodăriei și familiei, la căsătorie și nupțialitate, la ciclul de viață familială (termenul a fost lansat de sociologul P. A. Sorokin) le datorăm unei cohorte numeroase de sociologi printre care: P. Glick, Thomas Burch, Louis Roussel, R. Grebenik, J. Hajnal, G. Becker. Cât privește migrația și urbanizarea, mobilitatea profesională și socială, prioritatea o are, evident, sociologia. Dar în „amonte" este întotdeauna presupusă prezența demografiei.

Cea mai generală paradigmă a demografiei este teoria tranziției demografice. Dar bazele ei au fost puse de sociologi-demografi (A. Landry, F. W. Notestein, C. P. Blacker, K. Davis). Dezvoltarea ei ulterioară datorează mult demografilor, dar și aceștia cu profil complex: sociologie, economie, istorie, pentru simplul motiv că tranziția demografică, dintr-o simplă descriere, tinde să devină un important capitol de istorie socială. Numai în aceste condiții putem vorbi de o adevărată teorie a tranziției demografice. De pe acum se conturează ideea că este mai corect să concepem populația ca un „condominium", administrat de mai multe științe, în rândul cărora rolul de căpetenie revine demografiei, sociologiei, economiei și istoriei.

Istoriografia nu este printre cele întârziate care au venit la „simpozionul" demografiei. Dimpotrivă, populația a fost prezentă în istoriografie chiar de la începuturile ei. Și era firesc să fie așa, deoarece omul, populația au fost înțelese ca forță motrice a istoriei, ca factor prim. Lăsăm la o parte teoriile determinismului geografic, economic sau demografic — problemă care ar merita să fie reluată.

Domeniile specifice la care am dori să ne referim sunt cel al istoriei populației și al demografiei istorice[9].

Pentru istoria populației, problema se pune într-un dublu sens: populația ca factor al schimbărilor sociale, politice, economice, culturale, psihologice, pe de o parte; societatea, economia ca factori care

9. Vladimir Trebici, *Demografie și istorie: spre o nouă sinteză?*, în: „Revista de istorie", tomul 37, nr. 5, 1984, pp. 417—421.

influențează fenomenele demografice. Cum apare deci populația în istorie, cum este ea interpretată, nici măcar o simplă evocare nu ar fi suficientă. Informații utile pot fi găsite într-un studiu recent al unui istoric german, Wolfgang J. Mommsen[10]. Examinând diversele perioade ale istoriografiei (în special curentul istoricist), W. J. Mommsen ajunge la constatarea paradoxală că „cercetarea istorică este, poate, mai mult dependentă de celelalte discipline decât capabilă să le vină ea însăși în ajutor" *(loc. cit.* p. 353). După ce analizează raporturile dintre istorie, sociologie, economie, antropologie, demografie etc. și sugerând posibilitățile de cooperare, precum și concepția despre istoria evenimențială și istoria socială (Școala „Analelor"), W. J. Mommsen formulează o concluzie optimistă: „prăpastia tradițională dintre istorie și științele sociale este pe cale de a fi lichidată. Istoria va aduce sociologiei unele elemente indispensabile, după cum metodele și descoperirile științelor au fost și vor fi indispensabile istoriei" *(loc. cit.* p. 369). Creșterea interesului pentru lucrările lui Max Weber — în care combină teoria sociologică cu istoria universală, în spiritul tradiției germane — i se pare un simptom instructiv.

Din puctul de vedere mai limitat al demografiei, interesează două momente majore: apariția istoriei „mentalităților" (L. Lefebvre, F. Braudel, J. Delumeau, J. Le Goff etc.) și demografia istorică.

Dacă demografia își va depăși statutul ei modest și oarecum limitat, atunci istoria mentalităților îi poate oferi elemente importante pentru interpretarea fenomenelor demografice contemporane, înzestrate cu inerție atât în ceea ce privește structurile, cât și comportamentele.

Când demograful contemporan, impresionat și alarmat de evoluția recentă a familiei și căsătoriei, face previziuni pesimiste — cum a fost la Conferința Europeană de Demografie, 1987 — istoricul îl liniștește; istoria a cunoscut destule tendințe similare, crize etc. „*Sub specie aeternitatis*", «la longue durée» sunt un bun antidot la teroarea exercitată de conjunctura demografică care contaminează atât de des acțiunea socială, opinia publică.

---

10. W. J. Mommsen, *Istoria*, în vol.: *Interdisciplinaritatea și științele umane*, Editura Politică, București, 1986, pp. 349—373 (Ediția franceză: Paris, UNESCO, 1983).

Din însoțirea demografiei cu istoria s-a născut demografia istorică, podoabă și speranță a ambelor științe. Vârsta noii discipline: patru decenii; părinți: istorici și demografi, matematicieni, cărora li se adaugă arhiviști; țara de baștină: Franța. Dar cum nașterea demografiei și apariția cărții lui Graunt au presupus acumulări treptate, o anumită atmosferă pregătitoare, tot așa demografia istorică a fost precedată de o serie de evenimente, fiind favorizată de anume împrejurări. În afară de Franța, preocupări importante au existat în Anglia, unde interesul pentru istoria socială și cea economică a fost și este foarte mare. Este însă recunoscut că ceea ce a constituit punctul de plecare pentru apariția demografiei istorice a fost necesitatea explicării crizelor alimentare și a influenței acestora asupra mortalității și evoluției populației (J. Meuvret, 1946) și a explicării fertilității naturale (L. Henry, 1953). Caracteristicile demografiei istorice sunt, în primul rând, sursele și metodele folosite: registrele parohiale, reconstituirea familiilor și a genealogiilor folosind metode adecvate. Nume ca L. Henry, J. Dupâquier; J.-N. Biraben (Franța) sau D. V. Glass, D. E. C. Eversley, T. H. Hollingsworth (Anglia) sunt bine cunoscute, iar studiile lor fac autoritate. Treptat, au putut fi estimate fenomenele demografice și, pe această bază, numărul și structurile populației pentru perioade îndepărtate, lărgindu-se, astfel, orizontul analizei sociale și economice. Au început să apară școli naționale de demografie istorică — România se înscrie și ea în acest curent — cu realizări remarcabile. După J. Dupâquier, demografia istorică este o „disciplină de vârf", iar pentru J.-N. Biraben ea reprezintă „vârful de lance al demografiei moderne".

Ni se pare util să amintim în problema raportului dintre istorie și demografie, reacțiile istoricilor privind trei tendințe importante care s-au instalat în evoluția fenomenelor demografice: „explozia demografică" (în lumea a treia), scăderea de lungă durată a fertilității și accentuarea îmbătrânirii demografice (țările dezvoltate). A. J. Toynbee, de pildă, considera că creșterea explozivă a populației lumii a treia este un pericol moral pentru oameni; istoricul francez P. Chaunu este de părere că „viitorul nostru este declinul". Pentru Suffert „omul este pe punctul de a termina prima zi a existenței".

Vocile pesimiste s-au înmulțit în rândul istoricilor. Mulți istorici francezi nu se sfiesc să afirme că scăderea feritilității în Europa înseamnă sinucidere, alții vorbesc de „îmbătrânirea societăților". Pentru G. Fragnière[11], după ce arată simptomele declinului și îmbătrânirii societăților, concluzia este totuși optimistă: „ceea ce poate constitui atú-ul Europei în lumea noastră, chiar în acest moment când situația sa demografică provoacă neliniște și când puterea sa nu mai este ceea ce a fost altă dată, este voința sa de a se reînnoi, de a se adapta, de a-și „descleroza" instituțiile sale și viața politică, de a se re-crea" (p. 195). Ar fi mai multe de spus în legătură cu aceste probleme; viitorologia ar putea să ne dea dacă nu estimații prospective, cel puțin scenarii, așa cum face foarte recent ilustrul demograf francez J. Bourgeois-Pichat[12]. Dar acest scenariu este catastrofic, deoarece anunță dispariția speciei umane. Singura salvare — spune autorul — ar fi o nouă tranziție demografică, bazată pe promisiunile biologilor și gerontologilor (Roy L. Walford), potrivit cărora oamenii vor ajunge să trăiască 150 de ani, iar femeile vor putea fi fertile până la vârsta de 100 de ani.

În cele de mai sus nu am examinat progresele pe care demografia le-a înregistrat în cursul timpului, mai ales în ultimele patru decenii, beneficiind de aportul multor științe. Cele mai însemnate realizări sunt în domeniul metodelor de descriere și de analiză a populației, a fluxurilor și stărilor. Este ceea ce caracterizează așa-numita analiză demografică (în sensul ei francez) și demografia matematică. Meritul școlii franceze este îndeobște cunoscut (A. Sauvy, L. Henry, J. Bourgeois-Pichat, R. Pressat) la care se adaugă cel al multor demografi din alte țări (A. J. Coale, N. Keyfitz, din S.U.A.) de pildă. Constituirea și perfecționarea metodologiei moderne, asigurându-i demografiei un corp de instrumente cu certă putere de investigare și întreținându-i cu autoritate statutul de știință matematizată, impun respect și obligă celelalte științe sociale să respecte principii și concepte riguroase atunci când se apropie de populație. În demersul complet al

---

11. G. Fragnière, în vol. E. Sullerot, *L'âge de travailler*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1986.

12. J. Bourgeois-Pichat, *Du XXe an XXIe siècle: L'Europe et sa population après l'an 2000*, în: «Population» (INED), 43e année, 1988, Numéro 1, pp. 9-43.

studiului populației — descriere, prelucrare și analiza statistico-matematică, analiza cauzală, teorii despre populație și factorii ei, formularea previziunilor — demografia ocupă primele etape și ceea ce face în cadrul lor se străduiește să facă bine. Celelalte faze aparțin altor științe; este locul să subliniem din nou rolul sociologiei, istoriei și economiei politice. Desigur, sub raport material, demografia își circumscrie obiectul la numărul și structura populației, la fertilitate, nupțialitate, familie și mortalitate, la migrație (ca factor al schimbării numărului populației, structurii sale, repartizării teritoriale), considerându-o sub raportul unor preocese de reînnoire.

Anexarea altor teritorii de către demografie ar duce la schimbarea caracterului ei ajungând, astfel, să se identifice cu sociologia populației și cu istoria populației. Asemenea simptome s-au înregistrat și se mai înregistrează: este deosebirea dintre demografie în sens restrâns (analiza demografică) și demografia în sens larg. Autorul acestor rânduri consideră că demografia trebuie să se limiteze la populație, ca sistem demografic relativ autonom și să se întâlnească cu celelalte științe începând cu studiul articulațiilor care integrează populația în sistemul supraordonat care este societatea. De aici încep colaborarea și cooperarea interdisciplinară. Dar dacă demografia „împrumută" o serie de elemente de la alte științe, nu mai puțin adevărat este că acestea trebuie să folosească corect conceptele și metodele demografiei. Din păcate acest lucru nu se respectă întotodeauna. Exemplele abundă. Termeni folosiți impropriu, indici calculați în mod fantezist, pur și simplu denaturări se întâlnesc, în proporție îngrijorătoare. Un exemplu anecdotic va ilustra această situație: O.N.U. a hotărât să sărbătorească ziua de 11 iulie 1987, zi în care populația lumii a atins numărul de 5 miliarde. Aceasta înseamnă că născutul din această zi, la o anumită secundă, marchează cifra de 5 miliarde. Or, în unele reviste a apărut informația că în această zi „s-a născut cel de-al cincilea miliard locuitor al Planetei", „a cinci miliarda ființă". În realitate, după calculele riguroase ale lui J. Bourgeois-Pichat, de la apariția omului pe Terra (se consideră în continuare că aceasta s-ar fi produs cu 600 000 de ani înainte de Hristos), s-au născut în total 80 de miliarde de ființe umane și deci ar

fi fost mai exact să se spună că la 11 iulie 1987 s-a născut cel al 80-lea miliard locuitor al Terrei.

S-a reproșat demografiei că ea se limitează la descriere, așa cum indică și numele ei. Nu au lipsit propuneri ca să se adopte termenul de „demologie", considerată ca „știință sociologică ce trebuie să servească drept bază pentru toate celelalte științe sociale". Etnografia a fost în stare să treacă de la simpla descriere la etnologie, considerată ca o treaptă superioară.

După părerea noastră, denumirea nu are prea multă importanță. Esențial este ceea ce face știința respectivă, cu ce mijloace lucrează, care este aportul ei la cunoașterea domeniului respectiv. Cine ar vrea să cunoască mai adâncit demografia și progresele sale, ar trebui să consulte monumentalele lucrări ale lui J. W. Ross[13], W. și R. Petersen[14] și J. și M. Dupâquier[15].

S-ar cuveni să vorbim de formația academică a demografilor, și în general, a celor ce studiază populația, din diferite puncte de vedere. Din cei 1300 de membri ai Uniunii Internaționale pentru Studiul științific al populației, — cea mai largă organizație științifică, care a aniversat, în 1988, șase decenii de existență, — doar un număr infim sunt demografi ca atare (diplomați), marea majoritate fiind sociologi, economiști, biologi, medici, antropologi, geografi, istorici — numărul lor a crescut în ultimii ani — statisticieni, etnologi. Admirabilă ilustrare a spiritului multi- și interdisciplinarității!

Dacă ar fi să formulăm, în încheiere, un deziderat, am spune că pentru demografie ar fi ideal să se constituie *Unio trium scientiarum*, cuprinzând demografia, sociologia și istoria. Această „uniune" n-ar

---

13. J. W. Ross (editor-in-chief), *International Ecyclopaedia of Population.* 2 vol., The Free Press, New Work, 1982, 750 p.

14. W. și R. Petersen, *Dictionnary of Demography*, Biographies, Two volumes, 1088 pag., 1985; Terms, concepts and institutions, Two volumes, 1248 p., 1986; A Multilingual Glossary, 1 vol., 344 p., 1986, *Greenwood*, Press, Londra (a se vedea recenzia lui R. Pressat, în "Population" (INED) No. 4—5, 1987.

15. J. et M. Dupâquier, *Histoire de la démographie. La statistique de la population, des origines à 1914*, Paris, Librairie Académique Perrin, 1985, 462 p. (a se vedea recenzia J. Hecht în: Annuales de démographie historique, 1985, Vieillir autrefois, Paris, Editions de l'EHESS).

admite nici o *scientia tolerata*: toate ar participa, într-un grad sau altul, la opera atât de importantă și de complexă a studiului populației.

Ideal ar fi ca disciplinele amintite să fie întrunite în aceeași persoană. Modelul îl constituie Corrado Gini (1884—1965), — statistician, demograf, biometrician, sociolog, istoric — sau Alfred Sauvy (1898—1990) — statistician, demograf, economist, istoric. Ca echipă sau instituție, modelul ar putea fi celebrul Cambridge Group for the History of Population and Social Structures, bine cunoscut prin lucrările fundamentale în istorie, demografie și sociologie.

În mare măsură considerațiile formulate în rândurile de față au fost generate de necesitatea puternic resimțită de demografie de a explica modelele culturale și comportamentale demografiei aflate în spatele fenomenelor demografice. Vitalitatea și persistența lor sunt impresionante. Cunoașterea acestora nu este posibilă decât cu sprijinul unui număr mare de științe.

Demografia, între istorie și sociologie, nu înseamnă nici într-un caz, între Scylla și Charybda; spiritul științific modern impune ca o condiție *sine qua non* colaborarea și cooperarea interdisciplinară, într-un climat de autentic profesionalism și deontologie.

MINORITĂȚILE NAȚIONALE DIN ROMÂNIA: PREZENT ȘI ESTIMAȚIE PROSPECTIVĂ

Argument

La recensământul populației și al locuințelor din 7 ianuarie 1992, populația României a fost de 22 810 035 locuitori, din care românii, în număr de 20 408 542, reprezentau 89,5%, iar persoanele aparținând minorităților naționale se cifrau la 2 401 493, adică 10,5% din populația României[1].

Studiul demografic al minorităților naționale, obiectiv principal al Centrului de Cercetări Demografice al Academiei Române, este absolut necesar, el adăugându-se demersului istoric, ca și celui geopolitic. Interesează, în primul rând, evoluția numărului și structurii demografice a minorităților naționale, a repartiției teritoriale a acestora, a caracteristicilor sociale, economice, educaționale. Întrucât românii reprezintă și ei minorități naționale în unele state învecinate — Ucraina, Ungaria, Federația Rusă, unele state din Peninsula Balcanică —, problema trebuie studiată și în acest context. Mai mult, un asemenea studiu trebuie să includă și demografia țărilor vecine, devenind un studiu regional.

1. Dacă se modifică cifra romilor (țiganilor) de 401 067, considerată subestimată, atunci ponderea românilor și a maghiarilor se reduce.

Interesează însă, în cel mai înalt grad, perspectivele evoluției minorităților naționale din România, și ele în context regional și european. Până în prezent (1 iunie 1996) nu au fost încă încheiate tratatele de bază cu Ucraina, Ungaria și Federația Rusă. Aspectul demografic al problemei trebuie deci bine cunoscut.

Se impune și studierea românilor de peste hotare, al căror număr nu este cunoscut decât cu aproximație.

Acestea sunt obiectivele, desigur ambițioase, pe care și le-a propus Centrul de Cercetări Demografice. Să mai adăugăm că acest studiu trebuie întreprins cu obiectivitate și responsabilitate, în spiritul acelui *sine ira et studio*, cu valorificarea corectă a surselor statistice și documentare, a opiniilor oamenilor de știință — istorici, geografi, politologi, etnografi.

Situația consemnată la recensământul din 1992 ne arată următoarea structură etnică:

Tabelul nr. 1

Populația României pe naționalități (1992)

Naționalitatea	Populația	%
1	2	3
România	**22 810 035**	**100,0**
Români	20 408 542	89,5
Maghiari	1 624 959	7,1
Romi (țigani)	401 087	1,8
Germani	119 462	0,5
Ucraineni	65 764	0,3
Ruși-Lipoveni	38 606	0,2
Turci	29 832	0,1
Sârbi	29 408	0,1
Tătari	24 596	0,1
Slovaci	19 594	0,1
Bulgari	9 851	0,04
Evrei	8 955	0,04
Cehi	5 797	0,02
Polonezi	4 232	0,02

1	2	3
Croați	4 085	0,02
Greci	3 940	0,02
Armeni	1 957	0,02
Alte naționalități	8 602	0,04
Nedeclarați	766	—

Notă: Slovenii au fost incluși în „alte naționalități"

Ca importanță numerică, minoritățile naționale se ierarhizează astfel: maghiarii (7,1%), romii (1,8%), germanii (0,5%), ucrainenii (0,3%), rușii-lipoveni (0,2), turcii (0,1%), sârbii (0,1%), tătarii (0,1%), având efective ce depășesc 20 000 persoane fiecare.

Din tabelul nr. 1 se reține că evreii, bulgarii, cehii, grecii, polonezii și armenii totalizează 34 732 persoane sau 0,15% din populația României.

Datele pe naționalități obținute la recensămintele din anii 1930, 1948 (numai limba maternă), 1956, 1966, 1977 permit reiterarea evoluției numerice. Schimbările sunt, pentru unele minorități naționale, considerabile, explicația trebuie căutată în istorie și anume perioada 1930—1991. Un studiu complet va reține printre factori emigrările, schimbul de populație, deportările, genocidul. Aceasta însă va trebui să pună în evidență efectul unor procese cum ar fi asimilarea și regimul demografic propriu fiecărei minorități naționale, mai ales fertilitatea diferențiată.

Informația statistică și calitatea ei

Datele recensămintelor populației, indiferent de țară sau de perioadă, au fost obiectul unor critici și contestări. Este deci necesar să aducem unele precizări pentru recensămintele din România.

La recensământul din 1930, noțiunea folosită a fost „neamul", la cele din 1948, 1956; 1966, 1977 și 1992 caracteristica a fost „naționalitatea", cu o definiție sumară. Important este faptul că înscrierea „naționalității" în formularul de recensământ s-a făcut pe baza declarațiilor fiecărei

persoane recenzate. Același procedeu este valabil și pentru caracteristicile „limba maternă" și „religia" (aceasta din urmă fiind înregistrată numai în 1930 și 1992). Întrebarea pe care și-o pune analistul este dacă declararea „naționalității" a fost corectă, dacă nu au fost cumva presiuni din partea autorităților (recenzorilor), eventual o presiune psihologică. Cazul cel mai grăitor este cel al romilor (țiganilor): cifrele obținute la recensăminte sunt considerate subevaluate atât de liderii acestei minorități naționale, cât și de către organizatorii recensămintelor. Vom relua problema atunci când vom analiza minoritatea romilor.

În general, cei ce contestă exactitatea unui recensământ trebuie să aducă probe, conform principiului *cujus affirmatio ejus probatio*. Ele pot fi evidențele parohiale, înregistrări parțiale, investigații etnografice și lingvistice etc.

Cu asemenea dificultăți se confruntă cei ce vor să stabilească numărul românilor din Peninsula Balcanică sau din Ucraina, de pildă.

O apreciere specială se cuvină făcută pentru recensământul din 1992. Marea majoritate a caracteristicilor a fost prelucrată pe naționalități: repartiția pe urban și rural, pe sexe și pe vârste, după religie și naționalitate, după nivelul de instruire, știința de carte, activitatea economică, gospodării și familii, suprafața locuibilă. Cele mai multe sunt publicate în sursa bibliografică nr. 6. Este un avantaj considerabil care permite întocmirea unor veritabile monografii pe minoritățile naționale. Unele naționalități sunt mai „urbane", altele mai „rurale", unele mai îmbătrânite demografic, altele sunt mai tinere, unele sunt mai „instruite", altele au un „stoc de învățământ" mai redus; analfabetismul este și el diferențiat pe minoritățile naționale. De altfel și activitatea economică precum și repartiția pe sectoarele primar, secundar și terțiar variază pe minoritățile naționale. O prelucrare suplimentară a migrației interne pe naționalități ar fi de un folos imens și ar contribui la elucidarea problemei „colonizării" în unele regiuni ale țării și deci a așa-numitei „deznaționalizări" a unor etnii.

Minoritatea etnică maghiară și problema Transilvaniei

Proiectarea demografică a conf. dr. Vasile Ghețău pentru orizontul anului 2025, încearcă, pentru prima oară, să facă acest lucru separat pentru minoritatea etnică a maghiarilor și pentru cea a romilor. Vom încerca deci

să examinăm mai detaliat demografia maghiarilor din România și, în acest cadru, demografia Transilvaniei. O proiectare demografică pentru viitorii 30 de ani are nevoie de o analiză pe o perioadă de cel puțin 30 de ani, indispensabilă pentru evidențierea tendințelor demografice, fie și numai pentru o proiectare explorativ-tendențială. Ea este însă obligată să coboare în istorie, în așa fel încât perioada supusă analizei să acopere aproximativ un secol. Vor fi deci folosite surse demografice maghiare, cel puțin recensământul din 1910, ultimul din timpul monarhiei austro-ungare.

Cât privește pozițiile istoriografiei române și ale celei maghiare, divergențele sunt bine cunoscute. Unele surse bibliografice citate sunt o mărturie în această privință. Nu ne vom referi la ele decât în unele cazuri.

Istoricul maghiarilor în România, al perioadei așezărilor în spațiul intracarpatic, poate fi cunoscut din sursa 18, într-o formă simplificată; repartiția pe sexe și grupe de vârstă, fertilitatea și alte informații se găsesc în sursa oficială nr. 6 și sunt preluate în studiul lui V. Ghețău.

Cum a evoluat numeric minoritatea națională maghiară în România?

Tabelul nr. 2

Numărul maghiarilor în România la recensămintele din 1930, 1948, 1956, 1977 și 1992

Anul	Numărul populației	Ponderea în populația României (%)	Numărul maghiarilor din Transilvania	Ponderea maghiarilor din Transilvania în nr. total al maghiarilor(%)
1930	1 423 459	10,0	1 316 292	92,5
1948	1 499 851	9,4	1 481 903	98,8
1956	1 587 675	9,1	1 558 254	98,1
1966	1 619 592	8,5	1 597 438	98,6
1977	1 713 928	7,9	1 691 048	98,7
1992	1 624 959	7,1	1 603 923	98,7

Notă: Pentru 1948 s-a luat în considerație limba maternă maghiara

O precizare necesară: atât în materialele românești cât și în cele maghiare, prin termenul generic „Transilvania" se înțelege Transilvania, Banatul și Crișana-Maramureș, sau provinciile intracarpatice sau

provinciile de peste Carpați. Or, suprafața nu este în întregime comparabilă. La recensămintele din 1930 și 1992 situația se prezintă astfel:

Tabelul nr. 3

Suprafața provinciilor de peste Carpați (1930 și 1992)

Provincia	Suprafața (kmp)		Diferențe
	1930	1992	1930—1992
Banat	18 725	17 217	-1 508
Transilvania	62 229	57 056	-5 173
Crișana-Maramureș	21 338	26 020	+4 682
Total	**102 292**	**100 293**	**-1 999**

O parte din Banat a fost arondată la Oltenia (județul Mehedinți); celelalte diferențe se explică prin efectul revizuirii împărțirii administrative a țării. Datele din sursele statistice actuale sunt recalculate la teritoriul actual de 100 293 kmp; cele din 1930 (dr. S. Manuila) și din sursele maghiare (1910) se referă la suprafața de 102 292 kmp.

Cu excepția perioadei 1977—1992, când se înregistrează o scădere a numărului maghiarilor, în celelalte perioade se constată o creștere, în ritmuri diferite însă. După sursa nr. 6, numărul emigranților de naționalitate maghiară, în perioada 1977—1992, s-a ridicat la peste 68 de mii de persoane, din care aproape jumătate în anii 1988—1990. Emigrația maghiarilor s-a continuat, mult mai atenuat, în anii 1993—1995. Cum din 1992, la nivelul populației României se înregistrează un spor natural negativ este interesant să știm dacă un asemenea sold negativ afectează și populația de naționalitate maghiară.

În perioada 1918—1944, au avut loc mișcări de populație a căror expresie cantitativă este aproximativă. După sursa maghiară nr. 15, după 1918, un număr de 200 000 de unguri au plecat din Transilvania și s-au stabilit în Ungaria; după 1944 — conform aceleiași surse — s-a înregistrat un nou val de emigrație, după ce partea de NV a Transilvaniei a revenit la România[2].

2. După Tratatul de la Trianon, s-a reglementat problema persoanelor de naționalitate ungară care s-au hotărât să rămână în Ungaria (problema „optanților unguri").

Au avut loc și emigrări de populație românească drept urmare a aplicării Diktat-ului de la Viena din 30 august 1940, prin care partea de NV a Transilvaniei a fost încorporată în Ungaria (1940—1944). Iată ce aflăm dintr-o sursă românească (12):

„..Comisariatul general al refugiaților din Transilvania de Nord a întocmit, la sfârșitul anului 1943, o statistică generală a refugiaților înregistrați de organele teritoriale în perioada 1940 — 1 decembrie 1943, potrivit căreia au rezultat 218 919 refugiați, la care se adaugă cei 5 166 români refugiați în anul 1944, ca și cei 250 000 de români surprinși de sentința de la Viena în alte părți ale țării, dar care aveau bunuri și familii în teritoriul cedat, totalizând un număr de aproape 500 000 de români originari din Transilvania de Nord obligați să se refugieze sau să rămână pe teritoriul României" (p. 224). Cifra pare exagerată. După sursa 19, numărul populației Transilvaniei de Nord, cedată Ungariei, a fost de 2 388 774, din care numărul românilor s-a ridicat la 1 173 479. Ar rezulta că 43% au devenit refugiați. Cunoscând situația Nordului Bucovinei — victimă a Pactului Ribbentrop-Molotov — mă întreb: câți din cei 500 000 erau originari din Vechiul Regat și câți s-au întors după 1944? câți au rămas definitiv în România? Un răspuns l-ar putea da prelucrarea datelor recensămintelor din 1966, 1977 și 1992, unde figurează caracteristica „domiciliu actual" și „localitatea de naștere". Dacă luăm numai municipiul București (fără Sectorul Agricol Ilfov), la recensământul din 1992, din numărul total al populației stabile, de 2 067 545, un număr de 95 221 indicau un loc de naștere în Transilvania (4,6%). Dacă luăm recensământul din 1977, numărul persoanelor născute în Transilvania și stabilite în municipiul București a fost de 130 241, adică 6,7% din populația totală[3].

3. În afară de cifra de 218 919 refugiați — cifră verosimilă și, respectiv, 500 000, au fost puse în circulație și alte cifre. Estimația cea mai plauzibilă este cea făcută de dr. D. C. Georgescu (sursa 2). Eminentul statistician și demograf, dr. D. C. Georgescu (1904—1 974), a întocmit un studiu în care sunt reproduse și rezultatele recensământului maghiar din ianuarie 1941, pentru Transilvania de Nord (suprafața 42 243 kmp), deci la circa patru luni de la anexarea acesteia de către Ungaria. Numărul populației Transilvaniei de Nord, conform recensământului maghiar, se ridică la 2 577 260, din care români 1 029 470 (39,9%), iar al maghiarilor de 1 380 506 (53,6%). După statistica românească (S. Manuila și A. Golopenția, respectiv, sursele 1 și 3), populația Transilvaniei de Nord a fost de 2 388 774, conform recensământului din 1930, și de 2 603 832 (estimația din

La problema migrației interne vom fi obligați să revenim, fie și numai pentru a răspunde la teza „colonizării românești" a Transilvaniei în perioada 1948—1989.

Ceangăii din Moldova, originea și situația lor actuală

După unele surse maghiare, numărul ceangăilor din Moldova ar fi cuprins între 50 000 și 100 000. Or, la recensământul din 1992 s-au înregistrat un număr de 2,1 mii de ceangăi care, la prelucrarea datelor, au fost trecuți la „alte naționalități"[4].

Importantă este repartiția maghiarilor în teritoriu, pe mediile urban și rural, pe județe și pe provinciile istorice.

O primă constatare (tabelul nr. 2) este aceea că maghiarii sunt concentrați în Transilvania (Banat, Transilvania, Crișana și Maramureș); în afara acestor provincii istorice se află aproximativ 22-23 000 de maghiari, adică 1,3% din numărul lor total. Excepție face anul 1930, când în Vechiul Regat se afla un număr mai mare de maghiari. De altfel, nu numai maghiarii, dar și românii din Transilvania sunt mult mai „sedentari", mai legați de provincia lor. Numai o analiză mai profundă a migrației interne din perioada 1948—1992 poate explica această tendință. Fluxurile migratorii au avut direcții bine stabilite, ca și motivații

---

1940), din care românii reprezentau 1 173 470 (49,2%) și respectiv 1 173 000 (estimația din 1940).

Față de cifra recensământului maghiar din 1941, diferența este de 35 000; în schimb repartiția pe naționalități este diferită. Românii apar cu un deficit de 285 000, iar maghiarii, cu un surplus de 412 000. D. C. Georgescu consideră că „... La cifra românilor din Transilvania de Nord trebuie să se adauge cei peste 220 000 refugiați de ocupație și expulzați de autoritățile maghiare" (p.16). Cifrele estimate de D. C. Georgescu pentru populația Transilvaniei de Nord, la 11 ianuarie 1940, arată un număr total de 2 612 102, din care 1 314 654 români (50,3%) și maghiari 969 175 (37,1%). Se poate deci aprecia că numărul refugiaților ar fi fost de 220 000-290 000 persoane.

4. Problema ceangăilor cunoaște o bogată literatură românească și maghiară, la care nu ne vom referi aici. Trebuie însă să arătăm că teza unor istorici maghiari, potrivit căreia, mare parte din ceangăii din Moldova au fost românizați, dar și-au păstrat religia romano-catolică, nu are temei. Se invocă, în sprijinul acestei teze, situația din județul Bacău. Dar, la recensământul din 1992, la o populație totală de 737 512, maghiarii reprezentau 4 373, din aceștia 3 910 erau romano-catolici. Din cei 125 805 romano-catolici, un număr de 120 552 erau români. Răspândirea catolicismului în Moldova are cu totul altă istorie decât aceea a „românizării" ceangăilor romano-catolici, așa cum am arătat în sursa 18.

economice clar definite: de la sate spre orașe; dinspre județele mai puțin industrializate către cele mai industrializate și urbanizate. Pe primul loc se situează Moldova, a cărei natalitate ridicată a contribuit substanțial la acest proces. Cândva, mă întrebam dacă Moldova se „catolicizează", judecând după proporția mare a românilor din Moldova care, la recensământul din 1992 s-au declarat romano-catolici.

Ar fi îndreptățită întrebarea dacă Transilvania a fost „moldovenizată" sau, după afirmația unui analist ungur, dacă Transilvania a cunoscut o „colonizare românească" în perioada 1948—1987, a cărei „unealtă" a fost „industrializarea socialistă".

Vom încerca, ceva mai târziu, să ne spunem părerea în această problemă importantă. Nu va putea fi ocolită tematica mai generală a migrației interne, a teoriilor și modelelor migrației, ca și a motivației persoanelor care se angajează în acest proces. Este vorba de un fenomen economic general, cu mecanisme relativ bine cunoscute. Nu ignorăm faptul că poate exista și o politică a migrației, inclusiv a colonizărilor, bine cunoscută în istoria țării noastre, pentru a fi nevoie s-o amintim aici.

Tabelul nr. 4

Numărul și proporția maghiarilor (%) pe județe și provincii istorice (1992)

Județul și provincia	Numărul maghiarilor	%
ROMÂNIA	**1 624 959**	**7,1**
Caraș-Severin	7 876	2,1
Timiș	62 866	9,0
BANAT	70 742	6,6
Alba	24 765	6,0
Bistrița-Năsăud	21 098	6,5
Brașov	63 558	9,9
Cluj	146 186	19,9
Covasna	175 502	75,2
Harghita	295 104	84,7
Hunedoara	33 849	6,2
Mureș	252 651	41,4
Sălaj	63 151	23,7
Sibiu	19 309	4,3
TRANSILVANIA	1 095 173	23,9
Arad	61 011	12,5
Bihor	181 703	28,4
Maramureș	54 902	10,2
Satu Mare	140 392	35,0
CRIȘANA-MARAMUREȘ	438 008	21,2
Provinciile de peste munți	1 603 923	20,8

Repetăm: numai 21 036 maghiari se aflau, la data recensământului din 1992, în afara Transilvaniei (Oltenia, Muntenia, Moldova, Dobrogea și municipiul București).

În ordinea descrescătoare a proporției maghiarilor pe județe, situația din 1992 era următoarea:

Tabelul nr. 5

Proporția românilor, maghiarilor și altor naționalități (1992), în câteva județe

Județul și provincia	Total	În procente		
		Maghiari	Români	Alte naționalități
ROMÂNIA	**100,0**	**7,1**	**89,5**	**3,4**
BANAT	100,0	6,6	82,4	11,0
TRANSILVANIA	100,0	23,9	72,2	3,9
CRIȘANA-MARAMUREȘ	100,0	21,2	72,1	6,7
Harghita	100,0	84,7	14,1	1,2
Covasna	100,0	75,2	23,4	1,4
Mureș	100,0	41,4	52,1	6,5
Satu Mare	100,0	35,0	58,5	6,5
Bihor	100,0	28,4	66,5	5,1
Sălaj	100,0	23,7	72,2	4,1
Cluj	100,0	19,9	77,6	2,5
Arad	100,0	12,5	80,5	7,0
Maramureș	100,0	10,2	81,1	8,7
Brașov	100,0	9,9	86,0	4,1
Timiș	100,0	9,0	80,2	10,8

Înainte de a face comentarii, vom folosi datele din 1930 (S. Manuila, p. 46).

Tabelul nr. 6

Proporția românilor, maghiarilor și altor naționalități

Provincia	Români	Maghiari	Alte naționalități (%)
Banat	54,1	10,4	35,5
Transilvania	57,6	29,0	13,4
Crișana-Maramureș	60,2	23,1	16,7
TOTAL	**57,8**	**28,4**	**13,8**

Ponderea maghiarilor în provinciile de peste munți a scăzut de la 28,4% (1930) la 20,8% (1992). Întrucât ponderile pe naționalități au fost influențate de diminuarea numărului germanilor și evreilor, recurgem la un alt indice: în 1930 reveneau doi români la un maghiar; în 1992, 3,5 români reveneau la un maghiar.

După sursele maghiare (9 și 15), la recensământul din 1910, ultimul din monarhia austro-ungară, numărul populației Transilvaniei a fost de 5 259 721, din care: români 2 829 377 (53,8%), maghiari 1 660 488 (31,6%), germani 533 902 (10,2%). Scăderea de la 31,6% (1910) la 28,4% (1930) este explicabilă prin ceea ce s-a întâmplat între 1919 și 1930. Cifra de 23,9%, cât reprezintă ponderea maghiarilor în populația Transilvaniei în 1992, are nevoie de un examen amplu în care să intervină regimul demografic (nașteri și decese), dar și emigrația.

Să dăm situația de la recensământul maghiar din 1900, preluată dintr-o sursă românească (20, pag. 159):

Tabelul nr. 7

Numărul și proporția românilor, maghiarilor și germanilor din Transilvania, pe mediile urban și rural (1900)

Naționalitatea	Numărul populației	%
Transilvania	4 872 021	100,0
Români	2 682 435	55,1
Maghiari	1 436 896	29,5
Germani	582 027	11,9
Urban		
Români	103 948	17,7
Maghiari	294 229	50,2
Germani	100 647	17,1
Rural		
Români	2 578 487	60,2
Maghiari	893 083	22,9
Germani	481 380	11,2

Între 1900 și 1910 ponderea românilor scade, a maghiarilor crește. Se mai remarcă ponderea redusă a românilor în mediul urban, de care se va ocupa, mai târziu, dr. S. Manuila (1929).

Revenind la tabelul nr. 5, remarcăm că numai în două județe (Harghita și Covasna) proporția românilor este mai mică decât cea a maghiarilor. Zona locuită compact de maghiari cuprinde regiunea din Estul Transilvaniei, se continuă cu județele din Nordul Transilvaniei, apoi, o parte importantă din Crișana, afectează parțial Maramureșul și Banatul. Transpusă într-o cartogramă, configurația amintește de Transilvania de Nord (43 243 kmp, 2 388 774 locuitori, din care români 49,2%), anexată de Ungaria horthystă, ca urmare a Diktat-ului de la Viena (figura nr. 1, pag. 94).

Strâns legată de naționalitate este *limba maternă*. Definitorie pentru identitatea națională prin cultură și apartenență la modelele spirituale, limba poate sluji și la înstrăinarea unei minorități naționale.

La recensământul din 1992, numărul persoanelor care au declarat ca limbă maternă maghiara a fost de 1 639 135; din aceștia 1 590 290 aparțineau naționalității maghiare (97%).

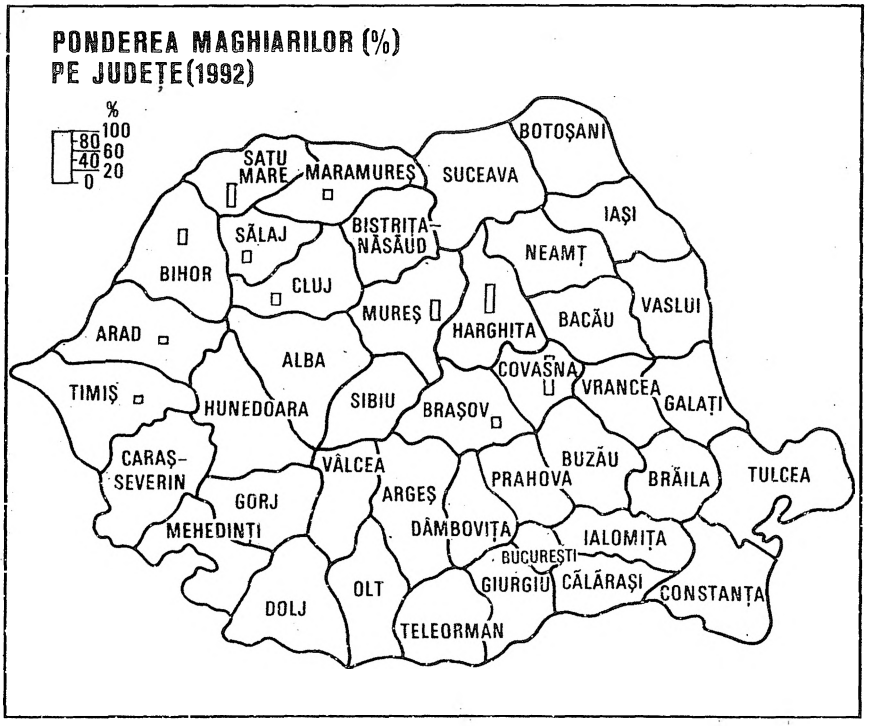
De consemnat că un număr de 15 375 români, 18 860 romi și 11 642 germani au declarat maghiara ca limbă maternă. În schimb, un număr de 32 949 maghiari au declarat limba română ca limbă maternă (2%). S-ar putea vorbi de o deznaționalizare a maghiarilor prin adoptarea „limbii române"?

Iată alte minorități naționale în cadrul cărora limba română are o proporție ridicată ca limbă maternă: evreii (72%), romii (54,3%), armenii (49,7%), grecii (37,6%). Și-au pierdut evreii sau armenii identitatea lor națională având o proporție atât de ridicată a celor care declară limba română ca limbă maternă?!

Un caz semnificativ este situația minorității naționale române din regiunea Cernăuți (Ucraina). De la un recensământ la altul ponderea românilor care declară româna drept limbă maternă scade, ajungând, în 1989, să fie de 54%. Discuția trebuie deplasată spre învățământ și alți factori care explică asemenea tendințe.

O a treia caracteristică definitorie pentru fiecare minoritate națională este religia sau confesiunea. Românii, în proporție covârșitoare, aparțin religiei ortodoxe, turcii și tătarii sunt musulmani (sunniți), polonezii sunt romano-catolici, germanii se împart între cei ce aparțin religiei evanghelice sau luterane (confesiunea augustană) și cei ce aparțin religiei romano-catolice. Aceasta este diferența dintre sași și șvabi (Banat).

Figura nr. 1

V.TREBICI

Situația maghiarilor este mult mai diferită de cea a celorlalte minorități sub raportul confesiunilor. Ei aparțin unui număr de trei religii principale: romano-catolică, reformată (calvinistă) și unitariană.

O încercare istorică am prezentat în sursa bibliografică nr. 18.

Tabelul nr. 8

Repartiția maghiarilor după religie (1992)

Religia	Număr	%
Total	**1 624 959**	**100,0**
Reformată (calvinistă)	765 370	47,1
Romano-catolică	669 420	41,2
Unitariană	74 021	4,6
Ortodoxă	27 828	1,7
Greco-catolică	23 393	1,4
Baptistă	12 845	0,8
Evanghelică sinodo-presbiteriană	12 842	0,8
Adventistă	8 280	0,5
Evanghelică de confesiune augustană	7 201	0,4
Alte religii	23 759	1,5

Celor trei religii principale le aparțin 92,9% din numărul total al maghiarilor. Numărul maghiarilor ortodocși și greco-catolici se ridică la 51 221, adică din 3,2% din total. Numai o analiză a familiilor mixte ar putea ajuta la explicația acestei situații. Să mai remarcăm că ponderea confesiunilor neoprotestante în rândul maghiarilor este de 1,7%, în timp ce la români ea este de 2,6%.

Pentru studiul aspectelor etnico-religioase și al relațiilor interetnice este de semnalat că românii care aparțin religiei reformate și celei unitariene se ridică la circa 17 600. Din nou, problema familiilor mixte.

Interes prezintă repartiția maghiarilor după religie din punct de vedere teritorial. Maghiarii din județul Harghita sunt în proporție de 75,6% romano-catolici, cei din județul Timiș (circa 68%) sunt romano-catolici, în timp ce în județul Covasna ponderile sunt aproximativ egale: 46,3% sunt romano-catolici și 45% reformați.

În Ungaria, religia romano-catolică deținea, în 1949, circa 68%, iar cea reformată (calvinistă) circa 22%. Se știe din istorie ce rol important a jucat religia romano-catolică în regatul apostolic al Coroanei Sf. Ștefan.

Ne interesează problema structurii confesionale a maghiarilor și din punctul de vedere al eventualei influențe asupra fertilității și a tranziției demografice.

Evident, o problemă complexă.

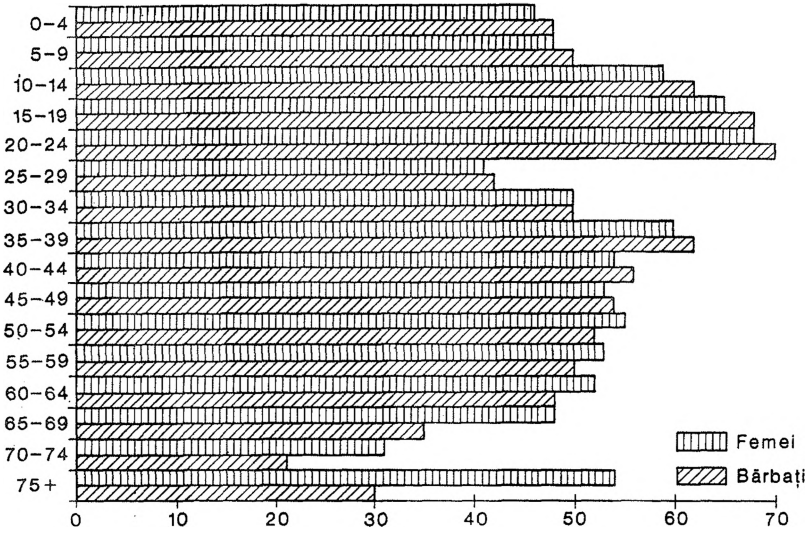
Aspecte demografice diferențiale

Minoritatea maghiară a conviețuit de câteva secole cu românii, până la 1918, în altă formație statală, iar din 1918, în cadrul statului român. Ea însă conviețuiește și cu alte minorități naționale, printre care cea mai importantă o reprezintă germanii. Li se adaugă și evreii. În Transilvania interbelică (102 292 kmp) existau 3 207 870 români, 1 353 276 maghiari, 543 852 germani, 178 699 evrei, 109 156 țigani, 43 342 sârbi și croați și 46 786 cehi și slovaci, 29 607 ucraineni (ruteni). Etnii diferite, confesiuni specifice pentru fiecare dintre acestea, modele culturale deosebite. Unele dintre acestea erau așezate mai compact, altele erau răspândite pe teritoriu.

Deceniile 1930—1990 au cunoscut schimbări considerabile care au afectat numărul și ponderea diferitelor etnii. Dar întrebareea pe care și-o pune demografia — alături de istorie, de antropologia culturală, de etnografie — este aceea a modelelor culturale și a compartimentelor demografice. O conviețuire a mai multor etnii — cu excepția enclavelor — presupune comunicare, schimb de valori spirituale, influențe reciproce. Are loc și un anumit proces de apropiere, de omogenizare — termenul este compromis! — ale cărui rezultate ar trebui identificate și în plan demografic: fertilitatea, mortalitatea, familiile și chiar tipologia tranziției demografice. Nu putem întreprinde un studiu atât de complex, dar unele elemente pot fi puse în evidență în lumina datelor recensământului populației din 1992 și a statisticii demografice curente.

Repartiția maghiarilor după vârstă arată o îmbătrânire demografică ceva mai avansată decât cea a românilor; vârsta mediană este de 37,1 ani (față de 33,2 ani la români), proporția populației tinere (0—14 ani) este de 19,1%, a populației vârstnice, 19,7%, față de 22,7%, respectiv 16,3% la români (figura nr. 2).

Figura nr. 2. Piramida vârstelor pentru populația maghiară la recensământul din 1992

Fertilitatea, calculată pe bază longitudinală retrospectivă ca descendență la diferite vârste și ca descendență finală, este ceva mai scăzută ca la români.

Mortalitatea este mai greu de estimat. Informații se pot obține indirect prin analiza informației pe județe, evidențiind județele cu o proporție mai ridicată a maghiarilor.

Există numeroase alte informații privind caracteristicile sociale, economice, educaționale care pot servi unor analize cauzale.

Migrația internă — atât de importantă pentru analiza repartiției teritoriale — nu poate fi cunoscută decât pe județe, municipii și orașe, pe comune, județe și, prin agregare, pe provincii istorice.

Un eșantion: județele Covasna și Harghita

Cele două județe oferă analizei demografice un avantaj mare: maghiarii reprezintă aici circa 80% din populația totală (75,2% în județul Covasna și 84,7% în județul Harghita), așezarea teritorială este compactă. Este vorba de fostele scaune secuiești. Diferențe se

înregistrează la repartiția maghiarilor după confesiune. Ca suprafață ele reprezintă aproximativ 10 000 kmp (exact suprafața Bucovinei istorice), iar populația maghiară din aceste județe înseamnă aproape o treime (29%) din numărul total al maghiarilor din România.

Tabelul nr. 9

Repartiția maghiarilor din județele Covasna și Harghita pe principalele religii (1992)

Religia	Județul Covasna		Județul Harghita	
	Număr	%	Număr	%
Total maghiari	**175 502**	**100,0**	**295 104**	**100,0**
Romano-catolici	81 345	46,3	222 998	75,6
Reformată	78 929	45,0	43 675	14,8
Unitariană	10 628	6,1	24 582	8,3
Alte religii	4 600	2,6	3 849	1,3

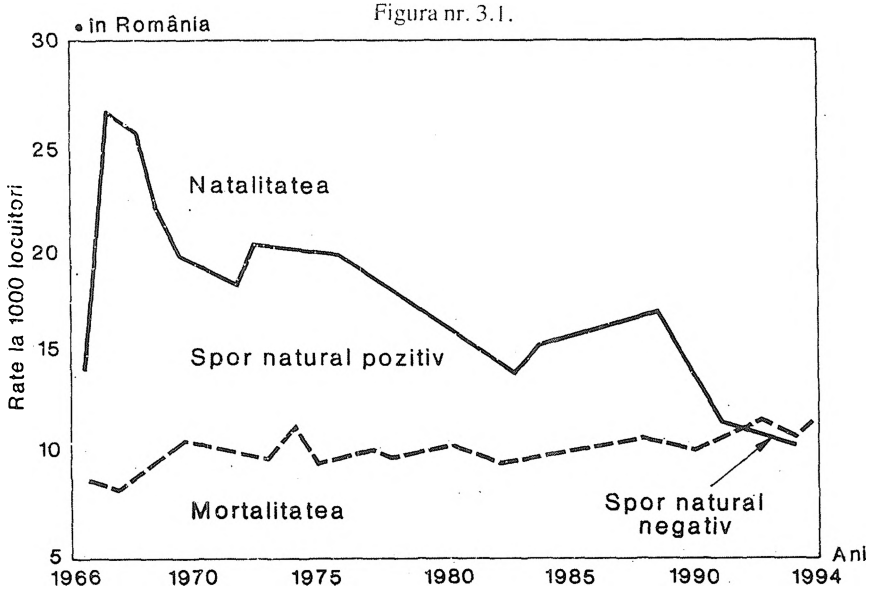
Există date statistice pentru perioada 1966—1994 privind mișcarea naturală pe județe (sursa 5). Dacă la natalitate și la mortalitate nu se înregistrează diferențe notabile (figura nr. 3), în schimb la indici calitativi, atât de importanți cum sunt mortalitatea infantilă și durata medie de viață („speranța de viață la naștere"), diferențele sunt sensibile.

După tabela de mortalitate pe anii 1989—1991, durata medie de viață la bărbați, pe țară, a fost de 66,59 ani, în timp ce în județul Covasna, aceasta a fost de 67,84 ani, iar în județul Harghita 67,87 ani. Diferența este, deci, de 1,28 ani în favoarea județului Harghita și 1,25 ani în cel al județului Covasna. La femei, durata medie a vieții în România a fost de 73,05 ani; în județul Covasna 73,79 ani, iar în județul Harghita 74,87 ani (cel mai bun nivel în România), deci o diferență de 1,82 ani[5].

La mortalitatea infantilă, dacă ne rezumăm la perioada 1981—1991 constatăm că acest indice în județul Covasna este cu 8% mai mic decât la nivelul țării, în timp ce în județul Harghita el este cu 25% mai scăzut (figura nr.4).

5. Datele din tabela de mortalitate pe anii 1992—1994 arată următoarele: durata medie de viață pentru România este de 69,48 ani. În Covasna 70,07 ani, iar în Harghita 70,09. În schimb, diferențele la acest indicator pentru femei sunt notabile: 73,32 ani (România), 75,09 ani (Covasna) și 74,25 (Harghita).

Figura nr. 3.1.

Evoluția mortalității și natalității în perioada 1966—1994

Figura nr. 3.2.

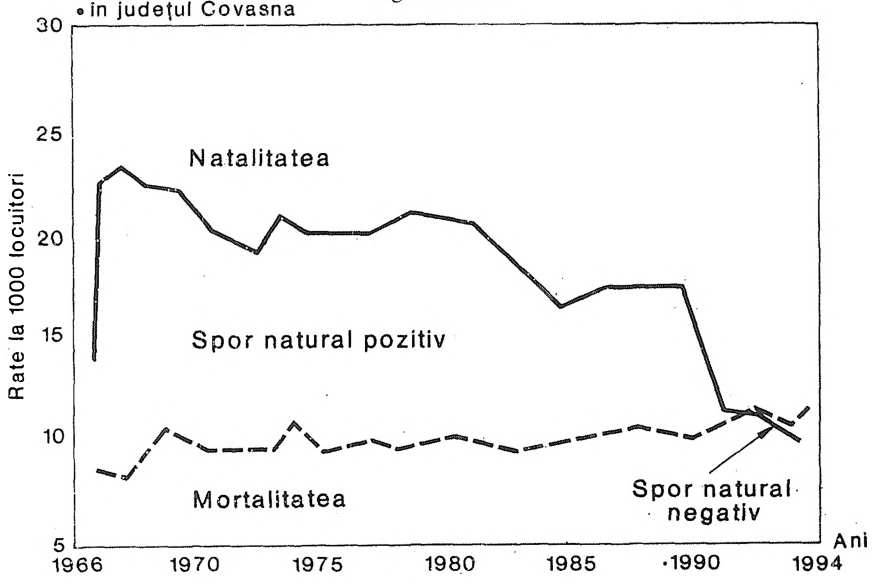

Figura nr. 3.3. Evoluția mortalității și natalității în perioada 1966—1994

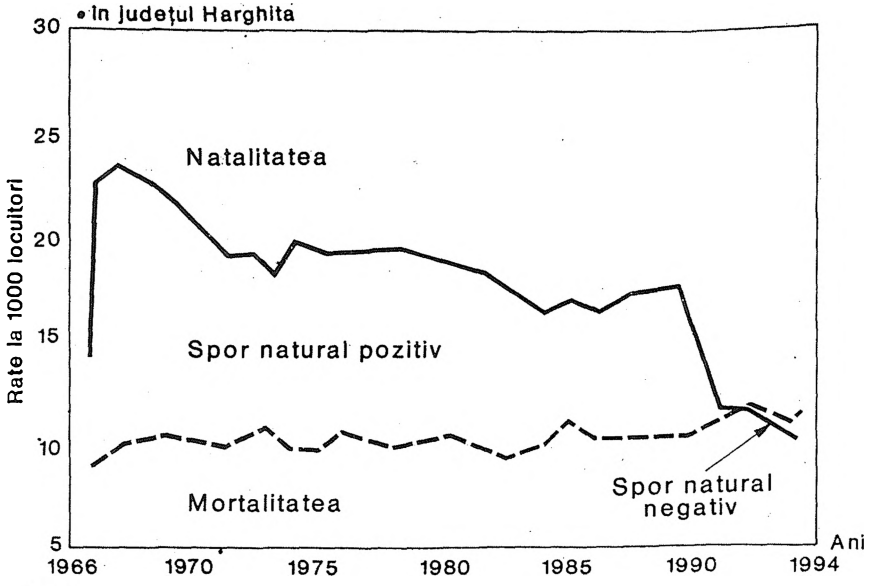
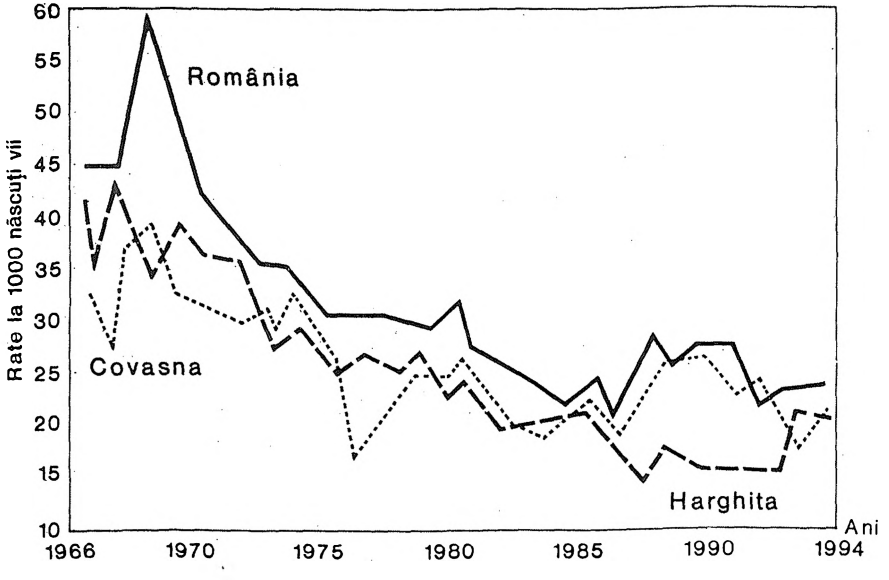

Figura nr. 4. Evoluția mortalității infantile în perioada 1966—1994 în România și în județele Covasna și Harghita

Cât privește nivelul fertilității (1991) el este de 1,56 fete la o femeie în România, de 1,53 în județul Covasna și 1,63 în județul Harghita.

A fost vorba doar de o ilustrare.

În general, alura curbelor natalității și mortalității în perioada 1966-1994 este aproximativ aceeași cu cea a populației totale. Chiar și în anii care au înregistrat o natalitate maximă, ca efect al legislației ceaușiste împotriva întreruperilor de sarcină (1967—1970, 1970—1974 și 1984—1986), diferențele nu sunt importante.

O analiză comparativă cu mișcarea naturală din Ungaria ar putea să ne arate dacă comportamentul demografic al maghiarilor este mai apropiat de Ungaria sau de România.

Din 1990, numărul populației României a început să scadă din cauza soldului negativ al migrației internaționale; din 1992, se adaugă și sporul negativ. Această tendință cuprinde atât pe români cât și pe maghiari. Unele minorități naționale nu sunt afectate de această tendință: romii (țiganii), ucrainenii, rușii-lipoveni, turcii și tătarii.

Migrație internă și... colonizare

Din punct de vedere teritorial, vom distinge în România — ca și în alte țări — zone economice mai dezvoltate și altele mai puțin dezvoltate. Se creează, deci, condiții pentru migrație. Ea este determinată de politica de investiții. Ca politică de stat ea poate favoriza schimbări în structura etnică a populației din regiunile de destinație. Nu este locul să examinăm aici „politica de industrializare socialistă" și nici „politica de repartizare națională a forțelor de producție pe teritoriu", populația activă, pusă în mișcare dintr-o regiune în alta, având motivații economice în principal.

În Vechiul Regat, principalele zone economice erau București și Ploiești; în Transilvania, asemenea zone erau Brașov, Hunedoara, Timișoara, Reșița, Valea Jiului. S-au creat fluxuri migratorii între Moldova (în special) și anumite zone din Transilvania. Mai intense în primii ani, ele s-au atenuat, pe măsură ce și zonele rămase în urmă (Oltenia, Moldova, Dobrogea) au intrat în procesul industrializării.

Un produs „secundar" al industrializării a fost și urbanizarea, obiectiv al unei politici de stat. În general, procesele de acest gen au un

caracter preponderent economic; nu întotdeauna finalitatea politică sau etnică este identificabilă.

Aceste considerații ne sunt impuse de unele afirmații întâlnite la unii autori maghiari. Astfel, în lucrarea lui Antal László, întâlnim formulări de genul:

„Numărul românilor (în Transilvania — n.n.) este în continuă creștere de la 1948 încoace datorită colonizărilor (*sic*!) tot mai masive din Muntenia și Moldova" (p. 35).

„Între 1948 și 1977 în Transilvania au fost colonizați *(sic!)* circa 500 000 de locuitori ai Vechiului Regat" (p. 39);

„...O unealtă a acestei politici este industrializarea forțată" (p. 42).

Bineînțeles, nu ne putem permite să intrăm în polemică cu autorul. Problema trebuie examinată științific, pe baza informațiilor statistice, corecte și cu o interpretare obiectivă.

În Transilvania dinainte de 1918, ponderea cea mai mare a românilor se afla în mediul rural. Aceeași situație era consemnată și la recensământul românesc din 1930. Într-un studiu al lui S. Manuila, din 1929, se arăta că ponderea ridicată a maghiarilor și altor minorități naționale din Transilvania se va modifica în favoarea românilor, la aceasta contribuind doi factori: hinderlandul românesc din jurul orașelor, cu o natalitate mai ridicată, și imigrarea românilor în orașe, ca forță de muncă obiectiv solicitată de dezvoltarea industrială și urbană. În 1992, situația era sensibil modificată.

Tabelul nr. 10

Ponderea populației românești (%) în marile orașe

Orașe	1930	1992
Sibiu	36,7	93,7
Brașov	32,5	88,8
Timișoara	24,6	82,1
Cluj	35,9	75,6
Oradea	26,3	64,8
Târgu Mureș	26,7	46,2

Cu excepția orașelor Sibiu și Timișoara, unde ponderea ridicată a românilor se datorează și emigrației mari a sașilor și șvabilor, în celelalte

orașe o contribuție importantă a avut-o chiar populația românească din Transilvania, venită de la sate.

La recensămintele din 1966, 1977 și 1992 s-au înregistrat două caracteristici (domiciliul actual și localitatea de naștere) a căror prelucrare poate ajuta la identificarea fluxurilor migratorii dinspre Moldova și Muntenia.

Iată unele exemple:

Tabelul nr. 11

Populația județelor Covasna și Harghita după locul nașterii (1992)

	Covasna	%	Harghita	%
Total	**233 628**	**100,0**	**349 669**	**100,0**
Născuți în județul de domiciliu	195 979	83,9	311 480	89,1
Moldova	7 856	3,4	10 792	3,1
Muntenia	2 857	1,2	1 598	0,5

Proporția redusă a celor care au venit din Moldova și Muntenia arată slaba motivație economică a celor două județe. Motivația etnică (colonizarea) este exclusă[6].

O situație diferită ne oferă municipiile și orașele din județele Brașov și Cluj.

Tabelul nr. 12

Populația județelor Brașov și Cluj, după locul nașterii (1992)

	Brașov	%	Cluj	%
Total	**477 402**	**100,0**	**477 283**	**100,0**
Născuți în județul de domiciliu	279 687	58,6	375 268	78,6
Moldova	73 605	15,4	7 174	1,5
Muntenia	47 453	9,9	8 430	1,8

6. Nu este lipsit de interes să arătăm că din 7 856 „moldoveni" stabiliți în județul Covasna, 3 691 aveau ca localitate de naștere Bacău (47%), iar în județul Harghita, din cei 10 792 „moldoveni", un număr de 4 735 proveneau din județul Bacău (44%). Este vorba, probabil, de maghiarii din Bacău imigrați în județele Covasna și Harghita. Faptul este plauzibil și ar explica scăderea maghiarilor din județul Bacău: în anul 1930 numărul era de 13 575, iar la recensământul din 1992 el se redusese la 4 373.

În municipiile și orașele din județul Cluj, populația născută în cadrul județului reprezintă aproape 79%; cei veniți din Moldova și Muntenia se ridică la 3,3%. Trebuie presupus și aici că motivația economică pentru imigrare a fost slabă.

Alta este situația în municipiile și orașele din județul Brașov: cei din Moldova și Muntenia, în număr de 121 058, reprezintă un sfert din populația totală. Motivația economică este explicația acestei situații.

Înainte de a analiza migrația interprovincială, este util un examen al migrației intrapovrinciale.

Studiul nostru — care este doar un început — a pornit de la întrebarea: care sunt perspectivele demografice ale minorității maghiare în cadrul general al evoluției demografice din România?

Pentru aceasta este necesară cunoașterea situației actuale, ca rezultat al evoluției din ultimele decenii. Recensământul din 1992 ne dă cifra de apropae 1 625 000 de maghiari. Ea este uneori contestată avansându-se cifra de două milioane sau chiar peste două milioane. Sunt invocate uneori sursele bisericești. Există însă și alte posibilități de comparație. Acestea sunt rezultatele alegerilor parlamentare. Cele din 1990 au confirmat datele statistice oficiale prin proporția voturilor acordate candidaților U.D.M.R.: ceva mai mult de 7%. Între timp, numărul maghiarilor a scăzut. Un recent sondaj de opinie Gallup arată că procentul persoanelor care intenționează să voteze cu U.D.M.R. este de 6%. Vom vedea ce rezultate se vor obține din proiectarea condițională a populației României pe naționalități cu orizontul anului 2025.

Studiul demografic trebuie încadrat într-o analiză mai amplă, cea istorică. Se așteaptă răspunsuri la multe întrebări.

O analiză comparativă a României cu Ungaria, a metodelor și comportamentelor demografice este una dintre aceste probleme[7]. Pentru un excurs istoric (migrație, colonizare, deznaționalizare etc.) ar fi util să se ia ca „martor" Bucovina istorică (1775—1995).

---

7. Sursele statistice ale O.N.U. (21) și ale Consiliului Europei (22) ne oferă posibilitatea de a face comparația cu demografia Ungariei (1950-1995) și perspectivele pentru perioada 1995—2050.

Scăderea numărului populației României și a Ungariei în viitor este deja acceptată în proiectările O.N.U.

Toate aceste eforturi nu pot avea decât un singur scop: cunoașterea și analiza obiectivă a proceselor demografice ale populației României și ale minorităților naționale care viețuiesc pe teritoriul ei.

Demografie și istorie

Un istoric mărturisea în urmă cu peste patru decenii că istoria fără demografie rămâne o enigmă. Același lucru se poate afirma despre demografie; fără istorie și fără geografie, ea nu poate explica multe dintre fenomenele demografice contemporane. Inerția demografică, descifrarea acumulărilor, care dau un anumit profil situației demografice actuale, pot fi invocate în sprijinul afirmațiilor de mai sus.

Până la Marea Unire, România nu a avut o problemă a minorităților naționale: românii reprezentau circa 94% din populația Vechiului Regat. La recesnământul din 1930 (România Mare), ponderea românilor s-a redus la 71,9%, minoritățile naționale, numărând peste cinci milioane de persoane, dețineau 28,1% din populația totală. Suprafața era de 295 049 kmp. Evenimente istorice, bine cunoscute, au avut ca rezultat reducerea teritoriului național cu 56 658 kmp. S-a modificat și structura etnică a populației României: românii dețin 89,5%, iar minoritățile naționale 10,5% din populația țării.

Ungaria a cunoscut o altă istorie. În cadrul monarhiei austro-ungare, după cum arată recensământul din 1910, numărul populației după limba maternă a fost de 18 264 533 din care: maghiarii reprezentau 54,4%, românii 16,1%, slovacii 10,7%, germanii 10,4%. În cifre absolute, românii erau în număr de 2 948 186. Sub raport confesional, 61% erau ortodocși, 38,3% erau greco-catolici, 0,6% aparțineau altor confesiuni. De remarcat că de la un recensământ la altul ponderea românilor scade: 16,9% (1880) și 16,1% (1910), în timp ce ponderea maghiarilor crește: 44,8% (1880) și 54,4% (1910). Ponderea românilor din Transilvania, de 59% (1850), scade la 53,8% (1910).

În urma evenimentelor istorice, suprafața actuală a Ungariei este de 93 030 kmp, iar numărul populației (1 ianuarie 1995) a fost de 10 246 000 locuitori. Ponderea maghiarilor este de 97,8%. Minoritățile

naționale, numărând 232 751 persoane, dețin 2,2%, din care țiganii, cu 142 683 persoane, au ponderea cea mai mare (1,4%). Românii, în număr de 10 740, reprezintă 0,1%. Ca și cifra maghiarilor din România, cifra românilor din Ungaria a fost contestată de unii.

După evenimentele din 1989, atât Ungaria cât și România au devenit, în limbajul O.N.U., „țări în tranziție". O serie de tendințe demografice sunt comune, printre care rata fertilității sub nivelul de înlocuire, accentuarea îmbătrânirii demografice, scăderea numărului populației. Prognozele O.N.U. (1994) arată că aceste tendințe se vor continua în următoarele decenii.

Dacă demersul istoric este obligatoriu, nu mai puțin importantă este analiza comparativă cu țările vecine, analiza regională și zonală, însoțită de considerații geopolitice.

BIBLIOGRAFIE

1. S. Manuila, *Studiu etnografic asupra populației României*, Institutul Central de Statistică, București, 1940.

2. D. C. Georgescu, *Populația României* (repartiție, structură, evoluție). Manuscris în arhiva fostului Institut Central de Statistică, București, 4 septembrie 1945, pag. 27.

3. Anton Golopenția, *Populația teritoriilor românești desprinse în 1940*, în: „Geopolitica și geoistoria", Revistă română pentru sud-estul european, I., București, 1941.

4. A. Golopenția și D. C. Georgescu, *Populația Republicii Populare Române la 15 ianuarie 1948*. Rezultatele provizorii ale recensământului Institutului Central de Statistică, București, 1948.

5. *România. Date demografice*, Comisia Națională pentru Statistică, 1994, Seria 1930—1991.

6. *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Structura etnică și confesională a populației*, Comisia Națională pentru Statistică, București, 1995.

7. *Proiectarea populației României pe județe în perioada 1994—2010*, Comisia Națională pentru Statistică, Oficiul de studii și proiectări demografice — noiembrie 1995.

8. *Modificări intervenite în fluxurile migrației interne a populației României în perioada 1990-1994*, Comisia Națională pentru Statistică, Oficiul de studii și proiectări demografice, 1995.

9. *Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvis) megoszlása (1850—1941)*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1991.

10. *Time Series of Historical Statistics 1867—1992*, Volume I. Population-Vital Statistics, Hungarian Central Statistical Office, Budapest, 1992.

11. David Prodan, *Transilvania și iar Transivania. Considerații istorice*, Editura Enciclopedică, București, 1992.

12. Titus Podea, *Transilvania*, Editura Fundației Culturale Române, București, f.a. („Ediția de față reproduce ediția princeps publicată la București în 1936").

13. Milton G. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

14. Jean Nouziele, *Transilvania. Zonă de contacte și conflicte* (versiunea originală: *La Transylvanie. Terre de contacts et de conflits*, «Revue d'Europe Centrale», Strasbourg, 1993), Editura Enciclopedică, București, 1995.

15. Antal G. László, *Situația minorității etnice maghiare în România*, A.C.N.R., Odorheiu Secuiesc, 1990.

16. Francisc Pál, *Romanians in the middle ages*, în: "Bulletin of the Center for Transylvanian Studies", Number 2, april 1993, Romanian Cultural Fondation, Cluj-Napoca.

17. Anton Golopenția, *A fost Transilvania în veacul al XVIII-lea țintă sau punct de plecare de migrații românești?*, în: „Geopolitica și geoistoria", Revistă română pentru sud-estul european, vol. I, Societatea Română de Statistică, București, 1941.

18. Vladimir Trebici, *Demografie contemporană*, Academia Română, Centrul de Cercetări Demografice, Centrul de Informare și Documentare Economică, București, 1995.

19. Vladimir Trebici, *Pierderile teritoriale ale României în vara anului 1940. Bilanț demografic*, Academia Română, Centrul de Cercetări Demografice, Centrul de Informare și Documentare Economică, București, 1995.

20. Ioan Bolovan și Sorina Bolovan, *Contribuția privind structura etnică și confesională a Transilvaniei în sec. XX*, în vol.: Sabin Manuila, *Istorie și demografie*. Coordonatori: Sorina Bolovan și Ioan Bolovan, Fundația Culturală Română, Centrul de studii transilvane, Cluj-Napoca, 1995.

21. *World Population Prospects. The 1994 Revision, United Nations*, Population Division, New York, 1995.

22. *Recent demographic developments in Europe, 1995*, Council of Europe Press, Strasbourg, 1995.

BUCOVINA. POPULAȚIA ȘI PROCESELE DEMOGRAFICE (1774—1993)

Introducere

Bucovina, a cărei demografie constituie obiectul prezentului studiu, este *Bucovina istorică*. Suprafața ei este de 10 442 kmp, iar numărul populației, la data anexării acestui ținut de către Austria, a fost de 70-75 000 locuitori. În decursul perioadei pe care o analizăm, populația Bucovinei a crescut considerabil, iar structura etnică a acesteia a suferit modificări profunde. Este suficient să menționăm că la ultimul recensământ efectuat de autoritățile austriece, cel din 1910, populația înregistrată a fost de 794 924 locuitori, crescând deci de 11 ori; ponderea românilor a scăzut de la circa 70-75%, în 1775, la 34,4% în 1910.

Deși suprafața Bucovinei istorice depășește cu puțin pe cea a unui județ din România actuală (Suceava, de pildă, are 8 553 kmp, în 1996), numărul studiilor consacrate istoriei Bucovinei este considerabil[1]. Mai mult, interesul pentru Bucovina a sporit sensibil în ultimii ani.

De aceea, analiza demografică are de rezolvat o serie de probleme, din care unele de ordin metodologic pentru a înfățișa corect populația,

1. Bibliografia întocmită de Erich Beck pentru perioada 1775-1968 cuprinde peste 7 300 de titluri.

evoluția demografică și structura etnică. Există o serie de probleme controversate între istoriografia română, austriacă și cea ucraineană. Aparent paradoxal, în susținerea unor teze contradictorii se face referire la aceleași surse de informații statistice.

Invocând deviza lui Tacitus, *Sine ira et studio,* vom încerca să examinăm critic informația și punctele de vedere adoptate de diferiți autori, români și străini.

Deși titlul se referă la „populație și fenomenele demografice", nu vor fi examinate regimurile de natalitate, mortalitate și nupțialitate, deoarece datele respective nu sunt disponibile pentru întreaga perioadă. Vor fi examinate evoluția populației pe unități administrative și, pe cât va fi posibil, migrația (imigrația și emigrația) ca principal factor al dinamicii demografice. Referiri se vor face și la structura confesională a populației.

Repere geografice, istorice și administrative

Cea care din 1775 a căpătat denumirea de Bucovina (Buchenland = = Țara Fagilor) era, la data anexării ei de către Habsburgi, o parte din Principatul Moldovei, anume ținuturile Sucevei și Cernăuților din Țara de Sus. Toponimul slav „Bucovina" este atestat documentar pentru prima dată într-un act emis de dormitorul Moldovei, Roman I, la 30 martie 1392.

Prin urmare, istoria Bucovinei din perioada 1359—1774 este parte integrantă din istoria Moldovei, de la întemeierea Principatului până la anexarea provinciei la Austria.

Prin Convenția din 7 mai 1775, încheiată de Austria cu Sublima Poartă (sub cărei jurisdicție de afla Moldova), Bucovina a fost cedată și alipită coroanei austriece[2]. Tratativele au fost conduse de cancelarul von Kaunitz și internunțiul austriac la Poartă, von Thugut. Lucrurile s-au petrecut pe vremea domniei împărătesei Maria Thereza (1740—1780) și a fiului său, Joseph al II-lea, coregent, apoi împărat (1780—1790).

2. Expresia folosită de istoricii români este *răpire, rapt, anexare*; istoriografia austriacă oficială a folosit mai multe expresii, printre care: „Besitzergreifung" (luarea în stăpânire), uneori „Vereinigung" (unire, unificare), „Eingliederung" (încorporare).

Condițiile în care s-a produs acest act și mijloacele folosite sunt bine cunoscute. Ele au fost înfățișate de Mihail Kogălniceanu, în broșura tipărită pe bază de acte originale, în 1875, cu titlul *Răpirea Bucovinei.*

De fapt, trupele imperiale au ocupat Bucovina în toamna anului 1774. Convenția este din 7 mai 1775, iar delimitarea granițelor s-a perfectat prin Convenția din 12 mai 1776.

În anii 1775—1786, Bucovina s-a aflat sub administrație militară. Guvernatorii militari au fost: generalul Gabriel Freiherr von Splény (1774—1778) și generalul Karl Freiherr von Enzenberg (1778—1786). Istoriografiile română și străină sunt de acord că această perioadă a fost pozitivă sub raport administrativ, economic, cultural. Generalul Enzenberg, tirolez ca origine, trecuse și pe la comanda regimentului grăniceresc român de la Năsăud, cunoștea bine limba română, era însuflețit de idei frumoase, caracteristice josefinismului și a inițiat măsuri importante pentru dezvoltarea Bucovinei.

Între anii 1786 și 1848, Bucovina este încorporată Galiției, ca cel de-al 19-lea district (Kreis). Galiția, cu denumirea de Regat al Galiției și Lodomeriei, fusese încorporată de Austria în urma primei împărțiri a Poloniei (1772). Galiția avea o suprafață de 78 532 kmp, deci de circa opt ori mai mare decât cea a Bucovinei, cu o populație de zece ori mai numeroasă, compusă în convârșitoare majoritate din ruteni (ucraineni) și polonezi. Rutenii erau de confesiune greco-catolică, în urma Unirii din 1596, încheiată la Brest-Litovsk. Capitala era orașul Lemberg (Lvov, Lviv, Leov).

Perioada 1786—1848 a fost considerată de istoricii români ca fiind cea mai nefastă din existența Bucovinei. Aceeași opinie a fost exprimată și de oameni de știință austrieci, chiar și de unii istorici ucraineni. Au fost inițiate acțiuni de către români, sub conducerea Hurmuzăcheștilor, pentru desprinderea de Galiția. Abia cu prilejul Revoluției din 1848, noul împărat Franz Joseph I hotărăște separarea Bucovinei de Galiția; Bucovinei i se recunoaște autonomia, devenind ducat (Herzogtum). Se adoptă, în 1849, *Constituția*. Perioadei de absolutism îi urmează epoca constituțională. Lupta națională a românilor se intensifică. Anul 1848 aduce și desființarea șerbiei și împroprietărirea țăranilor de care au beneficiat și rutenii (ucraineni). La 9 decembrie 1862, împăratul acordă

Ducatului Bucovinei stemă proprie, cu bourul moldovenesc, pe fondul culorilor roșu, albastru și auriu. A luat ființă Dieta Țării; în fruntea ducatului se afla un guvernator (Landespresident), numit de Viena, și un mareșal al nobilimii (Landeshauptman), acesta fiind, în majoritatea cazurilor, român. Alegerile din 1861 și din anii următori s-au făcut pentru parlamentul din Viena (Reichsrat) și pentru Dieta Bucovinei (Landestag), ale cărei lucrări s-au deschis la 28 martie 1861. De asemenea, nobilimea din Bucovina avea reprezentanții săi în Camera magnaților (Herrenhaus) din Viena.

Cu prilejul proclamării monarhiei austro-ungare (1867), Bucovina intră în componența Cisleitaniei (vezi pag. 120—121), depinzând direct de Viena, împreună cu alte 16 unități teritoriale (Austria Superioară, Austria Inferioară, Bucovina, Carinthia, Carniola, Dalmația, Galiția, Görz și Gradica, Istria, Moravia, Salzburg, Silezia, Styria, Tirol, Trieste, Voralberg). Suprafața totală a Cisleitaniei era de 300 213 kmp, cu o populație de circa 29 de milioane de locuitori (1910). Transleitania, cu capitala Budapesta, având o suprafață de 325 325 kmp, cu o populație depășind 20 de milioane de locuitori, cuprindea Ungaria cu Ardealul, Croația și Slavonia. Un statut separat avea Bosnia și Herzegovina (51 027 kmp, cu aproape 2 milioane de locuitori). Bosnia și Herzegovina au fost „atribuite" Austro-Ungariei prin Pacea de la Berlin (1878), ele fiind apoi anexate în 1908.

În total, monarhia austro-ungară avea 676 648 kmp, cu peste 50 de milioane de locuitori, având 75 locuitori pe kmp. Așadar, Bucovina reprezenta, cu 10 442 kmp, circa 1,5% din suprafața monarhiei și circa 1,6% din populația totală. Pentru perioada stăpânirii austriece ar fi necesară o referire succintă la istoria Bisericii Ortodoxe Române („greco-orientale") din Bucovina. Fosta episcopie a Rădăuților devine Episcopia Bucovinei, exemptă față de Mitropolia Moldovei, apoi este pusă sub jurisdicția canonică a Mitropoliei din Karlovac. Averile mânăstirești — donații ale voievozilor și boierilor moldoveni — sunt comasate, formând, în 1782, Fondul religionar ortodox („griechisch-orientalischer Religionsfond"). În 1873, Episcopia Bucovinei este ridicată la rang de mitropolie, cu denumirea „Mitropolia Bucovinei și Dalmației", primind ca sufragane două episcopii din Dalmația.

Austria a acordat o mare importanță învățământului. Menționăm că la 16 decembrie 1808 și-a deschis porțile primul liceu de stat la Cernăuți, unde avea să fie profesor, din 1849, Aron Pumnul, având printre „învățăceii" săi pe M. Eminescu.

În 1875, a fost înființată Universitatea din Cernăuți, cu limba de predare germană. Atât școlile secundare, cât și universitatea au avut un rol important în crearea intelectualității românești din Bucovina.

La 27 octombrie 1918, Adunarea Constituantă, convocată de Adunarea Națională a Românilor, sub președinția lui Iancu Flondor, hotărăște desprinderea Bucovinei de Austria și unirea ei cu celelalte țări românești. Ca urmare a apelului Consiliului Național adresat guvernului României, la 11 noiembrie 1918, în orașul Cernăuți intră Armata română. La 28 noiembrie 1918, Congresul general al Bucovinei hotărăște unirea pe veci a Bucovinei cu România, în granițele sale istorice (10 442 kmp).

La 28 iunie 1940, ca urmare a Pactului Ribbentrop-Molotov, Nordul Bucovinei (circa 6 000 kmp) este anexat de Uniunea Sovietică. După un an, la 16 iulie 1941, Armata română eliberează Nordul Bucovinei. Administrația românească se reinstalează. Această situație durează până în luna martie 1944.

Din martie 1944 și până în 1991, Nordul Bucovinei a făcut parte din U.R.S.S. (R.S.S. Ucraineană). El constituie regiunea Cernăuți, care cuprinde fostul județ Cernăuți și o parte din județele Suceava, Rădăuți, Hotin, la care se adaugă ținutul Herței. Suprafața totală a regiunii Cernăuți este de 8 100 kmp (din care circa 6 000 kmp, Nordul Bucovinei) cu o populație de 940 000 de locuitori, din care românii reprezintă circa 20%.

Din 1991, când Ucraina a devenit stat independent și suveran, regiunea Cernăuți face parte din Ucraina (capitala Kiev).

În sinteză, situația Bucovinei a fost următoarea:

— 1359—1775 (416 ani) ea face parte din Moldova;

— 1775—1918 (143 ani) Bucovina s-a aflat sub stăpânirea Austriei Habsburgice;

— 1918—1940 și 1941—1944 (aproape 25 de ani), Bucovina este parte componentă a statului român;

— 1940—1941 și 1944—1991 (aproape 48 de ani), Nordul Bucovinei este încorporat Uniunii Sovietice;

— din 1991, Nordul Bucovinei (regiunea Cernăuți) face parte din Ucraina ca și sudul Basarabiei, înglobat în regiunea Odessa.

Sudul Bucovinei, cuprinzând fostele județe Câmpulung și Suceava și o parte din județul Rădăuți, a rămas României. El formează actualul județ Suceava (8 553 kmp, cu 709 604 locuitori, în 1995). În componența actualului județ Suceava intră părți din fostele județe Dorohoi, Botoșani, Baia și Neamț.

Acest cadru istoric și geografic minim este indispensabil pentru analiza evoluției populației și a fenomenelor demografice în perioada 1775—1995.

Surse de informații

Pentru corecta interpretare a datelor statistice privind numărul populației Bucovinei și a evoluției structurii pe naționalități trebuie să avem în vedere particularitățile surselor de informație în fiecare perioadă. O atenție deosebită trebuie acordată informațiilor obținute pentru începutul perioadei (1774—1776). Suntem încă departe de epoca recensămintelor populației — în înțelesul modern al acestui termen — care începe din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Cea mai importantă sursă, după instaurarea administrației austriece, este numărătoarea efectuată din dispoziția generalului Splény. Ea s-a efectuat în a doua parte a anului 1774 și primele luni ale anului 1775. Materialul a fost publicat de D. Werenka, în celebra lucrare *Topographie der Bukowina...*, 1895, și de istoricul austriac Johann Polek, cu titlul *General Splény's Beschreibung des Bukowiner Distrikt*, 1893.

Spre deosebire de recensămintele moderne de populație în care se înregistrează fiecare persoană cu caracteristicile respective (printre care: naționalitatea, limba maternă, confesiunea), în acest recensământ s-au înregistrat *capii de familie*, precum și *starea socială*, pe localități.

D. Werenka a copiat „Tabela" (p. 127) și a dat următoarea clasificare:

1. Numărul localităților;
2. Numele localităților (Nomina der Ortshaften);
3. Numele satelor componente (Nomina deren zu Ortschaften gehörigen Dörfern);

4. Starea socială (Standesperson), cu următoarele specificări:
   4.1. Boieri
   4.2. Mazili (Mazilen)
   4.3. Schlachten (Șleahtici)
   4.4. Popi (Popen)
   4.5. Țărani (Bauern)
5. Slujbași (Gerichtsdiener):
   5.1. Împlători (Îmblători)
   5.2. Arnăuți (Arnauten)
   5.3. Baranen (Barani)
   5.4. Kalaraschen (Călărași)

Se face descrierea detaliată a moșiilor („Moschien"), D. Werenka adăugând — fapt foarte important — prima atestare documentară a localității respective.

Prin urmare, nu se face nici o mențiune privind naționalitatea. Istoricii români consideră că boierii, mazilii, șleahticii, preoții, slujitorii (categorii specificate și în limba germană cu denumirile românești) ar fi cu toții români. Singura problemă a fost defalcarea „țăranilor" în români și ruteni. De la numărul „capilor de familie" la „numărul locuitorilor" s-a trecut prin folosirea clasicului „multiplicator" demografic 5. Cele circa 16 000 de familii înregistrate ne dau aproximativ 75—80 000 locuitori pentru Bucovina anilor 1774—1775. Ion Nistor (în 1915) reține cifra de 71 750 locuitori.

Deci, după „treapta socială", conform recensământului lui Splény, „capii de familie" se reapartizează astfel:

179 boieri și mazili
149 ruptași
415 preoți
 86 descăli (cântăreți bisericești)
466 călugări
 88 călugărițe
285 dregători
 45 negustori (români)
 58 armeni
526 „jidovi"

294 țigani
15 000 țărani

La țărani se apreciază că 20% ar fi ruteni.

Este clar că rămâne discutabilă repartizarea populației pe naționalități (cea mai controversată problemă între istoricii români și cei ucraineni) și, în mai mică măsură, multiplicatorul demografic.

Desigur, pentru elucidarea problemei de mai sus se folosesc și alte informații.

Dispunem de stituația de la „jurământul de credință" („Huldigung") al populației Bucovinei față de Maria Thereza și Joseph al II-lea, relatată detaliat de contemporani și publicată de același Johann Polek (1902) și de Ion Grămadă (1907) în revista „Viața Românească".

Avem și relatările unor contemporani români, precum cea a boierului Vasile Balș, primul căpitan al districtului Bucovina („Kreishauptmann"), publicată de Johann Polek (1895) sub titlul *Beschreibung der Bukowina und deren inneren Verhältnisse* și descrierea lui Ioan Budai Deleanu, funcționar la Lemberg (Lvov), reprodusă integral în lucrarea lui Ion Nistor (1915) în limba germană. Versiunea românească se datorează lui Gh. Bogdan-Duică (1894).

Vom reveni la aceste probleme atunci când vom examina datele statistice pe naționalități.

Aceste surse au fost utilizate de toți istoricii români și străini. A fost ignorată o sursă anterioară celor austriece, anume recensământul efectuat de autoritățile rusești din perioada Războiului ruso-turc (1768—1774), când Moldova și, în mare măsură Muntenia, se aflau sub ocupația rusească.

Asupra importanței acestei surse ne atrag atenția doi cercetători: Pavel Țugui (1992) și Ștefan Bucevschi (1993).

Acest recensământ s-a efectuat de dregătorii numiți de Divanul Moldovei, cuprinzând întreaga Moldovă. El a fost ordonat de feldmareșalul P. A. Rumiantev și executat de generalul A. V. Rimski-Korsakov. La 20 noiembrie 1772, generalul a început să primească rezultatele. S-a mai efectuat un nou recensământ în 1774. Ultimele rezultate au fost furnizate în lunile mai-iunie 1774. S-au înregistrat capii de familie, cu numele și prenumele lor, pe localități. Nici recensământul

din 1774 nu face — pentru ceea ce avea să devină Bucovina — distincția între români și ruteni. Aceste recensăminte au fost publicate abia în 1975 la Chișinău (P. L. Dimitriev, 1975). Astfel se explică faptul că istoricii români nu au valorificat rezultatele acestui recensământ.

O primă încercare este a lui P. Țugui (1992). Reconstituind Bucovina pe baza localităților ce figurează în „Topografia" lui Werenka (1895) și în *Dicționarul geografic* al lui Emanoil Grigorovitza (1908), deci 266 de localități (inclusiv 3 târguri), autorul ajunge la cifra de 16 792 familii cărora le adaugă cifra privind călugării și călugărițele. Folosind multiplicatorul 5, P. Țugui ne dă o populație de 84 514 pentru Bucovina din 1774. Ea este cu 18% mai mare decât cifra dată de I. Nistor și cu 13% mai mare decât cifra uzuală în lucrările austriece pentru 1775, anume 75 000.

Pentru delimitarea românilor de ruteni, P. Țugui a folosit criteriul antroponimic. În urma acestor prelucrări, românii ar fi deținut, în 1774, 64,23% din populația totală. Rutenii, huțanii și rușii ar fi avut o pondere de 28,6% în populația Bucovinei. În ținutul Cernăuților, românii ar fi reprezentat 52,1%, iar rutenii 47,9%.

Criteriul antroponimic a fost contestat de Ștefan Bucevschi (1993). Mai mult, autorul consideră că este nefondată afirmația lui P. Țugui potrivit căreia rutenii ar fi avut și ei răzeși și că ar fi existat sate răzețești rutene. Istoricește, răzeșia a fost o instituție exclusiv românească. Ștefan Bucevschi nu ne dă propria estimație a numărului românilor și rutenilor pentru 1774.

Am stăruit asupra anilor 1774—1775 deoarece istoricii ucraineni afirmă — fără o documentare detaliată — că proporția rutenilor în populația Bucovinei ar fi fost, în 1775, de circa 65-70%. Prin urmare, cifrele pentru această perioadă sunt rezultate din surse care au o anumită marjă de eroare. Ele sunt deci estimații. Însuși I. Nistor afirmă (1915) că datele pe care le publică sunt calculate de el (până în 1800), iar apoi sunt preluate din sursele oficiale ale administrației austriece.

O dată cu practicarea recensămintelor populației, situația se schimbă. S-au efectuat recensăminte în 1869 și 1871, iar din 1880 recensămintele din monarhia austro-ungară se efectuau tot la zece ani (1880, 1890, 1900 și 1910). Despre administrația austriacă s-a spus — pe drept cuvânt — că

era model de organizare și de exactitate. Totuși, în problema naționalității, criteriul introdus după 1869 a produs vii proteste și nemulțumiri. În locul „naționalității" sau a „limbii materne" autoritățile austriece au introdus „*limba de conversație*" („Umgangssprache"). Cei care și-au exprimat mulțumirea, în întreaga monarhie austro-ungară, au fost germanii și polonezii, pentru motive pe care nu le examinăm aici. S-au opus cehii, românii și ucrainenii care considerau că acest criteriu îi dezavantajează. La recensămintele din perioada 1880—1910 existau sate întregi, mai ales între Prut și Nistru, în care populația românească fusese rutenizată. Este cazul fostelor sate de răzeși, problemă bine explicată de istoriografia românească. Au fost însă și istorici austrieci care au criticat folosirea criteriului „limbii de conversație" la stabilirea naționalității. Evreii, aproape toți vorbitori de limbă germană, erau trecuți în rubrica „germani", abia la clasificarea după „confesiune" evreii erau separați de germani.

Un caz anecdotic, relatat în presa vremii, este cel al populației comunei Cuciur-Mare, de lângă Cernăuți. La recensământul din 1900 s-au declarat 7 231 ca vorbitori de limbă ruteană și 1 574 vorbitori de limbă română. La cel din 1910, s-au înregistrat circa 9 000 de români și 1 000 de ruteni. Să amintim că în ajunul recensământului din 1910 organizațiile politice și culturale românești — printre care „Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina", înființată în 1862, „Societatea mazililor și răzeșilor din Bucovina" — au desfășurat o campanie de lămurire a românilor pentru a înțelege bine sensul naționalității și al limbii de conversație. Ar fi o posibilă explicație a faptului că la recensământul din 1910, la o creștere de 8,9% a populației totale, rezultatele arată o creștere cu 19,2% a românilor și doar cu 2,5% a rutenilor.

În perioada românească (1918—1940) s-a efectuat un singur recensământ general al populației, la 29 decembrie 1930. Metodologia, tehnica de înregistrare și de prelucrare s-au aliniat standardelor internaționale. S-au înregistrat trei caracteristici: naționalitatea („neamul"), limba maternă și religia. Datele au fost publicate în nouă volume. Un studiu de sinteză, des citat (1940), sub semnătura doctorului Sabin Manuila (1894—1964), este consacrat structurii etnice a populației.

În perioada sovietică s-au efectuat recensăminte unionale ale populației, în anii 1959, 1970, 1979 și 1989 (12 ianuarie). Au fost înregistrate caracteristicile: naționalitatea („nationalnosti"), limba maternă („rodnoi iazîk"), dar și ceva similar cu limba de conversație, formulată astfel: „Cea de-a doua limbă pe care o «stăpânește liber persoana recenzată»", cu specificarea limbii ruse. Motivația, se pare, era cam aceeași ca și pentru autoritățile austriece cu limba germană.

Vom folosi deci datele statistice din sursele amintite mai sus (austriece, românești și sovietice). Un recensământ al populației în perioada urcraineană (după 1991) nu este cunoscut. Probabil, efectuarea lui nu va fi mult întârziată.

În încheierea acestor considerații, reamintim, deci, grija cu care trebuie interpretate datele statistice. Cu atât mai mult, când este vorba de estimații și calcule efectuate de diferiți autori.

Populația Bucovinei (1775—1918)

Pentru a descrie dinamica demografică a Bucovinei în perioada austriacă vom folosi seria statistică din monografia întocmită de Comandamentul Jandarmeriei Nr. 13 din Cernăuți (1899), adăugând datele recensămintelor din 1900 și 1910. Menționăm că diferențele față de cifrele din seria Ion Nistor (1915) sunt nesemnificative, variind între 0,3 și 0,6%, pentru anii 1851—1890. Pentru 1786 a fost folosită cifra dată de I. Nistor.

Tabelul nr. 1

Numărul populației Bucovinei (1774—1910) și densitatea populației (la suprafața de 10 443 kmp)

Anul	Numărul populației	Rata medie anuală (%)	Locuitori pe kmp
1774	75 000	—	7
1786	125 000	13,5	13
1850	380 826	1,7	36
1869	511 964	1,6	49
1880	570 295	1,0	55
1890	646 591	1,3	62
1900	730 115	1,4	70
1910	794 924	0,9	76

Notă: Rata medie anuală s-a calculat ca medie geometrică pentru fiecare perioadă marcată de doi ani succesivi. Pentru 1786 s-a luat cifra din lucrarea austriacă (1899), de 125 000 și nu cifra lui Nistor, de 135 494.

Aurel Onciul (1906) citează date și pentru alți ani: 181 076 (1798), 208 498 (1807), 270 773 (1827), 318 412 (1837) și 370 673 (1846), constatând că în decurs de șase decenii (1786-1846) populația a crescut cu 197%, ceea ce este foarte mult față de o creștere „normală" care ar fi trebuit să fie cu 77%. *Aceasta este problema*: o creștere demografică foarte accentuată în raport cu alte țări din epocă. Factorul principal a fost *migrația*, adică imigrațiile care au avut o mare intensitate în Bucovina. Încercările de a cuantifica acest fenomen (imigrări și emigrări) au generat aprinse controverse, care se continuă și astăzi. Să reamintim că populația Bucovinei a crescut, în decurs de 135 ani, de peste 10 ori.

Pentru a examina migrația, este necesar să prezentăm structura populației pe principalele naționalități în decursul timpului.

Tabelul nr. 2

Populația Bucovinei și structura pe naționalități (1786—1910)

Anul	Total	Români	Ruteni	Alții	%		
					Români	Ruteni	Alții
1786	135 494	91 823	31 671	12 000	67,8	23,4	8,8
1848	377 581	209 293	108 907	59 381	55,4	28,8	15,8
1869	511 364	207 000	186 000	118 364	40,5	36,4	23,1
1880	568 453	190 005	239 960	138 758	33,4	42,2	24,4
1890	642 495	208 301	268 367	165 827	32,4	41,8	25,8
1900	730.195	229 018	297 798	203 379	31,4	40,8	27,8
1910	794 929	273 254	305 101	216 574	34,4	38,4	27,2

Reamintind că datele până în 1869 sunt în mare parte estimații și că în perioada 1880—1910 ele se bazează pe „limba de conversație", vom face câteva constatări generale.

În perioada 1786—1910 numărul populației Bucovinei a crescut de 5,7 ori, al românilor de circa 3 ori, al rutenilor de 9,6 ori, iar numărul celorlalte naționalități s-a mărit de 18 ori. Dacă luăm numai perioada de

30 ani (1880—1910) dinamica este următoarea: numărul populației totale a crescut cu 40%, al românilor cu 44%, al rutenilor cu 27%, iar al celorlalte naționalități cu 56%.

Ponderea românilor a scăzut sistematic: de la circa 68% (1786) la 34,4% (1910), în ciuda unei oarecari creșteri în 1910 față de 1900. În schimb, ponderea ucrainenilor a crescut, ajungând la un maximum de 42,2% (1880), apoi la 38,4% (1910). Ambele naționalități aveau ponderea principală în populația Bucovinei: aproximativ trei pătrimi în perioada 1880—1910. A crescut considerabil numărul și ponderea altor naționalități, în rândul cărora se detașează creșterea numărului evreilor. Dacă în 1784 cifra estimată arăta 526 evrei, numărul lor s-a ridicat la 47 700, în 1869, apoi la 100 893, în 1900, și la 102 919, în 1910, adică 12,9% din populația totală. Dintre celelalte naționalități, ponderi mai însemnate înregistrau germanii și polonezii. Populația Bucovinei a devenit un mozaic etnic, principalele naționalități fiind: românii, rutenii, evreii, germanii și polonezii. În număr mult mai redus se aflau alte naționalități.

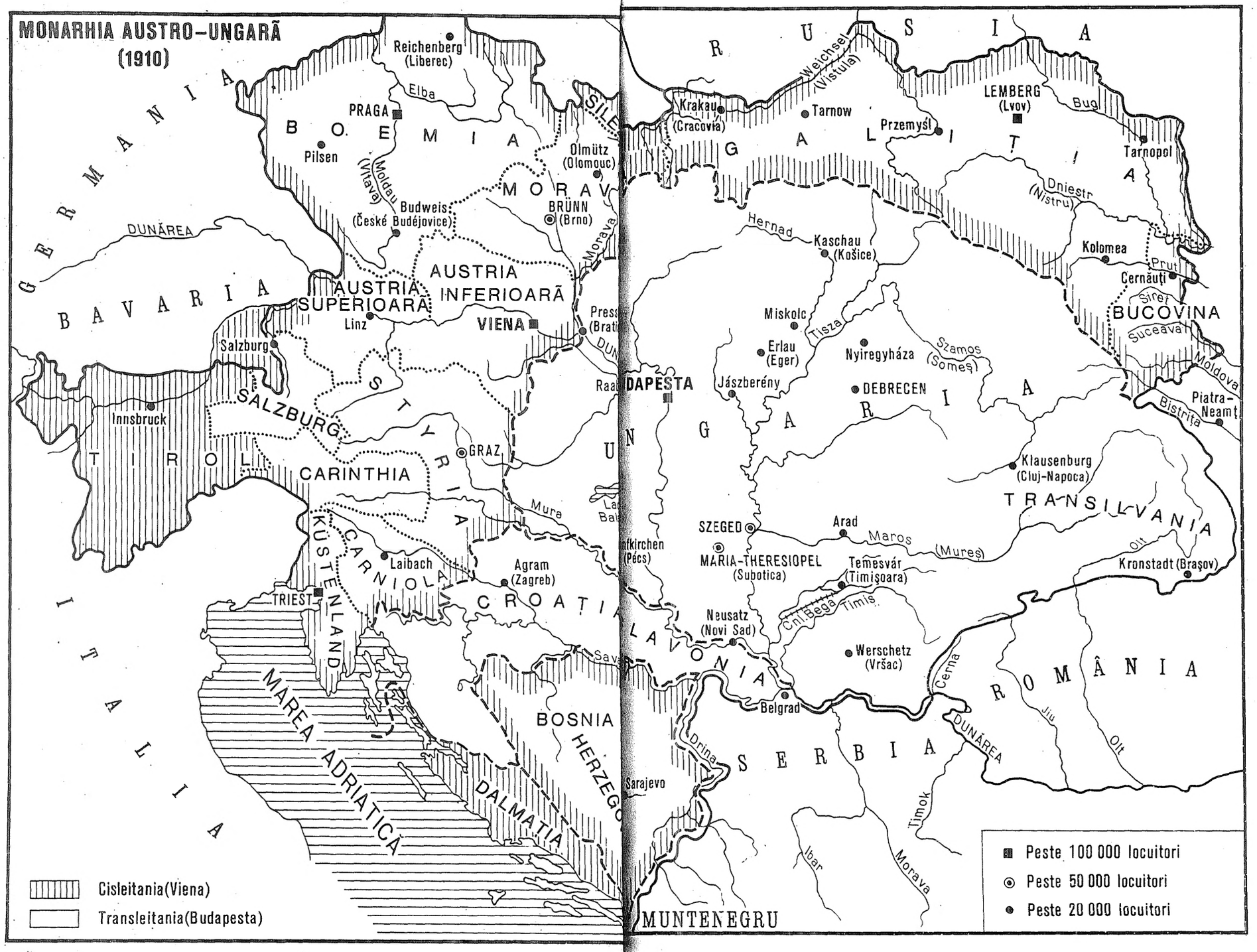
Dacă luăm situația din 1900, structura pe naționalități era următoarea:

Tabelul nr. 3

Numărul populației Bucovinei pe naționalități (1900)

Cu limba de conversație	Număr	%
Total	**723 504**	**100,0**
Română	229 018	31,7
Ruteană	297 798	41,2
Germană	159 486	22,0
din care:		
Evrei	100 893	13,9
Polonă	26 857	3,7
Maghiară	9 516	1,3
Slovacă	596	0,1
Alții	233	—

Sursa: S. Tofan, în „Viața Românească", nr. 7, 1907.
Numărul total diferă de cel prezentat în tabelul 2.

MONARHIA AUSTRO-UNGARĂ
(1910)
GERMANIA
BOEMIA
PRAGA
Reichenberg
(Liberec)
Elba
Pilsen
Moldau
(Vltava)
Budweis
(České Budéjovice)
Olmütz
(Olomouc)
MORAV
BRÜNN
(Brno)
Morava
DUNĂREA
BAVARIA
AUSTRIA
SUPERIOARĂ
AUSTRIA
INFERIOARĂ
Linz
VIENA
Salzburg
SALZBURG
STYRIA
Innsbruck
TIROL
GRAZ
CARINTHIA
Mura
KÜSTENLAND
CARNIOLA
Laibach
Agram
(Zagreb)
TRIEST
CROATIA
SLAVONIA
Sava
BOSNIA
HERZEGO
Drina
Sarajevo
DALMATIA
MAREA ADRIATICA
ITALIA
Cisleitania(Viena)
Transleitania(Budapesta)
RUSIA
Weichsel
(Vistula)
Krakau
(Cracovia)
Tarnow
Przemyśl
GALITIA
LEMBERG
(Lvov)
Bug
Tarnopol
Dniestr
(Nistru)
Hernad
Kaschau
(Košice)
Kolomea
Prut
Cernăuți
Siret
BUCOVINA
Suceava
Moldova
Piatra-
Neamț
Bistrița
Miskolc
Tisza
Erlau
(Eger)
Nyiregyháza
Szamos
(Someș)
Jászberény
DEBRECEN
UNGARIA
Klausenburg
(Cluj-Napoca)
TRANSILVANIA
Arad
Maros
(Mureș)
SZEGED
MARIA-THERESIOPEL
(Subotica)
Temesvár
(Timișoara)
Olt
Kronstadt (Brașov)
Cri.Bega
Timiș
Neusatz
(Novi Sad)
Werschetz
(Vršac)
Cerna
ROMÂNIA
Belgrad
DUNĂREA
Jiu
Olt
SERBIA
Timok
Ibar
Morava
MUNTENEGRU
Peste 100 000 locuitori
Peste 50 000 locuitori
Peste 20 000 locuitori

V.TREBICI

La rubrica „alții" figurează și armenii, care, în ciuda numărului mic, au jucat un rol politic și economic important.

Și sub raport confesional, populația Bucovinei era un mozaic. Religia ortodoxă deținea ponderea ce mai însemnată (circa 70%), fiind împărtășită de români și ruteni. Un mic număr de ruteni ținea de religia greco-catolică (unită); aceasta era dominantă în rândul rutenilor din Galiția. Urmau apoi confesiunile mozaică, romano-catolică, evanghelică (luterană), creștină de rit vechi (lipovenii), armeano-catolică.

Pentru a ajunge la problema cardinală a rolului migrației, să arătăm repartiția teritorială a populației românești și rutene. În 1910, zone preponderent românești sunt Gura Humorului, Rădăuți, Vatra Dornei, Suceava, Solca, Câmpulung, ceea ce ar corespunde, pentru perioada inerbelică, județelor Câmpulung, Suceava, Rădăuți. Populația ruteană se află masiv în districtele Zastavna, Vijnița, Coțmani, Seletin, Văscăuți, Stănești, Sadagura corespunzând județelor Cernăuți, Storojinet și, parțial, județului Rădăuți. Sunt zone în care românii sunt egali cu rutenii: Cernăuți, Siret, Storojinet. Din situația prezentată de Ion Nistor (1915) observăm că, în perioada 1861—1910, numărul rutenilor a crescut cu 36%, iar cel al românilor cu 22,3%. Cele mai mari creșteri ale rurtenilor s-au înregistrat în districtele Siret, Cernăuți, Storojinet. Vom compara cu situația etnică constatată la recensământul populației din 1930.

Migrații

Schimbarea structurii etnice a populației Bucovinei, în perioada 1774—1918, se explică prin mai multe cauze. Cea mai importantă este migrația (de fapt imigrările în Bucovina), dar o contribuție au avut asimilările, deci deznaționalizările.

La data anexării Bucovinei de către Austria Habsburgică, densitatea populației era de 7 locuitori pe kmp, deci foarte slabă comparativ cu alte țări. Mai trebuie să avem în vedere consecințele războiului ruso-turc din anii 1768—1774. Administrația militară austriacă, generalii Splény și Enzenberg (1774—1786) au încurajat imigrația. Cel mai bine se cunoaște, grație istoricilor austrieci, colonizarea germanilor în Bucovina,

dar și a altor etnii. Până în 1848 au fost înființate 27 de colonii germane, trei colonii slovace, nouă colonii maghiare, trei colonii lipovenești. Curtea de la Viena era preocupată ca să împiedice exodul populației din Transilvania și Maramureș, dar și din Galiția, sub presiunea proprietarilor de pământ.

S-au produs curente de migrație, într-un sens și altul. O parte a populației moldovenești a părăsit Bucovina după 1775 și s-a stabilit în Moldova. Acest flux de migrație a inclus boieri, o parte din cler, în special călugării, după reducerea mânăstirilor la trei (Putna, Sucevița, Dragomirna) și comasarea averilor mânăstirești și constituirea Fondului religionar greco-oriental. Este însă puțin probabil ca țăranii să fi părăsit Bucovina. Pe de altă parte, au fost imigrări românești în Bucovina venind din Transilvania și Maramureș. De altfel, istoricii bucovineni Ion Nistor și Teodor Bălan au arătat acest lucru.

Bucovina a exercitat însă o atracție deosebită pentru alte etnii, în special ruteni și evrei. Condițiile naturale erau foarte prielnice, dar și înlesniri de altă natură — reducerea robotei, scutirea de prestarea serviciului militar pe 50 de ani — au stimulat imigrarea.

Ajungem la problema mult controversată a rutenilor în Bucovina. S-a scris mult pe această temă. Studiul cel mai competent este al unui eminent istoric, Ion Nistor (1876—1962), chiar cu titlul *Românii și Rutenii în Bucovina* (1915), urmat de alte studii (1934) și cu concluzii în *Istoria Bucovinei* (publicată postum, în 1991). Tezele lui I. Nistor au fost contestate vehement de autorii ucraineni, puțini dintre ei istorici de profesie. Printre contestatari figurează istorici sovietici și istorici ucraineni.

Desigur, demograful nu se poate erija în judecător într-o problemă atât de importantă; avem doar datoria să consemnăm argumentele folosite în această controversă. Nu putem, evident să nu ne referim la teze formulate de neistorici – de o parte şi de alta –, precum la cele pe care le vom aminti în continuare. Pentru un autor ucrainean, Moldova a făcut parte în întregime din Rusia Kieveană, apoi din principatul Haliciului care se întindea până la Dunăre. Însuşi Galaţii ar fi fost micul Halici. Dragoş Vodă şi Bogdan Vodă, venind în Moldova, au dat de o populaţie compactă ucraineană. În decurs de patru secole (1359–1779), ucrainienii au fost românizaţi, la fel cum ucrainienii din Galiţia, sub

stăpânire polonă, au fost polonizați. Mai mult, întâlnim și afirmația că Bucovina este leagănul poporului ucrainean. Românizarea ucrainenilor s-a produs prin afluxul necontenit al românilor din Transilvania, ajunși acolo din sudul Dunării (Rösler!). Nu ar fi fost cazul să amintesc aceste „teorii" dacă ele nu ar figura în enciclopedii și manuale de istorie, având deci mare circulație. Mai mult, nu lipsesc afirmații după care celebrele mânăstiri — Voroneț, Humor, Arbore, Sucevița, Moldovița — , cu frescele lor, ar fi opera ucrainenilor.

Tot așa, nu putem accepta „teorii" potrivit cărora Bucovina, la data anexării ei de către Austria, era „curat" românească, pe ici-colo existând câteva familii de ruteni, ele așezându-se masiv în Bucovina după 1775.

Istoricii români (medieviști, arheologi) s-au pronunțat în această problemă cu profesionalismul cuvenit. În esență, în legătură cu rutenii din Bucovina, cu originea și răspândirea lor, se pot spune cu certitudine câteva lucruri.

Populație slavă — ruteană sau ucraineană — a existat în Moldova, cum mărturisesc cronicarii Grigore Ureche, Miron Costin și principele cărturar Dimitrie Cantemir. Istoricii noștri, începând cu Dimitre Onciul (1856—1923), au fost de acord cu aceasta. Despre aria de răspândire a rutenilor în Bucovina înainte de 1775 nu vom spune nimic față de ceea ce au spus istoricii noștri. Cât privește însă procesul de asimilare, să recunoaștem că a avut loc o asimilare a ucrainenilor de către români — se citează cazul unor sate de lângă Suceava, ca și din județul Botoșani, dar și o asimilare a populației românești de către ruteni. Procesul este mai recent, mai bine documentat și deci cunoscut.

Sate cândva românești — nu este vorba numai de satele răzețești dintre Prut și Nistru, dar și de alte așezări — au fost treptat rutenizate. Despre acest proces vorbesc și istorii austrieci, dând exemplul unor vechi așezări românești cum ar fi Rarancea, Toporăuți, Cuciur-Mic.

Să luăm deci lucrurile mai sistematic. Alături de dimensiunea etnică, să ne referim la componenetele socială și culturală.

La data ocupării Bucovinei, această parte a Țării de Sus făcea parte din Moldova, descrisă veridic de Dimitrie Cantemir. S-au păstrat rânduielile, inclusiv cutumele juridice, de care au ținut seama noii stăpâni. Limba română (moldovenească) a continuat să fie limba oficială, alături de limba germană.

Cele trei stări sociale — boierii, clerul și țăranii -- aveau pronunțate caracteristici etnice. Boierii și clerul aparțineau naționalității române. Potrivit recensământului lui Splény — cum am mai arătat — au fost înregistrate 197 de familii boierești, 149 de familii de ruptași, 501 familii de preoți, 554 călugări și călugărițe. Recensământul consemnează 285 de slujitori români, 58 de familii de armeni, 526 familii de „jidovi", 294 familii de țigani. Dar dintre marii boieri nu este consemnat decât Vasile Balș, ceilalți mari proprietari de pământ au rămas în Moldova. Vasile Balș și cu episcopul Dositei Herescu s-au bucurat de încredere din partea Administrației militare. Cele 14 992 familii țărănești erau în mare majoritate românești, chiar dacă stabilirea familiilor românești și a celor rutene nu se poate face absolut exact. Această situație este recunoscută și în monografia oficială publicată în 1899, în care se afirmă: „După naționalitate, majoritatea locuitorilor (în 1775 — n.n.) aparțineau neamului românesc («rumänischer Volksstamm»)". Numai în districtul Câmpulung rusesc (astăzi districtele județcătorești Vijnița și Putila) și la Nistru locuiau aproape exclusiv ruteni" (p. 124).

Despre caracterul românesc al Bucovinei vorbesc și alte acte și documente oficiale.

Vom începe cu jurământul prestat noii stăpâniri („Huldigung"), la 12 octombrie 1777, despre care avem mărturia chiar a guvernatorului militar Splény și publicată de Johann Polek (1902). Pe baza aceleiași surse, dar și a altora, Ion Grămadă a publicat în 1908 o relatare amănunțită (în „Viața Românească", anul III, Nr. 7, pp. 60-70).

Pentru această manifestare, căreia autoritățile austriece îi acordau o mare importanță, deoarece ea trebuia să exprime „credința" populației pentru noua stăpânire, s-au făcut pregătiri deosebite. S-au trimis invitații speciale boierilor din țară și din Moldova, mazililor și răzeșilor, șleahticilor și clerului înalt. Manifestul împărătesc și jurământul erau redactate în *limba moldovenească*. La festivitate au participat 23 de boieri din „Cordun" (adică Bucovina) și doi din Moldova, 88 de mazili din țară și 10 din Moldova, 109 ruptași, 109 șleahtici, toți din țară, reprezentanții orașelor și comunelor (vornicii însoțiți de către doi sfetnici). Clerul înalt, preoții de țară, egumenii mânăstirilor. Primul a depus jurământul (11 octombrie 1777) mazilul Calmuschi care, apoi, a

îndeplinit rolul de crainic. Maeștrii de ceremonie, alături de cei doi funcționari austrieci, au fost mazilii Damian și Mihalache. În prezența generalului Splény, boierul Ilie Herescu (fratele episcopului Dositei) ceti „cu glas tare și răspicat manifestul împărătesc și jurământul în *limba moldovenească*". Slujba religioasă s-a oficiat de către episcopul Dositei Herescu, cu un sobor de preoți, în biserica „Sfânta Treime", în prezența generalului Splény. În fața acestuia a fost apoi iscălit jurământul de credință. A doua zi, mazilii au trimis guvernului de la Viena o scrisoare de recunoștință.

Un alt act este cel publicat de același Johann Polek, în 1908, și care este un manuscris descoperit de autor la Viena. El se referă la Bucovina anului 1801 din care aflăm lucruri interesante despre stările sociale. În Bucovina sunt foarte mulți nobili („Adel"), dar majoritatea trăiesc în Moldova. În urma patentului imperial din 1787, titlurile de boier și de mazil au încetat să se mai folosească, nobilimea din Bucovina fiind clasificată în „Herren und Ritterstand". Se explică, în continuare, ce se înțelege prin răzeși, ruptași, șleahtici.

Actul oficial austriac cel mai important este patenta imperială din 9 decembrie 1862, prin care se acordă ducatului Bucovinei stema. Textul și stema au fost publicate, în monografia din 1899, de comandamentul nr. 13 al jandarmeriei din Bucovina, considerată de istoria austriacă — în mod cu totul justificat — o monografie monumentală. Ea cuprinde și localitățile din Bucovina, cu elemente importante. Or, în acest document, semnat de împăratul Franz Joseph I, se face un istoric al Moldovei și Bucovinei, de pe vremea Daciei, este elogiat Ștefan cel Mare. Stema reprezintă bourul moldovenesc, pe fond albastru și roșu, cu stele aurii. Este recunoașterea oficială a caracterului românesc al Bucovinei. Acest document ar trebui mai bine cunoscut atunci când se discută asupra drepturilor istorice ale românilor asupra Bucovinei.

După înființarea Dietei Bucovinei (1861), românii au deținut majoritatea până în anul 1911. Să precizăm rolul important pe care l-au jucat nobilimea și intelectualitatea românească în Bucovina. Aceeași monografie (1899) recunoaște că marea majoritate a nobilimii și a claselor înstărite era a românilor. Să mai amintim că la înființarea primului liceu din Bucovina (1808), din cei 24 de elevi, 10 erau români și doar unul singur era rutean. La facultatea de teologie a Universității

din Cernăuți (1875—1918) profesorii erau români, cu excepția a doi profesori ruteni.

Se pot aduce numeroase alte dovezi în sprijinul caracterului românesc al Bucovinei. Cât privește hotarele Bucovinei istorice ele sunt: Ceremuș, Colacin și Nistru. Despre Ceremuș ne amintește Ion Neculce cum a fost statornicit acest hotar cu prilejul înțelegerii dintre craiul leșesc și logofătul Tăutul, când acesta a fost „dăruit" cu șase sate. Mai puțin se vorbește despre actul încheiat la 14 octombrie 1703 între reprezentanții Poloniei și cei ai Porții, în calitate de putere suzerană a Moldovei, în care partea polonă declară: *Inter nos et Valachiam ipse Deus flumine Tyra dislimitavit* („Între noi și Moldova însuși Dumnuzeu a pus graniță fluviul Nistru").

Așadar, în cei 143 de ani s-a produs un proces demografic și etnic care a însemnat o diminuare a ponderii românilor în Bucovina.

Să reluăm situația consemnată la ultimul recensământ austriac, cel din 1910.

Tabelul nr. 4

Populația Bucovinei pe districte și pe principalele naționalități (1910)

Districtul	Total	Români	Ruteni	Evrei	Proporții (%)		
					Români	Ruteni	Evrei
BUCOVINA	**794 869**	**273 126**	**303 013**	**102 899**	**34,4**	**38,4**	**12,9**
Cernăuți							
— urban	85 458	13 440	15 254	28 613	15,7	17,8	33,5
— rural	103 306	29 446	56 873	10 914	28,5	55,1	10,6
Câmpulung	59 364	33 091	7 553	6 079	55,7	12,7	10,2
Coțmani	45 107	120	39 360	3 839	0,3	87,3	8,6
Gura Humorului	61 242	42 684	1 287	3 705	69,7	2,1	6,0
Rădăuți	90 635	54 762	8 533	9 442	60,4	9,4	10,4
Siret	65 347	19 188	26 812	5 112	29,4	41,0	7,8
Storojineț	69 147	33 469	17 799	8 558	48,4	25,7	12,4
Suceava	66 408	46 529	6 324	6 614	70,1	9,5	10,0
Vășcăuți	42 252	242	34 657	5 350	0,6	82,0	12,7
Vijnița	55 462	90	42 771	10 484	0,2	77,1	18,9
Zastavna	51 141	65	45 790	4 189	0,1	89,5	8,2

Românii deţineau majoritatea în districtele Suceava, Gura Humorului, Rădăuţi, Câmpulung, Storojineţ, între 48,4% şi 70,1% din populaţia districtelor respective.

Rutenii erau masaţi în districtele din Nord-Vestul Bucovinei, în districtele Zastavna (89,5%), Coţmani (87,3%), Văşcăuţi (82,0%), Vijniţa (77,1%). În aceste cinci districte populaţia română reprezenta între 0,1% şi 0,6%. Dintr-o populaţie totală de 193 962, românii reprezentau 517 sau 0,3%. Evreii erau stabiliţi în oraşe. Istoricii austrieci — şi nu numai ei — vorbeau de o masă compactă a rutenilor în această zonă. Când au venit ei aici, cât de mare a fost imigraţia, care a fost contribuţia rutenizării?

Cum am mai spus, principalul flux al imigrărilor a fost cel al rutenilor din Galiţia. O afirmă şi sursa de autoritate, monografia din 1899, a comandamentului jandarmeriei din Bucovina (p. 150).

„După ce principatul Haliciului şi-a pierdut independenţa şi a ajuns sub dominaţia polonilor, asuprirea exercitată de cuceritori asupra populaţiei rutene supuse devenise atât de insuportabilă încât foarte mulţi ruteni şi-au părăsit patria şi s-au stabilit în Bucovina. Această emigraţie din Galiţia, în timpul când Bucovina a ajuns sub stăpânirea austriacă, a fost şi mai mult favorizată prin faptul că aici domina scutirea de recrutare, ceea ce îi făcea pe mulţi oameni să se aşeze aici pentru totdeauna («ansässig zu machen»). Din acest timp a început populaţia ruteană din Bucovina să crească rapid şi neîntrerupt".

De la recensământul din 1880, ponderea rutenilor depăşeşte pe cea a românilor (42,2% faţă de 33,4%), ajungând ca raportul, în 1990, să fie de 38,4% faţă de 34,4%.

Această împrejurare l-a determinat pe I. E. Torouţiu să recalculeze datele recensământului din 1910, ajungând la concluzia că numărul românilor ar fi fost de 313 254 (39,4%), iar al rutenilor (inclusiv lipovenii) de 263 013 (33,1%).

Problema rutenilor (inclusiv a huţulilor sau huţanilor), în contextul mai general al populaţiei ucrainene şi al spaţiului pe care l-au ocupat, trebuie mai temeinic studiată (principatul Kievului în secolele X-XI, al Haliciului, în secolul XII până la începutul secolului al XIII-lea, relaţiile acestor formaţiuni politice cu Polonia, unirea cu biserica romano-catolică [1596] şi alte probleme). Pentru a avea în vedere considerentele de ordin

geopolitic, ne vom referi la prof. R. A. Kann (1964): în monarhia austro-ungară vieţuiau 3 150 000 de ucraineni (1880), iar în 1910, circa 4 milioane. În anul 1910, în *Galiţia*, numărul ucrainenilor era de 3 208 092 (40% din populaţia totală), iar al polonezilor de 7 672 500 (58,6%); în *Bucovina* erau 305 000 ucraineni (38,4%), 273 254 români (34,4%) şi 36 000 polonezi (4,6%), iar în *Ungaria* (Maramureş, Rusia Subcarpatică), numărul ucrainenilor se ridica la 473 000. Aşadar, problema trebuie replasată într-un context mai larg.

Distribuţia spaţială este şi ea instructivă sub raportul structurii etnice (vezi Tabelul nr. 4). Menţionăm că după împărţirea administrativă de atunci existau 11 districte, cinci oraşe, 11 târguri („Märkte") şi 320 de comune rurale („Dorfgemeinde").

Elemente importante la înţelegerea situaţiei etnice a populaţiei Bucovinei ne pot aduce studiile privind mazilii şi răzeşii din Bucovina. În 1900 s-a înfiinţat, la Cernăuţi, Societatea Mazililor şi Răzeşilor din Bucovina (preşedinte: preotul Dionisie cavaler de Bejan; vicepreşedinte: prof. Iancu cavaler de Cuparencu). Societatea îşi propunea — printre altele — redeşteptarea spiritului naţional al mazililor şi răzeşilor. Numărul acestora era apreciat de prof. I. Cuparencu (1906) la circa 25 000. Ei se aflau în regiunea dintre Prut şi Nistru. După afirmaţia autorului, „mazilii şi răzeşii" şi-au pierdut limba maternă, nu însă şi „conştiinţa naţională" (p. 252). Din cele 30 de comune răzeşeşti, nouă sunt curat româneşti din această parte a Bucovinei. Procesul se continuă şi astăzi în regiunea Cernăuţi. De aceea, începutul restudierii problemei mazililor şi răzeşilor din Bucovina (Ştefan Bucevschi, 1993) are o mare importanţă.

Bucovina 1918—1940 şi 1941—1944

După Marea Unire din 1918, Bucovina istorică revine la Patria Mamă, cu o moştenire etnică pe care a consemnat-o recensământul populaţiei din 1930, efectuat după criterii ştiinţifice şi prelucrat cu metode moderne. Caracteristicile înregistrate au fost naţionalitatea („neamul"), limba maternă şi religia, ceea ce a permis o corectă repartiţie a persoanelor recenzate pe naţionalităţi. S-a clarificat astfel şi problema

evreilor care, în recensămintele din Austro-Ungaria, erau trecuți fie la germani (Bucovina), fie la unguri (Transilvania), pe baza „limbii uzuale" sau „ de conversație" („Umgangssprache").

Tabelul nr. 5

Populația statornică a Bucovinei după neam (1930)

Neamul	Total	%	Urban	%	Rural	%
BUCOVINA	**853 009**	**100,0**	**228 056**	**100,0**	**624 953**	**100,0**
Români	379 691	44,5	75 171	33,0	304 520	48,7
Ucraineni, ruteni, huțani	248 567	29,1	31 600	13,9	216 967	34,7
Evrei	92 492	10,8	68 349	30,0	24 143	3,9
Germani	75 533	8,9	33 481	14,7	42 052	6,7
Poloni	30 580	3,6	14 442	6,3	16 158	2,6
Alții, celelalte neamuri	26 146	3,1	5 013	2,1	21 113	3,4

De remarcat că între 1910 și 1930 creșterea a fost modestă: cu 58 000 de persoane sau cu 7,3%. Perioada a cunoscut: primul război mondial, mortalitate ridicată, strămutări de populație, spor de populație românească prin administrație, activitate economică etc. Desigur, toate aceste aspecte vor trebui analizate amănunțit.

Cea mai importantă constatare este creșterea puternică a românilor, de la 273 254 (1910) la 379 691 (1930), adică cu 106 437 persoane sau cu 39% și scăderea rutenilor (ucrainenilor) de la 305 101 la 248 567, cu 56 534 sau cu 18,5%. Numărul total al rutenilor, ucrainenilor și huțanilor, la recensământul din 1930 pentru întreaga Românie a fost de 594 571 (din care 12 456 huțani), repartizat pe provincii astfel: 351 912 în Basarabia, 236 130 în Bucovina, 23 569 în Crișana-Maramureș, restul de 8 205 aflându-se în alte provincii.

O imagine întrucâtva corectă se obține atunci când repartiția se face după „neam" și „limba maternă". Astfel, românii sunt în număr de 379 605, dar ca limbă maternă 350 901, deci cu 28 794 mai puțini; în schimb, rutenii, ucrainenii sunt 248 567 (ca „neam"), iar după limba maternă 280 651, în plus cu 32 084. Dintre cei 92 492 evrei, declarați după neam, 74 288 au ca limbă maternă „idiș", diferența constituind-o cei cu limba germană, eventual ruteană, ca limbă maternă. Defirențe notabile se constată la germani, între „neam" (75 533) și „limba maternă"

(93 812). Prin urmare, s-au înregistrat în rândul românilor circa 22 000 care aveau conștiința că aparțin neamului românesc, dar fuseseră înstrăinați și deci au indicat o altă limbă maternă decât cea română. Problema (una dintre cele mai importante) va fi studiată mai târziu.

Tabelul nr. 6

Repartiția populației Bucovinei pe principalele naționalități și pe județe (1930)

Neamul	Câmpulung		Cernăuți		Rădăuți		Storojinet		Suceava	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Total	94 816	100,0	306 194	100,0	160 778	100,0	169 894	100,0	121 327	100,0
Români	58 104	61,3	78 589	25,7	89 002	55,4	57 595	33,9	96 401	79,5
Ucraineni, ruteni, huțani	6 552	6,9	136 380	44,5	26 160	16,3	77 382	45,5	2 090	1,7
Evrei	7 738	8,2	51 247	16,7	11 508	7,2	15 322	9,0	6 677	5,5
Germani	19 109	20,2	19 586	6,4	17 857	11,1	8 990	5,3	9 991	8,2
Polonezi	1 730	1,8	15 243	5,0	2 311	1,4	7 985	4,7	3 311	2,7
Altele	1 583	1,6	5 149	1,7	13 940	8,6	2 620	1,6	2 857	2,4

Repartiția populației Bucovinei după religie ne oferă următorul tablou:

Ortodoxă	613 358	(71,9%)
Greco-catolică	19 266	(2,3%)
Romano-catolică	98 347	(11,5%)
Evanghelică-luterană	20 655	(2,4%)
Mozaică	93 101	(10,9%)

Aparțin religiei ortodoxe aproape toți românii și majoritatea rutenilor (o mică parte dintre aceștia erau greco-catolici); religiei romano-catolice îi aparține majoritatea germanilor și polonii (în unanimitate); religia evanghelică-luterană este împărtășită aproape integral de germani. Numai la evrei este identitate între „neam" și „religie", diferența înreginstrându-se la limba maternă „idiș" în număr mai mic.

Ne-am referit numai la Bucovina; este necesar să avem în vedere și celelalte provincii. Pe întreaga țară, în granițele de după 1918, am avut: 728 115 evrei, 594 571 ucraineni, ruteni și huțani (în Bucovina ei reprezentau aproape 42%).

Bucovina în perioada sovietică (1940—1941; 1944—1991)

Ca urmare a Marii Uniri din 1918, suprafața României ajunsese la 295 049 kmp. Recensământul populației din 1930 constata o populație de 18 057 028, din care românii reprezentau 12 981 324 (71,9%), maghiarii 1 425 507 (7,9%), germanii 745 421 (4,1%), rușii și ucrainenii 991 265 (5,5%), bulgarii 366 384 (2,0%), evreii 728 115 (4,0%), iar celelalte naționalități 819 012 (4,6%). După estimația publicată de dr. S. Manuila (1940) numărul populației României ar fi fost, în 1940, de 20 050 378.

Evenimentele din 1940 au determinat importante schimbări teritoriale și demografice. Ca urmare a aplicării Pactului Ribbentrop-Molotov, este răpită Basarabia de către U.R.S.S. I se adaugă Nordul Bucovinei și ținutul Herța. La 7 septembrie 1940, prin Tratatul de la Craiova, Cadrilaterul (Sudul Dobrogei) este cedat Bulgariei.

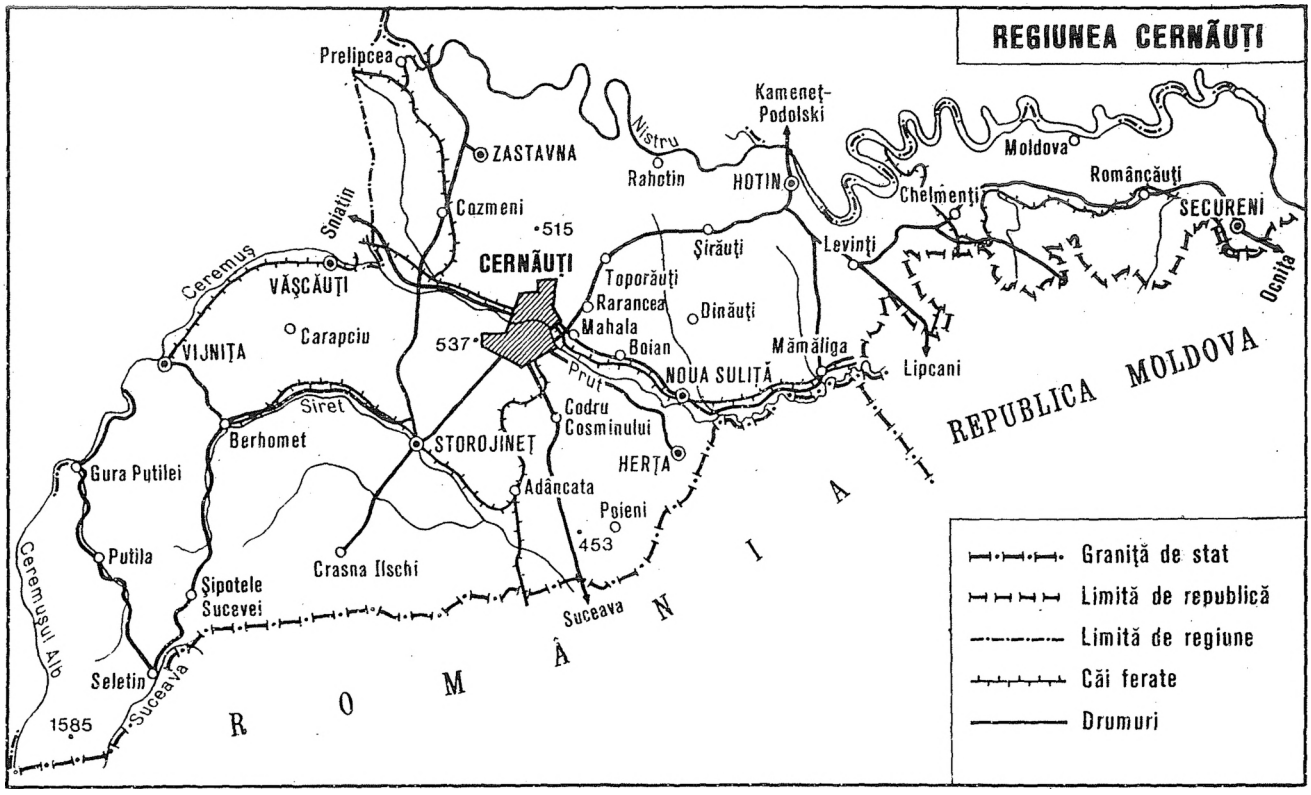
Suprafața României se reduce la 237 500 kmp[1], (astăzi = = 238 391 kmp). Pierderile teritoriale au fost deci de 57 549 kmp, din acestea 50 135 kmp reprezentând Basarabia și Nordul Bucovinei și 7 412 kmp Cadrilaterul. Populația, estimată în 1940, se ridica la 4 155 713, din care 2 069 147 români (49,8%).

Ne vom ocupa în continuare de Nordul Bucovinei, la care vom adăuga ținutul Herța. Studiul cel mai complex privind structura etnică i-l datorăm lui Anton Golopenția (1941), făcut pe plăși. Suprafața Nordului Bucovinei, la data anexării în 1940 de către U.R.S.S., a fost de circa 6 000 kmp, iar a ținutului Herța de 340 kmp, total 6 340. Din acest teritoriu, la care s-a adăugat partea de Nord a județului Hotin (Basarabia), de aproximativ 1 760 kmp, s-a constituit *regiunea Cernăuți*, cu o suprafață de 8 100 kmp, inclusă în R. S. S. Ucraineană, iar din 1991 în Ucraina. Partea de Sud a Bucovinei a rămas României (circa 4 000 kmp), formând astăzi județul Suceava.

Structura populației pe naționalități a teritoriului anexat, de 6 340 kmp, se poate determina cu un anumit grad de aproximație. Prin anexarea din 1940, Bucovina a pierdut două județe (Cernăuți și Storojinet) și o parte din fostul județ Rădăuți.

---

1. Nu ne referim la Nordul Transilvaniei, anexat de Ungaria horthystă ca urmare a Diktat-ului din august 1940, deoarece el a fost recâștigat de România.

REGIUNEA CERNĂUȚI
Prelipcea
ZASTAVNA
Cozmeni
515
Sniatin
Ceremuș
VĂȘCĂUȚI
Carapciu
VIJNIȚA
537
CERNĂUȚI
Nistru
Rahotin
Kameneț-Podolski
HOTIN
Șirăuți
Toporăuți
Rarancea
Mahala
Boian
Dinăuți
Mămăliga
NOUA SULIȚĂ
Prut
Siret
Berhomet
STOROJINEȚ
Codru
Cosminului
HERȚA
Adâncata
Poieni
453
Gura Putilei
Putila
Crasna Ilschi
Șipotele Sucevei
Suceava
Ceremușul Alb
Seletin
1585
Suceava
ROMÂNIA
Levinți
Chelmenți
Moldova
Romănçăuți
SECURENI
Ocnița
Lipcani
REPUBLICA MOLDOVA
Graniță de stat
Limită de republică
Limită de regiune
Căi ferate
Drumuri

V.TREBICI

Tabelul nr. 7

Populația pe naționalitățile principale din județele Cernăuți și Storojineț (1930)

	Total	Români	Ucraineni	Evrei	Germani	Polonezi	Ruși
Total	**476 088**	**131 184**	**213 762**	**66 569**	**28 576**	**23 228**	**4 877**
%	**100,0**	**28,6**	**44,9**	**14,0**	**6,0**	**4,9**	**1,0**
Cernăuți	306 194	78 589	135 380	51 247	19 586	15 243	3 295
%	100,0	25,7	44,5	16,7	6,4	5,0	1,1
Storojineț	169 894	57 595	77 882	15 322	8 900	7 985	1 582
%	100,0	33,9	45,5	9,0	5,3	4,7	0,9

Suprafața celor două județe era de 4 424 kmp, iar partea din județul Rădăuți era de 1 576 kmp.

Populația românească a celor două județe a fost estimată pentru anul 1940 la 154 000. Adăugăm 50 000—60 000 de români din ținutul Herța și partea anexată din județul Rădăuți.

Prin urmare, din cifra totală de 545 267 locuitori pe un teritoriu de 6 340 kmp, în 1946, românii ar fi reprezentat cca 37% din populația totală. Care a fost destinul celor 200 000 de români în perioada 1940—1993?

Mai întâi, să amintim că județul Cernăuți, la data anexării, cuprindea 4 orașe (Cernăuți, Coțmani, Sadagura și Zastavna) și patru plăși (Cosminului, Nistrului, Prutului și Șipenitului), iar județul Storojineț avea trei orașe (Storojineț, Vășcăuți și Vijnița) și trei plăși (Ceremușului, Flondoreni și Răstoacelor). Din județul Rădăuți au fost ocupate 28 de sate din plasa Putila și plasa Siretului. Din satele anexate și-au avut originea familii precum Miron Costin, Ion Neculce, Hurmuzachi, Tăutul, Goian, Turculeț, Zotta, Flondor.

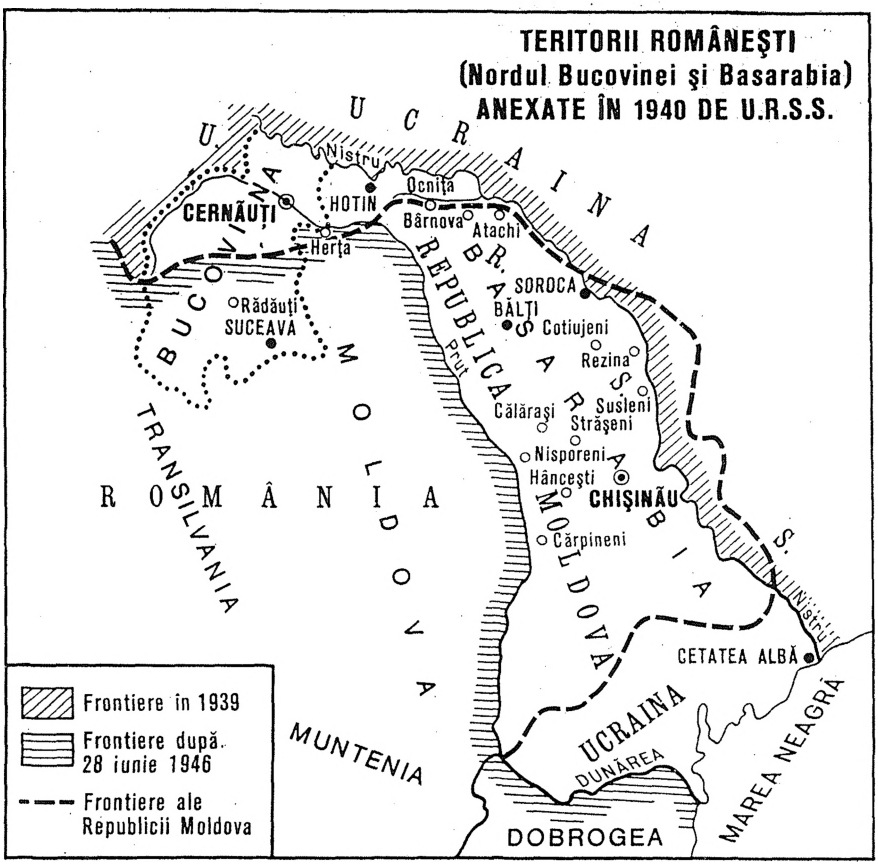
În anii 1940—1941, principalele schimbări demografice cuprind următoarele:

— repatrierea germanilor, polonezilor și magiarilor;

— refugierea unei părți din populația românească, împreună cu administrația;

— deportarea populației românești în unele zone din U.R.S.S. (în special Siberia);

— asasinatele în masă săvârșite de autoritățile sovietice.

TERITORII ROMÂNEŞTI
(Nordul Bucovinei şi Basarabia)
ANEXATE ÎN 1940 DE U.R.S.S.
U C R A I N A
BUCOVINA
Nistru
Ocnița
CERNĂUȚI
HOTIN
Bârnova
Atachi
Herța
BR. REPUBLICA
SOROCA
Rădăuți
SUCEAVA
BĂLȚI
Cotiujeni
Rezina
Prut
Călărași
Susleni
Străşeni
Nisporeni
Hâncești
CHIŞINĂU
TRANSILVANIA
R O M Â N I A
M O L D O V A
Cărpineni
BASARABIA
MOLDOVA
S.
Nistrul
CETATEA ALBĂ
UCRAINA
DUNĂREA
MUNTENIA
DOBROGEA
MAREA NEAGRĂ
Frontiere în 1939
Frontiere după 28 iunie 1946
Frontiere ale Republicii Moldova

V.TREBICI

Din păcate, cifrele exacte privind amploarea acestor „mișcări" demografice nu sunt încă disponibile, cu excepția repatrierilor.

Pentru deportările românilor din anii 1940—1941 avem informații, dar incomplete. După revenirea autorităților românești s-a ordonat un recensământ al persoanelor deportate. S-au întocmit liste nominale (pentru comuna Mahala dispunem de o asemenea listă). Se știe că în noaptea de 13 iunie 1941 au fost ridicate de sovietici 13 000 de persoane de naționalitate română, printre care Anița Nandriș-Cudla, care ne-a dat un cutremurător memorial (1991). După o revistă literară din Cernăuți, se spune că numărul deportaților români s-ar fi ridicat la 41 000. Se știe bine că la 1 aprilie 1941 au fost împușcați 1 500 de români la Fântâna-Albă, care încercau să treacă granița spre România. Relatări există și pentru alte cazuri (comuna Lunca, de exemplu).

O cifră exactă — repetăm — nu a fost stabilită până acum.

Acestor metode barbare li s-au adăugat, în perioada 1944—1993, altele, dar cu eficacitate mare. Au fost imigrările de ruși și ucraineni în regiunea Cernăuți, emigrările de români în alte republici ale fostei U.R.S.S. și, mai ales, un veritabil genocid cultural, care a avut ca rezultat un amplu proces de deznaționalizare a românilor. Un exemplu care amintește de înstrăinarea românilor, în special a răzeșilor dintre Prut și Nistru, poate fi ilustrat în situația consemnată la recensământul unional din 1989. Românii din regiunea Cernăuți, înregistrați ca atare pe baza naționalității, declară, în proporție de 50%, ca având româna drept limbă maternă. Ceilalți declară că limba lor maternă este rusa, ucraineana (în vădit progres de la un recensământ la altul).

Cum am mai spus, după 1944 s-au efectuat recensăminte ale populației în anii 1959, 1970, 1979 și 1989. De la un recensământ la altul numărul românilor a crescut moderat, în schimb ponderea lor în populația totală a regiunii Cernăuți a scăzut. Rezultatul cel mai dramatic — amintit deja — este că, treptat, românii își pierd limba maternă.

Reproducem situația consemnată în 1989: suprafața regiunii: 8 100 kmp; numărul populației totale: 940 801, cu 116 locuitori pe kmp.

Tabelul nr. 8

Numărul populației regiunii Cernăuți pe naționalități (1989)

Naționalitatea	Număr	%
TOTAL	**940 801**	**100,0**
Ucraineni	666 095	70,8
Români*	184 836	19,6
Ruși	63 066	6,7
Evrei	16 469	1,8
Polonezi	4 700	0,5
Altele	5 635	0,6

* Un număr de 100 317 au fost înregistrați ca români, iar 84 519 ca „moldoveni"

Se remarcă — printre altele — creșterea considerabilă a rușilor, față de perioada interbelică, unde aceștia numărau 5—6 000 persoane.

Sub raport teritorial, proporția ucrainenilor și românilor pe cele 11 raioane (deci fără orașe) se prezintă astfel:

Tabelul nr. 9

Populația regiunii Cernăuți, pe raioane, repartizată pe principalele naționalități (1989)

Raionul	Total	Ucraineni	%	Români	%
TOTAL	**657 837**	**469 945**	**71,4**	**165 748**	**25,2**
Herța	29 611	1 569	5,3	27 517	92,9
Hliboca	68 009	27 407	40,3	39 051	57,4
Novoselița	86 771	28 207	32,5	56 254	64,8
Storojinet	89 751	51 526	57,4	33 696	37,5
Hotin	75 918	68 528	90,3	5 354	7,1
Secuieni	63 760	55 250	86,7	2 058	3,2
Vijnița	59 032	57 196	91,9	408	0,7
Zastavna	58 108	57 196	98,4	231	0,4
Chelmenți	52 633	50 933	96,8	645	1,2
Cotmani	74 244	72 133	97,2	543	0,7
Putila	...	...	100,0	...	...

Sunt raioane în care românii lipsesc aproape cu desăvârșire. Din fosta Bucovină, este cazul raioanelor dintre Prut și Nistru, precum și din partea de Vest (Vijnița, Putila, Cotmani, Zastavna). Din fosta Basarabie,

sunt masiv populate de ucraineni Hotin, Secureni, Chelmenți (Nordul fostului județ Hotin). Românii sunt majoritari în raioanele Herța (92,9%), Novoselița (64,8%) și Hliboca (57,4%). O pondere importantă continuă să aibă românii în raionul Storojinet (37,5%), unde se află satele curat românești: Crasna Ilschi, Banila Moldovenească, Budinet, Pătrăuții pe Siret, Ropcea, Broscăuții Vechi, Igești care au dat multe personalități culturale românești.

Să mai amintim că genocidul cultural se aplică și în schimbarea denumirii românești a localităților: Valea Cosminului a devenit Valea Kuzmina (eroină inventată de sovietici), Rarancea a devenit Redkivți, Ciudei este Mejîricea, Lehăcenii au devenit Priprutska, iar Tereblecea s-a metamorfozat în Porubnoe.

Un recent referendum (1993) a hotărât revenirea unor localități la vechile denumiri românești.

Interesantă este evoluția structurii etnice a populației orașului Cernăuți.

Tabelul nr. 10

Populația orașului Cernăuți, pe naționalități (1900, 1930 și 1989)

Naționalitatea	1900	%	1930	%	1989	%
TOTAL	**65 767**	**100,0**	**112 427**	**100,0**	**258 375**	**100,0**
Germani	12 854	19,6	16 359	14,6	...	...
Români	9 400	14,3	30 367	27,0	19 378	7,5
Ucraineni	13 030	19,8	11 130	9,9	171 925	66,5
Evrei	21 587	32,8	42 592	37,9	15 671	6,1
Ruși	...	...	1 521	1,4	45 865	17,8
Polonezi	8 601	13,1	8 986	8,0	2 205	0,9
Alții	295	0,4	1 472	1,4	3 331	1,2

În decurs de șase decenii (1930—1989) numărul populației orașului de pe Prut („orașul dintre cețuri", cum îl numise poetul Mircea Streinul) a crescut de 2,3 ori. Dar ce schimbări! Numărul ucrainenilor a crescut de 15 ori, al rușilor de 30 de ori, în timp ce al românilor, al evreilor și polonezilor a scăzut. Germanii, practic, nu mai există în Cernăuți, ca de altfel în întreaga regiune Cernăuți.

De la târgul moldav, în care a avut loc „jurământul de credință" din 12 octombrie 1777, descris pitoresc în raportul generalului Splény, la Cernăuții anului 1910, „mica Viena", și Cernăuții de astăzi drumul a fost marcat de schimbări fundamentale. Într-o carte scrisă de trei germani bucovineni care au făcut școală în Bucovina interbelică (Irma Bornemann, Paula Tiefenthaler și Rudolf Wagner), intitulată *Czernowitz. Eine Stadt im Wandel der Zeit*, se descrie acest drum. *O! quae mutatio rerum!* Încă din 1930, circa 38% din populația orașului erau evreii, iar germanii reprezentau aproape 15%. Alături de limba română, se vorbea germana, ucraineana, polona.

Orașul este atestat documentar în anul 1408, într-un act semnat de domnul Moldovei, Alexandru cel Bun. La împlinirea a 500 de ani, istoricul german bucovinean Raimund Friedrich Kaindl (1866—1930) i-a dedicat o monografie. În 1929, istoricul român bucovinean Alexandru Bocănețu (1889—1972) a scris monografia Cernăuților din timpul Moldovei. Cum se va scrie istoria orașului în anul 2008 când se vor împlini 600 de ani?

Din anul 1991, regiunea Cernăuți face parte din noul stat independent și suveran care este Ucraina. Momentul este memorabil, deoarece poporul ucrainean a fost lipsit, timp de secole, de un stat al său.

Noul stat are o suprafață de 603 000 kmp, aproximativ aceeași cu a monarhiei austro-ungare, având o populație de 51 452 034 locuitori, cu o densitate de 86 locuitori pe kmp (1989).

În componența sa există numeroase naționalități.

Tabelul nr. 11

Populația Ucrainei pe principalele naționalități (1989)

Naționalitatea	Număr	%
TOTAL	**51 452 034**	**100,0**
Ucraineni	37 419 053	72,7
Ruși	11 355 582	22,1
Evrei	486 326	0,9
Români	459 350	0,9
Belorusi	440 045	0,9
Bulgari	233 800	0,5
Polonezi	219 179	0,4
Unguri	163 111	0,3
Greci	98 594	0,2
Altele	575 994	1,1

Celelalte naționalități (tătari, armeni, țigani, tătari din Crimeea, germani, azerbaidgeni, găgăuzi) reprezintă 342 599 (0,7%). În întreaga fostă Uniune Sovietică numărul ucrainenilor se ridică la 44 186 000, din

care 37 419 053 trăiesc în Ucraina (85%), restul de 6 767 000 se află în alte republici, din care 4 363 000 în actuala Federație Rusă.

Se remarcă numărul mare al rușilor din Ucraina (mai mult de o cincime). Din numărul total al ucrainenilor (37 419 053) un număr de 4 578 390 (12,2%) au declarat că limba lor maternă este rusa. Autorii ucraineni evidențiază un proces de rusificare în decursul istoriei. Noul stat se confruntă cu problema foarte importantă a minorităților naționale. Într-adevăr „minoritarii" din Ucraina sunt în număr de 14 milioane, circa 27% din populația totală. Sunt apoi problemele teritoriale. Un analist remarca: „Ucraina este marele beneficiar al celui mai odios tratat: Ribbentrop-Molotov". Între granițele sale se află teritorii care au aparținut României (Nordul Bucovinei și Sudul Basarabiei), precum și Poloniei. În 1954, N. S. Hrușciov a atribuit Ucrainei Crimeea, care nu aparținuse niciodată Ucrainei.

Românii din Ucraina reprezintă, după ruși, cea mai importantă minoritate, ținând seama că după 1989 numărul evreilor este în rapidă scădere, din cauza emigrației către Israel.

Cei 459 350 români (inclusiv moldoveni) se află în următoarele regiuni: Cernăuți (184 836), Odessa (144 534), Transcarpatică (29 485), Nikolaev (16 673), Kirovograd (10 694). Cei din regiunea Odessa sunt în special din Sudul Basarabiei (fostele județe Cetatea Albă, Ismail, parte din Cahul), iar cei din regiunea Transcarpatică sunt din Maramureșul istoric.

Există o minoritate ucraineană și în România. În România interbelică numărul ucrainenilor era de 582 115. În 1992, recensământul populației a consemnat 66 833 ucraineni (în 1977 numărul lor a fost de 55 510). Repartiția lor teritorială este următoarea:

Tabelul nr. 12

Populația ucraineană pe județe (1992)

Județul	Număr	%
TOTAL	**66 833**	**100,0**
Maramureș	36 829	55,1
Suceava	10 024	15,0
Timiș	6 736	10,1
Caraș-Severin	4 119	6,2
Tulcea	3 845	5,8
Satu Mare	1 387	2,1
Arad	867	1,3
Botoșani	584	0,8
Alte județe	2 442	3,6

Circa 70% din ucrainenii înregistrați la recensământul din 1992 se află în Maramureș și județul Suceava, 16,2% în Banat, 3,4% în Crișana, aproape 6% în Dobrogea.

La 66 833 ucraineni în România revin aproape 460 000 români în Ucraina, din care 185 000 în regiunea Cernăuți (Nordul Bucovinei, în principal).

Încheiere

În perioada 1775—1995, Bucovina s-a aflat sub patru regimuri politice: al Austriei Habsburgice, al României, al U.R.S.S. și al Ucrainei (din 1991). Din 1940, partea de Nord a Bucovinei, anexată de U.R.S.S., a cunoscut perioada cea mai nefastă, așa cum a rezultat — măcar în parte — din descrierea noastră.

Destinul Bucovinei se explică și prin situația sa geopolitică. Un eminent cunoscător al istoriei și culturii Bucovinei, germanul bucovinean Erich Beck, a publicat, în urmă cu 30 ani, o carte cu titlul: *Bukowina — Land zwischen Orient und Okzident*. În concepția strategică a Curții de la Viena, în secolul al XVIII-lea, Bucovina era „cheia Moldovei". Privirea era ațintită mai departe, spre Istanbul. Același țel îl urmărea și Rusia țaristă.

Bucovina reprezenta colțul extrem răsăritean al Austriei Habsburgice spre lumea slavă, dar și spre România. Din 1940 încoace, partea din Bucovina care a făcut parte din U.R.S.S., iar acum din Ucraina, este regiunea extremă din Apus.

Istoria Bucovinei a fost deci o oscilație între Orient și Occident, între Europa și Asia. Până în 1940, Bucovina era fereastra spre Europa. În anii 1918—1940, dezvoltarea ei economică, culturală, spirituală continua istoria ei anterioară. „Mica Viena" (Cernăuți) era în întrecere cu „Micul Paris" (București). Competiția se desfășura în Europa, sub semnul valorilor fundamentale ale acesteia. Modelul bucovinean, ca prefigurare a Europei de mâine, trebuie înțeles în acest fel.

Aminteam în altă parte cât de mult s-a scris și se scrie despre Bucovina. Dimitre Onciul spunea despre Bucovina: „Nicăieri pe tot

pământul românesc nu se află pe un spațiu atât de mic atâta bogăție de amintiri scumpe ale trecutului nostru... Dacă Ardealul cu resturile sale arheologice din epoca romană este țara clasică a trecutului roman în Dacia, Bucovina este țara clasică a trecutului român propriu-zis".

Istoria Bucovinei trebuie adâncită. Istoricii de ieri au făcut mult în această privință. Ne gândim la istoricii români Eudoxiu Hurmuzachi (1812—1874), Dimitre Onciul (1856—1923), Ion Nistor (1876—1962), Teodor Balan (1885—1972), Alexandru Bocănețu (1889—1972), Nicolae Grămadă (1892—1961).

Ne gândim deopotrivă la istoricii austrieci Franz Adolf Wickenhauser (1802—1891), Ferdinand Zieglauer von Blumenthal (1829—1906), Raimund Friedrich Kaindl (1866—1930), precum și acel neobosit editor de documente, Johann Polek (1843—1920), fost director al Bibliotecii Universității din Cernăuți. Ar trebui să alăturăm numele unor proeminenți filologi, geografi, etnologi, folcloriști, printre care îi amintim pe eminenții slaviști, ucraineanul Emil Kałużniacki (1845-1914), membru corespondent al Academiei Române, Grigore Nandriș (1895—1968) și pe folcloristul Adrian Fochi (1920—1985).

Tradiția trebuie continuată în spiritul obiectivității și respectării adevărului istoric, al cooperării internaționale. Înființarea Institutului Bucovina, din Augsburg (1990), a Centrului de studii bucovinene al Universității din Cernăuți (1992) și a Centrului de studii privind Bucovina al Academiei Române, cu sediul la Rădăuți (1992), justifică speranțele unei intensificări a studiilor consacrate istoriei și culturii Bucovinei, puse sub semnul lui *Sine ira et studio*, cu încredințarea că într-adevăr *Historia est magistra vitae*.

BIBLIOGRAFIE

1. *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfasst anlässlich des 50 jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seiner K.u.K. Apostolischen Majestät, unseres allergnädigsten Kaisers und obersten Kriegsherren durch die K.u.K. Gendarmerie des Landesgendarmeriekommandos No. 13 Cernowitz*, Cernowitz, 1899.

2. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina*, Wien, 1899.

3. Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerkes, München, 1966 și de același

Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina Literatur aus den Jahren 1965—1975, Dortmund, 1985.

4. Ștefan Bucevschi (dr.), *Răzeșii și răzeșia în nordul Bucovinei*, în: „Academica", an III, 1993.

5. I. Budai-Deleanu, *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina*, trad. în limba română de Gh. Bogdan-Duică, în: „Gazeta Bucovinei", IV, Cernăuți, 1894.

6. Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775—1944)*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1993.

7. I. Cavaler de Cuparencu, *Viața românească în Bucovina. Problema răzășească*, în: „Viața Românească", anul I, nr. 8, 1906.

8. P. L. Dmitriev, *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VIII, tom I și II. *Recensământul populației Moldovei în anii 1772—1773 și anul 1774*. Alcătuită, cuvântul introductiv și comentarii de P. L. Dmitriev. Sub redacția lui P. V. Sovetov, Editura Academiei de Științe a R.S.S. Moldovenești, Institutul de istorie, Editura Științifică, Chișinău, 1975.

9. Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, Editura Fundației Culturale Române, 1994.

10. Emanoil Grigorovitza, *Dicționarul geografic al Bucovinei* (Colecția: Dicționarele geografice ale țărilor locuite de Români în afară de Regat, Tipografia Carol Göbl, București, 1908.

11. Ion Grămadă, *Cum era pe vremuri la noi în Bucovina. Jurământul țării la 1777*, în: „Viața Românească", nr. 7, 1908, pp. 60—70.

12. Anton Golopenția, *Populația teritoriilor românești desprinse în 1940*. De asemenea: *A fost Transilvaia în veacul al XVIII-lea ținta sau un punct de plecare de migrațiuni românești?*, în „Geo-politica și istoria. Revistă Română pentru sud-estul european", Societatea Română de Statistică, București, 1941.

13. Mircea Grigoroviță, *Învățământul în nordul Bucovinei*, (1775—1944), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1993.

14. Mihai Iacobescu, *Istoria Bucovinei*, vol. I (1774—1862), Editura Academiei, București, 1993.

15. A. Robert Kann, *Das Nationalitätenproblem in der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches in Jahre 1918*, Bd. I—II, 2, erweiterte Auflage, Herman Böhlaus Nach. Graz-Köln, 1964.

16. Franz Xaver Knapp, *Illustrierte Bukowina*, Erlauter der Text von E. R. Neubauer. Reifferstein & Rösch, Wien, 1857 (textul lui E. R. Neubauer tradus în românește de J. Mitkievicz).

17. Anița Nandriș-Cudla, *20 de ani în Siberia. Destin bucovinean*, Editura Humanitas, București, 1991.

18. Sabin Manuila (dr.), *Studiu etnografic asupra populației României*, Institutul Central de Statistică, București 1940.

19. Aurel Morariu, *Bucovina 1774—1914*, Libr. Pavel Suru, București, 1915.

20. Ion Nistor, *Românii și Rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic*, Editura Academiei Române, București, 1915, XX+209 pag. (cuprinde și Ion Budai-Deleanu: Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina, 1805 [tradus de Gh. Bogdan-Duică, în „Gazeta Bucovinei", IV, Cernăuți, 1894]).

21. Ion Nistor, *Der nationale kampf in der Bukowina mit besonderer Berücksichtigung der Rumänien und Ruthenen*, mit einer ethnographischen Karte der Bukowina, Ausgabe der Rumänischen Akademie, București, 1919, XVIII + 227 pag. + 1 hartă.

22. Ion Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei* (în „Codrul Cosminului", vol. VIII, 1933—34, Cernăuți, VIII+284 pag.), Institutul de Arte Grafice și Editura „Glasul Bucovinei", Cernăuți, 1934.

23. Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Ediție și studiu bibliografic de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1991.

24. Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Editura Humanitas, București, 1991.

25. Ion Nistor, *Bejenarii ardeleni în Bucovina*, Extras din „Codrul Cosminului", vol. II, Cernăuți, 1925—26, pp. 443—553.

26. Aurel cavaler de... Onciul, *Evoluția politică în Bucovina*, în: „Viața Românească", nr. 7, 1906, anul I, pp. 80—87.

27. Johann Polek, *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1801 in alphabetischer Darstellung. Nach einer Denkschrift*, Cernowitz, 1908.

28. Al. Procopovici, *Bucovina noastră*, Extras din „Transilvania", anul 72, nr. 5-6, iulie—august 1941.

29. Al. Procopovici, *Luptele naționale din celălalt veac. Bucovina care a fost și care să vină*, extras din „Transilvania", anul 73, nr. 12, 1942.

30. *General Splény's Beschreibung des Bucowiner Distrikt*, Hrrg. von Johann Polek, Pardini, Czernowitz, 1893.

31. Gt (George Tofan), *Viața românească în Bucovina* (Naționalitățile din Bucovina după statistica din 1900), în: „Viața Românească", nr. 7, 1907.

32. I. E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina* — cu 12 hărți, Biblioteca „Bucovina", 1916.

33. Vladimir Trebici, *Bucovina. Istorie și demografie*, în: „Septentrion, Foaia Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina", anul I, nr. 1, 1990 și anul I, Nr. 2—3, 1990, anul II, Nr. 4—5, 1991.

34. Vladimir Trebici, *Bucovina. Partea cea mai veche și mai frumoasă a Moldovei*, în: „Academica", anul I, nr. 6, 1991.

35. Vladimir Trebici, *The Demography of the Romanians outside Romania. Bessarabia and North of Bucovina*, în „Revue roumaine de géographie. Académie Roumaine", tome 3—5, Bucharest, 1991, pp. 3—12.

36. Vladimir Trebici, *Liceul „Aron Pumnul" din Cernăuți, 1918-1940; 1941-1944*, în: Almanahul societății pentru cultura românească „Mihai Eminescu" din Cernăuți. Editura Fundației Culturale Române, București, 1993.

37. Dimitrie Țopa, pr., *Românismul în partea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*, Editura Caselor Școalelor, București, 1928.

38. Pavel Țugui, *Populația Bucovinei între anii 1772—1774*, în: „Academica", anul II, februarie 1992, nr. 4 (16).

39. Radu Grigorovici, *Diploma imperială din 9 decembrie 1862*, în: „Analele Bucovinei", an II, nr. 2, 1995, pp. 453—469.

40. *VSESOIUZNAIA PEREPISI NASELENIIA 1989 GODA. Național'i sostav naseleniia S.S.S.R.* (Recensământul unional al populației 1989. Structura națională a populației U.R.S.S.), Goskomizdat, Finansî i Statistika, Moscva, 1990.

41. *VSESOIUZNAIA PEREPISI NASELENIIA, 1989, Naselenie S.S.S.R.* (Recensământul unional al populației 1989. Structura națională a populației U.R.S.S.), Goskomizdat, Finansî i Statistika, Moscva, 1990.

42. Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler*, Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina.Festgabe zu seinem 80), Geburstag, Hoffman Verlag, 1991, Ausburg, 1991.

43. Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Österreich (1774—1785)*. Nach Akten aus folgenden Archiven, K. K. Kriegministerium dessen Kadasterarchiv; K. K. Ministerium für Kultur und Unterricht, Czernowitz, 1895.

GEOPOLITICA ŞI DEMOGRAFIA ÎN ROMÂNIA: ANTON GOLOPENŢIA (1909—1951)[1]

Domnule Preşedinte,
Domnilor colegi,
Doamnelor şi domnilor,
Stimată Doamnă Profesoară Sanda Golopenţia,

La începutul discursului său de recepţie la Academia Română, Lucian Blaga cerea înaltului for îngăduinţa de a se abate de la tradiţie şi de a aduce omagiul său unui anonim, dar care este — preciza filosoful — înaintaşul nostru al tuturor: *satul românesc*. Câţiva ani mai târziu, Liviu Rebreanu rostea discursul său de recepţie „Laudă ţăranului român".

Îndemnat de aceste ilustre exemple, îndrăznesc să rog înaltul for să-mi permită şi mie să mă abat de la protocol şi de la tradiţie. Să evoc o disciplină al cărei statut a fost mult discutat — este vorba de geopolitică — dar a cărei actualitate astăzi nu poate fi contestată şi să aduc omagiul meu unei personalităţi de excepţie, Anton Golopenţia, care a ilustrat

1. Discurs rostit de Vladimir Trebici la 16 mai 1994, în şedinţă publică

sociologia, demografia și statistica, cu o contribuție importantă la afirmarea preocupărilor geopolitice în spațiul românesc.

Nedrept a fost destinul geopoliticii în România, dramatică a fost soarta lui Anton Golopenția.

În condițiile perioadei interbelice, din îndemnul unor mari istorici, geografi și sociologi, dar și al unor oameni politici, oamenii de știință din România au început să se aplece asupra problemelor geopolitice. Ele au încetat în 1945, așa cum și alte discipline sociale au fost eliminate sau supuse unui înverșunat proces de ideologizare.

Care a fost statutul geopoliticii în perioada totalitarismului comunist se poate vedea din definiția întâlnită într-o lucrare de mare tiraj și largă răspândire, *Mic Dicționar Enciclopedic* (trei ediții). Geopolitica — citim în această lucrare — este definită drept „doctrină social-politică, apărută la sfârșitul secolului XIX - începutul secolului XX, care, pe baza interpretării denaturate a datelor geografiei fizice și economice, a antropogeografiei, susține că politica statelor ar fi determinată de situația lor geografică. În numele lozincii "spațiului vital", necesar statelor cu mare densitate demografică, geopolitica justifică militarismul agresiv, expansionismul puterilor imperialiste, colonialismul și neocolonialismul".

După decembrie 1989, preocupările geopolitice au fost reluate, este adevărat, mai curând fragmentar și în manieră impresionistă. Factorii care favorizează această renaștere a interesului geopolitic sunt marile schimbări, de multe ori dramatice, pe întregul glob, în anumite spații mari, zone și subzone. Spațiul Est-european, Balcanii oferă cele mai concludente exemple. Semnificativ este și faptul că în ultimele decenii s-au înmulțit și preocupările de polemologie — termen propus de francezul Gaston Bouthoul — , definită ca cercetare științifică a războaielor ca fenomene sociale, a formelor, cauzelor, efectelor, mobilurilor, forțelor motrice și funcțiilor lor.

Ni se pare semnificativ și încurajator faptul că în ultima vreme încep să apară studii și analize cu caracter geopolitic. Într-o lucrare de referință, *Dicționar de sociologie* (1993, coordonatori: Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu), prezentarea termenului de „geografie politică" se încheie cu

această constatare: „După 1945, preocupările de geografie politică din țara noastră au fost reduse la tăcere, ele nefiind reluate nici în prezent, *deși împrejurările istorice o cer*, iar cele geografice ar favoriza originalitatea" (p. 270).

În ceea ce îl privește pe Anton Golopenția, acesta nu este un necunoscut: el este un nedreptățit, lucrările sale — de cel mai mare interes științific — nu au fost reeditate și, deci, ele rămân necunoscute. Reprezentant de frunte al școlii de sociologie a profesorului D. Gusti, desfășurând o activitate pe mai multe planuri — în cercetarea științifică, în învățământul universitar, în calitate de conducător al Institutului Central de Statistică — , Anton Golopenția întrunea o serie de calități cunoscute și apreciate de colegii săi de generație. Colegul său mai vârstnic, academicianul Henri H. Stahl (1901-1991), îl caracterizează astfel într-o lucrare memorialistică (*Amintiri și gânduri din vechea școală a „monografiilor sociologiei"*, Editura Minerva, București, 1981, p. 292): „Îl socotesc și astăzi (1981 — *n. n.*) ca pe cel mai dotat sociolog din câți au luat parte la campaniile noastre monografice... Golopenția era... o sinteză a mai multora dintre noi: filozof tot atât cât Mircea Vulcănescu, erudit și profesor tot atât cât Traian Herseni, investigator deopotrivă cu mine și organizator tot atât de abil ca și Octavian Neamțu".

Aceste însușiri deosebite, Anton Golopenția le-a pus în slujba științei românești, ilustrând sociologia, demografia, statistica și geopolitica.

Pentru a înțelege preocupările geopolitice — vom evita să vorbim de o știință a geopoliticii — trebuie să le situăm, în contextul României din perioada interbelică. Vom putea astfel descifra sensul acestor preocupări ca și trăsăturile care o diferențiază de geopolitica din alte țări, în special, din Germania, patria acestei discipline.

Unirea cea Mare din 1918, consfințită de tratatele internaționale, a avut ca rezultat crearea României Mari. Regatul României, cu o suprafață de circa 137 900 kmp și având o populație de aproximativ 8 milioane de suflete, își dublează teritoriul și populația, ajungând la 295 049 kmp și, respectiv, la aproape 18 milioane de locuitori. Prin realipirea provinciilor Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina și Basarabia se modifică nu numai configurația granițelor, dar se schimbă și locul României în Europa, în spațiul Est-european.

România se apropie de Europa, rămânând, totodată, la răspântia dintre Occident și Orient. Vecinii României devin — și vor rămâne până în 1940 — Uniunea Sovietică, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Iugoslavia și Bulgaria. După expresia lui Simion Mehedinți, România Mare era „rotundă ca o medalie".

Schimbările de frontiere și de poziție geografică au fost însoțite și de importante modificări în peisajul economic, cultural, dar și etnic și religios. Tabloul general ni-l oferă recensământul populației din 1930, efectuat cu rigoare științifică sub conducerea doctorului Sabin Manuila (1894—1964), al cărui centenar aniversar a fost de curând sărbătorit de către Academia Română.

La un număr de circa 18 milioane de locuitori, românii se cifrau la ceva mai puțin de 13 milioane, adică 71,9%, numărul ungurilor era de 1 425 507 (7,9%), al germanilor de 745 421 (4,1%), al evreilor de 728 115 (4,0%), al ucrainenilor de 594 571 (3,3%), al rușilor de 409 150 (2,3%), al bulgarilor de 366 384 (2,0%), al țiganilor de 262 501 (1,5%), al turcilor și tătarilor de 176 913 (circa 1%), al găgăuzilor de 105 750 (0,6%). Persoanele aparținând altor etnii decât cea română însumau peste 5 milioane (28,1%). Pe de altă parte, câteva milioane de români se aflau în afara granițelor statului român, în statele vecine și în diaspora.

Structura populației după naționalități („neamuri", după expresia folosită la recensământ) varia pe provinciile istorice, ca și după mediul urban și rural.

Dacă în Muntenia și Moldova, românii dețineau între 90 și 97,5% din populația provinciilor respective, în schimb ponderea lor era de 44,2% în Dobrogea, de 44,5% în Bucovina, de 54,4% în Banat, de 56,2% în Basarabia, de 57,6% în Transilvania, de 60,7% în Crișana-Maramureș. Să reținem ponderile mai ridicate ale românilor în populația satelor.

Cât privește religia, persoanele care s-au declarat de confesiune ortodoxă au fost în număr de 13 108 227 (aproape 73%). Aici intrau însă și majoritatea ucrainenilor, rușilor, bulgarilor, gecilor. Cei de religie greco-catolică („unită") erau în număr de 1 427 391 (7,9%) marea majoritate fiind români. Urmează religia romano-catolică, religia mozaică, reformată-calvină, evanghelică-luterană, mahomedană. Să mai consemnăm că persoanele aparținând confesiunilor neoprotestante (adventistă și baptistă) se cifrau la aproape 77 000 (0,4% din total). Și

aici există, evident, particularități în ceea ce privește repartiția pe provinciile istorice.

Pentru întregirea tabloului României Mari sunt necesare informații privind situația economică, demografică, culturală, sanitară.

Condițiile, succint arătate, au pus probleme importante atât statului, autorităților publice, cât și științei și diverselor sale compartimente. Consolidarea și modernizarea statului român, asigurarea libertăților și drepturilor individului și ale minorităților naționale, reforma agrară, dezvoltarea economică erau priorități absolute.

Efortul a fost uriaș: el nu putea să nu cuprindă și știința. S-a vorbit și se vorbește de acel „sinergism național", care explică perioada interbelică a României drept perioada cea mai înfloritoare din istoria sa.

Primele chemate sunt istoria și geografia. În buna tradiție a istoriografiei românești, ilustrată de A. D. Xenopol și Dimitrie Onciul, cohorta de istorici, având în fruntea sa pe N. Iorga, și alăturându-și tinerii istorici și arheologi, aduce noi dovezi privind continuitatea poporului român în acest spațiu european, legitimitatea granițelor României Mari. Geografii, în fruntea cărora se afla Simion Mehedinți, demonstrează unitatea pământului românesc, cu virtuțile sale în geneza și continuitatea poporului român. O importantă contribuție aduce lingvistica. Asociindu-și instrumentele moderne ale lingvisticii europene, ale lingvisticii comparatiste și ale romanisticii, lingvistica română va aduce noi probe în ceea ce privește unitatea [illegible] a limbii române.

Apar însă și științe noi, se lărgește aria de preocupare a unor științe mai vechi. Sociologia, sub conducerea profesorului D. Gusti, își propune să devină „știința națiunii". Cercetările pornesc din zona teoretică la cercetările concrete de teren, studiind cu predilecție satele, cu ajutorul monografiilor sociologice. Se formulează ideea fertilă a „pedagogiei națiunii" a lui Simion Mehedinți. Se înceteățenesc și în România preocupările de igienă socială. Profesorul Iuliu Moldovan (1882-1966) editează „Buletin Eugenic și Biopolitic", creează o școală în jurul său, ilustrată curând de dr. Sabin Manuila, dr. Petru Râmneamțu (1902-1981), se introduc noțiunile de biometrie, biostatistică și antropologie. Profesorul G. Banu editează, la București, „Revista de igienă socială", la care colaborează sociologi, economiști, demografi, în afară de medici.

Se propun și se fundamentează preocupări precum „Sănătatea poporului român" (G. Banu), „Biologia poporului român" (Iuliu Moldovan). Demografia românească depășește faza de statistică a populației, trecând la analize aprofundate, ilustrate de nume precum dr. Sabin Manuila, dr. D. C. Georgescu, dr. Petru Râmneamțu. De la cadrul macrodemografic se inițiază studii de demografie regională, anticipând una dintre cele mai moderne orientări de demografie.

Filosofia românească este prezentă activ în această efervescență culturală, dacă ne gândim numai la C. Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, Ion Petrovici, Nae Ionescu, Lucian Blaga, și mai tânărul Mircea Vulcănescu (1904—1952).

Economia politică este ilustrată de mari personalități precum Virgil Madgearu și Victor Slăvescu.

Centrele universitare de la București, Iași, Cluj și Cernăuți se află într-o nobilă întrecere.

O întruchipare elocventă a eforturilor din această perioadă este *Enciclopedia României*, editată sub conducerea lui D. Gusti, în patru volume, o adevărată efigie a potențialului cultural-științific al României Mari.

Constatarea celui care se apleacă cu atenție asupra acestei epoci din istoria României este aceea că știința, asemenea efortului întregului popor, era puternic angajată în consolidarea statului, în dezvoltarea societății, în promovarea sănătății și a nivelului cultural al poporului român, la afirmarea României în Europa, ale cărei idealuri erau și ale sale.

Cum se explică deci apariția preocupărilor de geopolitică în România și care a fost trăsătura caracteristică a acestora? Întrebarea este firească, dacă ne gândim că România, după ce și-a realizat idealul de veacuri, Unirea cea Mare, nu a formulat revendicări teritoriale față de țările vecine, în care trăiau milioane de „cosângeni", nu a întreprins nici o acțiune revanșardă, nu a dat dovadă de vreun spirit agresiv. Politica externă a României, ilustrată mai ales de marele Nicolae Titulescu, este o mărturie în această privință.

Dacă vom face un istoric succint al geopoliticii, indispensabil înțelegerii condițiilor care au generat-o și au favorizat dezvoltarea sa,

vom avea un prim element pentru aprecierea preocupărilor geopolitice în România.

Geopolitica, disciplină explicită, cu obiect și metode, chiar dacă nu a ajuns să aibă un statut legitim, s-a dezvoltat în Germania. Adeseori i s-a spus „știință germană", uneori „știință postbelică" *(science d'après guerre)*. Predecesorul acestei discipline este recunoscut în persoana geografului german Friedrich Ratzel (1844—1904), creatorul „antropogeografiei" — francezii îi spun mai simplu *Géographie humaine* (P. Vidal de la Blache). Cel care însă a creat termenul a fost suedezul Rudolf Kjellén (1864—1922), care a încercat se dea bazele geopoliticii. Preluată de Germania, geopolitica a cunoscut o puternică dezvoltare în perioada interbelică: numele cel mai reprezentativ este Karl Haushofer (1869—1946), general, profesor la Universitatea din München. După cel de-al doilea război mondial, geopolitica „migrează" spre Marea Britanie, S.U.A. și Franța.

Există mai multe definiții ale geopoliticii. Mai mult, a fost o perioadă când francezii, de pildă, o numeau simplă „gazetărie", instrument de propagandă militaristă, în Germania.

În concepția creatorului termenului de „geopolitică", sensul ei era bine delimitat, iar noua disciplină era încadrată într-un sistem. Să amintim că Rudolf Kjellén, profesor de „știința statului", la Universitatea din Uppsala, pornea de la această știință și de la „antropogeografie" — în accepția lui Friedrich Ratzel — și o încadra în sistemul de politică *(Grundriss zu einem System der Politik,* Leipzig, 1920). Cele cinci ramuri erau: geopolitica, ecopolitica, demopolitica, sociopolitica și cratopolitica. Ideea de bază era aceea a statului ca „formă de viață", definit de așezarea sa (*Reichslage*), forma sa (*Reichsgestalt*) și teritoriul său (*Reichsgebiet*). Așezarea geopolitică este mai mult decât așezarea geografică.

Unul dintre obiectivele principale ale științei propuse era studiul vecinilor. Faptul că geopolitica a cunoscut o dezvoltare importantă tocmai în Germania are — am mai spus — explicații istorice. Împărțirea lumii, coloniile, afirmarea imperialismului, sunt câteva din trăsăturile sfârșitului secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Apar noțiuni noi, precum „spațiul vital" *(Lebensraum)*, „popor fără spațiu" *(Volk ohne Raum)*, „sentimentul spațiului" *(Raumsinn)*,

„coeficientul de presiune" *(Druckquotient)* și altele, devenite curând lozinci și teze propagandistice. Aceasta cu atât mai mult după 1918, când Reichul lui Wilhelm al II-lea s-a prăbușit. Geopolitica, în varianta germană, a devenit tot mai mult revanșardă. Într-o anumită măsură, și revizionismul maghiar apela la conceptele geopolitice pentru a contesta hotărârile Tratatului de la Trianon.

În publicația „Zeitschrift für Geopolitik" — al cărei editor era Karl Haushofer — se scria că „geopolitica este teoria dependenței evenimentelor politice de teritoriu", fiind deci diferită de „geografia politică". Scopul ei este să furnizeze indicații pentru acțiunea politică și să fie „un îndreptar în viața politică". Mai mult, geografia — se spune tot acolo — vrea și trebuie să devină „conștiința geografică a statului". Definită ca „geografie dinamică", geopolitica este „știința care se ocupă cu analiza statului din punctul de vedere al instinctului de expansiune, izvorât dintr-un complex de temeiuri, mai ales geografice".

În esență, nu este vorba de cunoscuta teorie a „determinismului geografic"; geopolitica operează cu alte noțiuni și își propune alte obiective. Este vorba de „spațiul geopolitic", înțeles întotdeauna în raport cu alții — țări, zone, regiuni — , deci interdependent. Așa se explică și teza necesității de a elabora monografii complexe ale țărilor vecine.

În Franța, geopolitica era considerată același lucru cu geografia politică, în tradiția unui Paul Vidal de la Blache, cu a sa „géographie humaine", sau Jacques Ancel (1936), care este profesor de geografie politică. Abia după cel de-al doilea război mondial se va înregistra un interes pentru geopolitică, asociat celui de „polemologie". Dar sensul și obiectul geopoliticii vor fi altele decât în concepția germană.

Procupările românești pentru „geopolitică" — *expressis verbis* — se instalează în anii '30. Apar studii aparținând unor istorici, geografi, sociologi cu referire directă la termenul de „geopolitică". Ar fi greșit să se creadă că până atunci asemenea preocupări ar fi lipsit. În primul număr al publicației „Geopolitica și geoistoria", cu subtitlul „Revistă română pentru sud-estul european" (1941), Gheorghe I. Brătianu observa, cu ironie, că „geopolitica la români este precum proza dlui Jourdain, adică a fost practicată dintotdeauna fără însă să fi purtat această denumire". Mai mult — sublinia istoricul —, gândirea geopolitică a fost întotdeauna

o necesitate națională în România, datorită situației sale în zonă, intereselor puterilor vecine, râvnind teritoriul țării noastre.

Semnificativ este faptul că primele studii consacrate „geopoliticii" apar în „Sociologia românească" a profesorului D. Gusti și poartă semnăturile lui Ion Conea și Anton Golopenția. Primul, venea dinspre geografie, al doilea dinspre sociologie. Dar, Ion Conea (1902—1974) nu era numai geograf; remarcabilele sale studii de geografie istorică și cele de sociologie (amintim monumentala sa monografie *Clopotiva*) îl definesc și ca pe un avizat istoric, sociolog și etnolog, în timp ce Anton Golopenția a ilustrat statistica și demografia, în afară de sociologie și istorie. Aceste studii sunt strânse în volum și publicate în 1939, la Craiova, sub titlul *Geopolitica*. În 1941 ia ființă revista „Geopolitica și geoistoria" — ultimul număr fiind din 1944, martie-aprilie. Comitetul de direcție îi are pe: Gheorghe Brătianu, dr. Sabin Manuila, Mircea Vulcănescu, Ion Conea și Anton Golopenția. Este — am fi tentați să spunem — un eșantion reprezentativ al științelor care prezidează geopolitica: istoria, geografia, sociologia, filosofia, demografia, statistica. Dacă ar trebui să ne referim la înaintași, spiritele tutelare ale geopoliticii românești sunt: N. Iorga, S. Mehedinți, D. Gusti.

Printre colaboratorii revistei întâlnim pe Simion Mehedinți, Vintilă Mihăilescu, Constantin Brătescu, Gheorghe Brătianu, dr. Sabin Manuila, dr. D. C. Georgescu, Sextil Pușcariu, în afară de Ion Conea, Anton Golopenția și M. Popa-Vereș.

Studiile publicate de oamenii de știință români pe teme de geopolitică ne permit să identificăm un caracter original al acestor preocupări, adaptate specificului istoriei și geografiei României. Nu este importantă definiția potrivit căreia „geopolitica este știința fenomenului internațional, urmărit și explicat în determinarea lui geografică", principalul constă în orientarea studiilor și finalitatea lor. S-a vorbit de „vaduri geopolitice"; N. Iorga caracteriza România ca „stat de necesitate europeană", Vintilă Mihăilescu vorbea de „România, țară de răspântie". Nu spusese cronicarul că am fost așezați „în calea răutăților"?. S-a vorbit — și se va vorbi — de poziția României între Occident și Orient („Suntem la porțile Orientului"), dar s-a demonstrat că o asemenea situare este și benefică (Anton Dumitriu: *Occident și Orient*), pentru ca

astăzi să se recunoască rolul important pe care îl poate juca România, prin poziția sa geopolitică și stabilitatea ei, într-o zonă atât de neliniștită. Dar, în concepția românească, era vorba numai de demonstrația științifică a drepturilor istorice asupra teritoriului național, de necesitatea colaborării cu statele vecine, promovarea înțelegerii, obiective urmărite, de altfel, și de politica statului român.

În această concepție, geopolitica avea și o mare importanță educativă. Pentru Ion Conea, geopolitica „este geografie aplicată. O scriu oamenii de știință. Ar trebui s-o învețe: diplomații, oamenii de stat, regii" (suntem în 1937!). Pentru Gheorghe Brătianu: „Suntem, prin poziția noastră pe glob, dar și prin cele ce poartă fața și ascund măruntaiele pământului nostru, ca o stână carpatică la un vad de lupi. Ciobanii, drept aceea, trebuie să aibă ghioaga bună toți și... să doarmă cât mai puțin. Se înțelege, deci: un Stat cu o astfel de situație, în care te urmează în tot locul vânturile, valurile, dator este, el, cel dântâi, să cunoască această situație, să-și dea permanent seama de toate bune și rele..." (1941). Dacă astăzi se vorbește despre educație și conștiință ecologică, promotorii geopoliticii formulau necesitatea unei „conștiințe" geopolitice la scară națională.

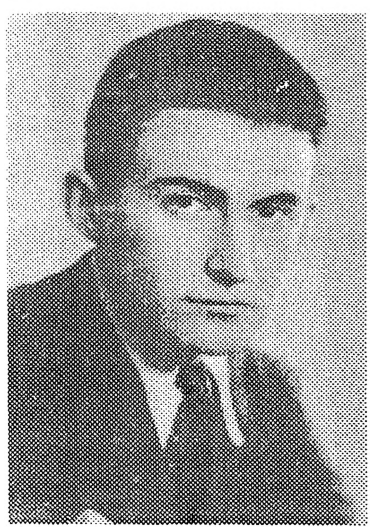
Cum să-l situăm pe Anton Golopenția în acest context și care este contribuția sa la afirmarea preocupărilor geopolitice?

Henri H. Stahl scria că Anton Golopenția era o sinteză a mai multora dintre cei ce s-au ilustrat în perioada începând cu deceniul trei. Din parte-ne vom observa că, în același timp, Golopenția sintetiza mai multe discipline și preocupări, nu ca enciclopedist, ci stăpânind-o temeinic pe fiecare în parte. Este o caracteristică comună a tinerei generații care a dat strălucire perioadei interbelice. Demografic vorbind, ei aparțin generațiilor apărute între anii 1900 și 1912 și care și-au desfășurat activitatea normală între 1930 și 1944. Vom începe cu cei mai vârstnici: istoricii Gheorghe Brătianu (1898—1953), P. P. Panaitescu (1900—1967), Constantin C. Giurescu (1901—1977), dr. Sabin Manuila (1894—1964) și Henri H. Stahl (1901—1991). În succesiunea generațiilor, urmează: Mircea Vulcănescu (1904—1952), economist, sociolog și filosof, Paul Sterian (1904—1984), economist, sociolog și statistician, cunoscut însă ca poet și grafician, Petru Comarnescu (1905—1970), estetician, istoric de artă și filosof al culturii, Ion Conea

(1902—1974), geograf, istoric, sociolog, Mircea Eliade (1907—1986), N. Georgescu-Roegen (1906—1994), matematician, statistician, economist, Traian Herseni (1907—1981), sociolog, psiholog, etnolog, Constantin Noica (1909—1987), Ion Veverca (1912—1970), economist. Lista este evident incompletă. Este generația care și-a făcut educația în perioada României Mari, a fost atașată idealurilor acesteia. Pe toți îi caracterizează interesul multidisciplinar și pasiunea de a studia realitatea românească, de a contribui la transformarea societății românești. Altfel spus, erau stăpâniți, fără ostentație, de dragoste pentru poporul român și plini de râvnă pentru viitorul acesteia.

Anton Golopenția este un reprezentant strălucit al acestei generații. A dat mult în scurta-i viață — a murit la 42 de ani — și a ilustrat mai multe discipline, printre care și geopolitica.

Câteva repere biografice. S-a născut la 12 mai 1909, în comuna Prigor (județul Caraș-Severin), într-o familie de cărturari. După absolvirea liceului din Timișoara, în 1927, vine la București. Studiază dreptul — licența în 1930 — și filosofia — licența în 1933. Are șansa unor mari profesori de la Universitatea din București, printre care P. P. Negulescu, Constantin Rădulescu-Motru, Dimitrie Gusti, Tudor Vianu. Se va decide pentru sociologie, devenind unul dintre apropiații colaboratori ai profesorului D. Gusti, care îl apreciază mult și îl ajută să-și desăvârșească studiile. O bursă Rockefeller în Germania (1933—1936) îi dă posibilitatea să audieze pe marii profesori ai timpului de la diferitele universități — dintre acestea îi amintim pe Nikolai Hartmann, Karl Jaspers, Spranger, Vierkandt, W. Sombart. Teza de doctorat este însă în sociologie, și o susține la Universitatea din Leipzig, în 1936, cu profesorul Hans Freyer. Titlul ei, întrucâtva insolit, este *Die Information der Staatsführung und die überlieferte Soziologie*. Deși în titlu, figurează

ANTON GOLOPENȚIA
(1909—1951)

sociologia, teza de doctorat este mult mai amplă. Sunt tratate problemele științei statului, ale statisticii — în sensul clasic al statisticii germane, de la G. Achenwall până în secolul al XX-lea — , ale informației necesare conducerii statului, idee nouă pentru acel timp în România. Sociologia „tradițională" (*überliefert*) avea nevoie de o primenire pentru a putea deveni utilă statului modern. Adăugând componenta statistică, Golopenția o va aplica perseverent în toate studiile sale.

Lucrează cu profesorul D. Gusti, este și asistent universitar la catedra de sociologie, politică și etică, participă la activitatea Institutului Social Român, scurtă vreme, este prezent la Serviciul Social Român, organizează anchete sociologice în cadrul școlii lui D. Gusti, conduce munca echipelor studențești privind un număr de 60 de sate, împreună cu dr. D. Georgescu. O importantă cercetare condusă, împreună cu profesorul Mihai Pop (n. 1907), are ca obiect plasa Dâmbovnicului, marcând o nouă etapă în istoria cercetărilor sociologice. Din 1940 trece la Institutul Central de Statistică, unde avea să rămână până în septembrie 1948, părăsindu-l după ce în ultimii doi ani îl condusese ca director general. Această perioadă din viața lui Golopenția este cea mai importantă și pentru faptul că i-a permis să realizeze — sau, cel puțin, să încerce — planurile sale. Căci, studiind întreaga activitate a lui Anton Golopenția, începută în 1932, ajungem la concluzia că el a avut un PROIECT, a lucrat pe baza acestuia, s-a călăuzit de o strategie. Așa se explică trecerea lui Golopenția de la sociologie la statistică și demografie, la istorie și geopolitică, chiar la etnologie, de la cercetări empirice, locale sau regionale, la încercări de sinteză, toate păstrându-și actualitatea. Fără nici o îndoială, Golopenția și-a însușit paradigma sociologiei ca „știință a națiunii", a „sociologiei militans", dar el vedea lucrurile mai departe, așa cum au remarcat profesorul Dimitrie Gusti însuși, ca și contemporanii săi, Henri H. Stahl, Traian Herseni.

Institutul Central de Statistică era condus de doctorul Sabin Manuila care, la 1 iunie 1938, fusese ales membru corespondent al Academiei Române, la recomandarea profesorului D. Gusti, cu acea caracterizare emblematică: „organizatorul statisticii științifice în România". De la 1 iunie 1941, Institutul Central de Statistică devine organul unic al statisticii statului. S-a terminat fărâmițarea „feudală" a statisticii. Cu un

personal de cea mai aleasă calificare — cu majoritatea celor ce au părăsit Institutul Social Român, Serviciul Social Român, Institutul de Conjunctură Economică, cu tineri intelectuali din Transilvania, Basarabia și Bucovina — deveniți refugiați după tragica vară a anului 1940 — , Institutul Central de Statistică devenise nu numai un organ de ce mai mare importanță al statului modern — așa cum preconizase A. Golopenția în teza sa de doctorat din 1936 — , ci și un institut de cercetări științifice, cu caracter interdisciplinar.

Anton Golopenția este numit director al Oficiului de Studii; colaborarea sa cu doctorul Sabin Manuila, exemplară pe planul relațiilor interumane, a fost rodnică pentru știința românească. În luna august 1940, Golopenția îl însoțește pe dr. Sabin Manuila la Viena, în cadrul delegației române care a fost obligată să accepte rușinosul Diktat. La 31 de ani, Golopenția era expertul necontestat în problemele demografice și etnice ale României. Ca expert, a participat și N. Georgescu-Roegen.

În primăvara anului 1941, ia parte la organizarea și efectuarea recensământului populației din 6 aprilie 1941. Teritoriul României Mari fusese amputat, în 1940, cu aproape 100 000 kmp, pierzând și o populație de peste 6 milioane, din care Transilvania de Nord, cu peste 42 000 kmp și 2 400 000 locuitori, Basarabia și Nordul Bucovinei, cu 50 000 kmp și 3 400 000 locuitori și Cadrilaterul, cu 7 400 kmp și 363 000 locuitori. Această tragică împrejurare explică intensificarea studiilor geopolitice și a celor privind minoritățile naționale din România.

După redobândirea Basarabiei și Nordului Bucovinei, recensământul se extinde și asupra acestor teritorii. A. Golopenția conduce lucrările, ajutat de colaboratori competenți și devotați interesului național. În anii 1941 — 1944, organizează și conduce o cercetare având ca obiect românii de la Răsărit de Bug. Rezultatele parțiale ale acestei cercetări excepționale au apărut prin grija Editurii Fundației Culturale Române (Anton Rațiu, *Românii de la est de Bug*, 1994).

O atenție sporită acordă Anton Golopenția publicațiilor Institutului Central de Statistică. Se reeditează recensămintele anterioare, se inițiază publicații noi.

În 1945, A. Golopenția inițiază cercetarea sociologică a comunei Hodac din județul Mureș, cu o tematică largă, incluzând relațiile interetnice.

Lucrează la proiectul Atlasului Sociologic al României. Ia parte la Conferința de Pace de la Paris, în 1946, ca expert al delegației României.

Din vara anului 1947 devine conducătorul Institutului Central de Statistică, urmându-i doctorului Sabin Manuila. În noile condiții instaurate după 23 august 1944, Anton Golopenția încearcă să ducă mai departe proiectul său. Printre ultimele activități ale lui A. Golopenția este recensământul populației și agriculturii din 25 ianuarie 1948. Publică două studii despre rezultatele acestui recensământ. Inițiază și alte mari lucrări statistice, pe care nu le va mai putea înfăptui.

La 15 septembrie 1948 părăsește conducerea Institutului Central de Statistică; la începutul anului 1950 este arestat. La 9 septembrie 1951 moare la închisoarea Jilava, la vârsta de 42 de ani, împliniți cu câteva luni înainte. După mai bine de două decenii, familia a putut afla unde fusese înhumat Anton Golopenția.

Am amintit de „proiectul" lui A. Golopenția și de contribuția la demografie și la geopolitică. Pentru Golopenția, sociologia era concepută drept cadrul cel mai larg al științelor sociale. Prin aceasta, el s-a deosebit de majoritatea colegilor din școala lui D. Gusti. Obiectul predilect al școlii era populația rurală, metoda specifică era monografia satului, iar obiectivul major al „sociologiei militans" era ridicarea nivelului cultural și de viață al țărănimii. Acest program, cu asemenea opțiuni și obiective, era explicabil. Să nu uităm că în perioada interbelică populația rurală deținea patru cincimi din populația României. Ea era marcată de grave probleme economice, sociale, dar și demografice. Să reamintim că mortalitatea generală era printre cele mai ridicate din Europa (în 1930—1932, durata medie de viață era de 42 de ani), mortalitatea infantilă, era și ea foarte ridicată (180—200 decese sub un an la 1 000 de născuți-vii), cu o frecvență mare a bolilor sociale. Analfabetismul, ce-i drept, diferențiat regional, era o altă problemă gravă a României. La problemele demografice specifice se adăugau cele sociale și economice. Nu mai puțin importantă era problema minorităților, mai ales la orașe.

Dacă luăm câteva orașe din Banat și Transilvania, la recensământul din 1930, proporția românilor în municipiul Cluj era de 24,7%, în municipiul Târgu Mureș de 25,6%, în municipiul Timișoara de 26,4%, în

municipiul Oradea de 27,1%, în municipiul Brașov de 33%, și în municipiul Sibiu de 37,7%, în municipiul Cernăuți de 27%, iar în municipiul Chișinău de 42,4%[2]. Dar chiar populația municipiului București oferea un tablou etnic bizar: românii dețineau 77,5% (astăzi 97,5%), cei aproape 70 000 de evrei reprezentau aproape 11%, iar maghiarii, cu 24 000 de persoane, se situau pe locul trei, deținând aproape 4% din populația capitalei României Mari.

În studiile doctorului Sabin Manuila, care analizau în special situația populației orașelor din Transilvania, se arăta că modificarea acestei situații se va produce grație preponderenței elementului românesc din hinterlandul acestor orașe, prin imigrări în orașe, ca și printr-o fertilitate mai ridicată a populației românești de la sate.

Aceste probleme demografice și etnice au reținut atenția eminenților medici prof. Iuliu Moldovan și prof. Gheorghe Banu, ale elevilor săi, cu temeinice studii privind sănătatea poporului român. Lor li se adaugă studiile lui Sabin Manuila, Mitu Georgescu, Petru Râmneamțu.

Anton Golopenția înțelege să integreze toate aceste probleme în cercetările sociologice, după cum lesne se poate observa din ancheta *60 de sate cercetate de echipele studențești* (1938) și *Monografia plășii Dâmbovnicul* (1939). Dacă examinăm broșura cu instrucțiunile destinate echipelor Serviciului Social al Tineretului (1939) *(Îndreptar pentru organizarea instrucției sociologice în școlile de pregătre ale Serviciului Social),* al cărei autor a fost Anton Golopenția, constatăm că este cel mai larg program de cercetare în care problemele demografice figurează pe primul plan. Interesul pentru demografie și importanța acesteia pentru sociologie au fost constante la Anton Golopenția. Studiile sale privind nivelul de instruire al populației la recensământul din 1930, comparativ cu recensământul din 1912, al doctorului Leonida Colescu, au rămas nedepășite până astăzi. De altfel, analiza s-a făcut pe plăși — subunități administrative inferioare județului —, ceea ce a dus la identificarea unor tipologii regionale de cel mai mare interes științific și practic.

2. La recensământul din 1992, situația este profund schimbată în ceea ce privește proporția românilor: 93,7%, la Sibiu, 88,8% Brașov, 82,1% Timișoara, 75,6% Cluj-Napoca, 64,8% Oradea, 46,4% Târgu Mureș.

Dar Anton Golopenția și-a îndreptat atenția și către populația orașelor. Primul său studiu, cel privind comuna Cornova din Basarabia (1932), se referă la procesul de orășenizare a unei comunități rurale, iar după 1944, el revine tot mai frecvent la problema orașelor. Ultimul său studiu de demografie se referă la rezultatele recensământului din 1948, scris împreună cu dr. D. C. Georgescu, un adevărat model al genului.

Foarte curând, Anton Golopenția a ajuns la geopolitică; mai modest, le-a numit „preocupări ce poartă numele de geopolitică". Sub această denumire apare primul său studiu, publicat în „Sociologie românească". El fusese, de fapt, precedat de un altul (apărut în „Sociologie românească", anul II, nr. 5—6, 1936), cu titlul *Contribuția științelor sociale la conducerea politicii externe.*

Spre deosebire de Ion Conea, pentru care geopolitica este o știință geografică, pentru A. Golopenția, geopolitica trebuie concepută ca știință socială, teză reluată astăzi de către geopolitica franceză.

Mai concret, geopolitica trebuie să cerceteze potențialul statului, cuprinzând: teritoriul, neamul, populația, economia, structura socială, cultura, modul de guvernare, mediul politic. Deci, cercetarea trebuie să fie geografică, demografică, economică, socială, culturală, politică. Ea trebuie să fie *informativă și continuă*, tinzând să devină un adevărat *buletin meteorologic* — și acesta, un deziderat formulat în teza sa de doctorat. A. Golopenția respinge geopolitica ca „mit politic", așa cum era concepută în Germania. Pentru Anton Golopenția, aceste cercetări trebuie să aibă în vedere propria țară (componenta internă), dar și țările vecine. În acest cadru, Golopenția stăruie asupra necesității studierii românilor — „consângeni" îi numește — de peste hotare și de pretutindeni. Bineînțeles, studiul țărilor vecine și al marilor puteri — ceea ce ar însemna „mediul politic" — este și el un obiectiv prioritar.

A. Golopenția publică în primul număr al revistei „Geopolitica și geoistoria", 1941, studiul său *Populația teritoriilor românești desprinse în 1940.* El urmează studiului lui Sabin Manuila: *Studiu etnografic asupra populației României* (Institutul Central de Statistică, 1940). Ambele studii — astăzi clasice — examinează populația, structura etnică din teritoriile pierdute de România, în 1940. Sabin Manuila avea să mai publice studii similare, cu referire însă la Transilvania. În schimb, cel

semnat de Anton Golopenția aduce elemente noi. Teritoriul este cercetat pe plăși și nu numai pe județe, permițându-i o tipologie regională, o modalitate pe care A. Golopenția a dezvoltat-o și în studiile sociologice.

Din vastul proiect de studii privind românii de peste hotare a rezultat monografia *Românii din Timoc (Culegere de izvoare)*, în trei volume, apărute în 1943—1944, sub auspiciile Societății Române de Statistică. Autori: C. Constante și A. Golopenția. Monografia are o bibliografie la zi, este însoțită de hărți și fotografii. Și ea rămâne un model în literatura noastră, neîntrecut până astăzi.

A fost studiată și Transnistria, aflată, între anii 1941 și 1944, sub administrație românească, sub raport demografic, etnic, economic. Să amintim că Oficiul de Studii al Institutului Central de Statistică, condus de A. Golopenția, avea o secție cartografică, încadrată cu eminenți geografi, desenatori, cartografi, care a efectuat numeroase hărți. Acestea, împreună cu studiile respective, au fost pregătite și pentru Conferința de Pace de la Paris. Astăzi, ele nu mai există.

A. Golopenția a inițiat și cercetarea sociologică și etnografică a românilor aflați la Est de Bug. A publicat și studii de demografie istorică, s-a preocupat de țările vecine — Ungaria, în special — , a scris despre lucrări de geopolitică apărute în Germania. Într-un cuvânt, a fost în permanență în frunte, acolo unde interesele poporului român o cereau și unde știința — sociologia, istoria, geografia, demografia — puteau să ofere temeiuri științifice. A inițiat numeroase orientări științifice care se cer astăzi continuate.

Academia Română, renăscută, a declarat cu diferite prilejuri că datoria ei este să reînnoade firul tradiției, rupt în perioada totalitarismului comunist. Sunt destule semne că o asemenea angajare se și înfăptuiește. La acest proces viguros venim cu încredințarea că statutul geopoliticii va fi revizuit, că demografia va fi relansată și că Anton Golopenția, personalitate științifică de marcă din perioada interbelică, va cunoaște un autentic proces de *restitutio in integrum*, moral și științific, iar generațiile de astăzi vor intra în posesia operei sale.

Desigur, condițiile de astăzi sunt profund schimbate, problemele ce se pun științelor amintite sunt, în bună parte, altele, aparatul metodologic este puternic renovat.

V.TREBICI

România Mare, cândva cu 295 049 kmp, are astăzi 238 391 kmp ; 57 000 kmp se află în prezent în componența unor state vecine: Republica Moldova, Ucraina și Bulgaria. Vecinii statului român nu mai sunt cei din perioada interbelică. A apărut Ucraina cu 603 700 kmp, având 52,3 de milioane de locuitori, dar ucrainenii dețin 72% — cam atât cât erau românii în România Mare —, cu 14 milioane de reprezentanți ai minorităților naționale, din care circa 500 000 români. România se învecinează la Est cu Republica Moldova, cu 33 700 kmp și circa 4 400 000 de locuitori, din care populația românească deține 64,5%; la Sud, vecinul nostru este Bulgaria, cu 110 994 kmp și un număr de 9 milioane de locuitori; Iugoslavia de astăzi (Serbia și Muntenegru), aflată la SV de România, are o suprafață de 102 173 kmp și circa 10 630 000 de locuitori; Ungaria, situată la NV de țara noastră, deține o suprafață de 93 033 kmp și 10 320 000 de locuitori, iar la N și o mică porțiune la E de România, se extinde Ucraina, cu 603 700 kmp și 52,3 milioane locuitori. Ca întindere a suprafeței (238 391 kmp) și ca număr de locuitori (22,6 milioane de locuitori), România urmează Ucrainei. Poziția ei în această zonă geopolitică îi acordă anumite avantaje, nu o dată relevate în considerațiile politice și geostrategice. Stabilitatea ei politică este un factor de seamă. Potrivit ultimului recensământ (1992), românii reprezintă aproape 90% din populația țării. Celelalte naționalități au împreună 2 400 000 locuitori. Numărul maghiarilor, în regres față de cifra din 1977, se ridică la 1 624 959, având deci 7,1% din populația totală. Numărul germanilor, de circa 120 000, este în puternic regres față de 1977, iar al evreilor se ridică la 8 955. Numărul persoanelor care s-au declarat romi este cu mult mai mare ca la recensământul din 1977. Și sub raportul apartenenței la religii, populația a cunoscut schimbări față de situația interbelică. Persoanele care au declarat religia ortodoxă dețin 86,8% în populația totală. Aparțin acestei religii nu numai românii, ci și rușii, ucrainenii, sârbii, bulgarii, armenii și grecii. A doua religie este cea romano-catolică; cu 1 161 942 (5,1%), numărul credincioșilor romano-catolici este în sensibilă creștere. Cel mai mare progres l-au înregistrat confesiunile neoprotestante: penticostalii, baptiștii, adventiștii, creștinii după evanghelie sunt în număr de 458 000, dețin 2,2% din populația totală. Numărul persoanelor aparținând religiei greco-catolice, de

223 327 (1%), în puternic regres față de trecut, este aproape egal cu numărul penticostalilor. În rândul românilor, persoanele aparținând religiei ortodoxe reprezintă aproape 95%.

Schimbări foarte importante s-au înregistrat pe plan demografic. Este adevărat că și populația României a cunoscut tranziția demografică, cu un decalaj de câteva decenii față de Europa Occidentală. S-au accentuat unele tendințe de lungă durată, s-au instalat unele noi, toate insuficient studiate. Îmbătrânirea demografică este avansată, mortalitatea generală este înaltă: durata medie de viață nu a atins încă 70 de ani (66,6 ani la bărbați și 73,2 ani la femei), iar mortalitatea infantilă este de circa 23 decese sub un an la 1 000 născuți-vii. Natalitatea, într-o rapidă scădere în ultimii ani, nu mai asigură înlocuirea simplă a generațiilor. Țările vecine României cunosc aproximativ aceleași tendințe. Dar ceea ce trebuie subliniat este faptul că în ultimii ani numărul absolut al populației României scade, ca efect conjugat al emigrației și al unui spor natural negativ. Ar mai trebui remarcate și disparitățile demografice regionale, observabile la nivelul județelor și al provinciilor istorice. Tendințe demografice negative se înregistrează în provinciile istorice Banat, Crișana și Maramureș. Efectele poluării sunt prea puțin studiate.

Or, primul comandament al geopoliticii pe plan științific este studierea situației interne, cunoașterea potențialului intern, în primul rând al celui biologic-demografic. Preocupările, de altă dată, ale școlilor lui Iuliu Moldovan și Gheorghe Banu, ale altor oameni de știință, au fost abandonate. Să amintim că în 1935 lua ființă Societatea regală română pentru studiul eugeniei și eredității, printre ai cărei membri fondatori se numărau Gheorghe Marinescu, C. Rădulescu-Motru, Nicolae Ionescu-Sisești, Constantin Argetoianu (de astădată ca medic!), dr. Sabin Manuila și alții. Conotațiile care s-au acordat unor termeni ca „biopolitic", „eugenic" și chiar „antropologic" — ca să nu mai vorbim de „geopolitic" — au făcut ca asemenea preocupări să fie total interzise în timpul totalitarismului comunist.

Care a fost soarta geopoliticii după cel de-al doilea război mondial? Din Germania s-a transferat în alte țări. Iată ce putem citi într-o lucrare franceză intitulată *Géopolitique. Les voies de la puissance* (Fondation des études de défense nationale, Paris 1990): „La géopolitique est morte"

(p.13). Cu specificarea că ea a murit o dată cu prăbușirea celui de-al treilea Reich. Dar, adaugă autorul, Pierre M. Gallois, general și el, ca germanul Karl Haushofer, geopolitica de altădată „a făcut loc geopoliticii ca ramură a *științelor sociale*"(*s.n.*). Este exact accepția pe care Anton Golopenția i-o dădea geopoliticii cu peste cinci decenii în urmă. „Stâna carpatică" trebuie păzită cu aceeași vigilență, dar „ghioaga", de care vorbea Gheorghe Brătianu, este astăzi înlocuită cu tratate, alianțe și acorduri, cu mecanisme europene de securitate.

Prin urmare, *nihil obstat* în calea relansării geopoliticii în România. De altfel, s-au publicat studii pe această temă în ultimii patru ani, sub semnătura unor eminenți istorici și geografi, politologi și sociologi, diplomați și oameni politici. Într-o recentă lucrare cu caracter enciclopedic (*Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică*, Editura Academiei Române, 1993, autor Sergiu Tămaș), geopolitica este corect definită, amintindu-se, totodată, contribuția originală a lui Anton Golopenția. Se reactualizează ceea ce spunea Gheorghe Brătianu: „românii sunt obligați să aibă o conștiință geopolitică".

Spre deosebire de perioada în care au fost inițiate preocupările de geopolitică, în România de astăzi condițiile sunt incomparabil mai favorabile. Ne referim, în primul rând, la „suportul logistic", reprezentat de institutele Academiei Române, de institutele și centrele care se află sub egida Academiei Române.

Domnule Președinte,

Să amintim *hic et nunc* că Academia Română a înființat, în 1992, Centrul de Studii Bucovina, cu sediul la Rădăuți. Este un act care continuă marea tradiție a Academiei Române. La înființarea ei, în urmă cu 128 de ani, cel mai înalt for științific înțelegea să aibă în sânul său pe reprezentanții românilor din toate provinciile aflate atunci sub stăpânire străină. Din Bucovina habsburgică au fost chemați Alexandru Hurmuzachi și Ion G. Sbiera. Acești doi cărturari și patrioți, sprijiniți de

alți intelectuali, au înființat Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina, în 1862, la numai un an după înființarea ASTREI.

I-au urmat atâția alții — Eudoxiu Hurmuzachi, Dimitre Onciul, ajuns președinte al Academiei Române, Tudor Stefanelli, Simeon Florea Marian, Ion Nistor, George Popovici. Aportul Academiei Române la Marea Unire a fost evocat în ședința solemnă a Academiei Române, în ziua de 14 mai 1919 (la care a luat parte Regele Ferdinand I și a luat cuvântul N. Iorga), de academicianul Ion Nistor care, în numele Bucovinei, a spus:

„Înrâurirea Academiei asupra dezvoltării vieții noastre naționale și culturale a fost covârșitoare. Azi, românii din Bucovina... reuniți cu frații lor mai mari... aduc prin rostul Academiei Române omagii de mulțumire și adâncă recunoștință pentru ajutorul și încurajarea ce ne-a dat în timpurile posomorâte ale robiei noastre".

În perioada interbelică, în componența membrilor Academiei Române nu a mai fost folosit criteriul provinciilor: Bucovina revenise la Patria Mamă.

O serie de oameni de știință — printre care și unii aparținând altor etnii din Bucovina — au fost aleși membri titulari, membri de onoare, membri corespondenți ai Academiei Române. După 1948, unii dintre aceștia au fost îndepărtați. Cu adâncă satisfacție a fost resimțită hotărârea Academiei Române din 3 iulie 1990, prin care au fost repuși în drepturi cei izgoniți din înaltul for, printre care istoricii Ion Nistor, Teofil Sauciuc-Săveanu, Vasile Grecu, Romul Cândea, naturaliștii Eugen Botezat și Mihai Gușuleac, istoricul literar I. E. Torouțiu, învățatul teolog Vasile Gheorghiu.

Astăzi, o parte din Bucovina istorică, circa 6 000 kmp, face parte din Ucraina, constituind, împreună cu o parte din fostul județ Hotin și ținutul Herța, regiunea Cernăuți. Credincioasă principiilor sale, Academia Română a ales, din rândul cărturarilor patrioți din Cernăuți, doi membri de onoare.

Acest gest a avut un ecou profund în rândul celor 185 000 de români din regiunea Cernăuți, un imbold puternic la cultivarea sentimentelor românești, la menținerea identității naționale. Faptul că în alegerile pentru Parlamentul de la Kiev, dând dovadă de o înaltă conștiință națională,

alegătorii români au ales un deputat român, este și rezultatul eforturilor Academiei Române de a sprijini comunitatea română de peste hotare.

Non bis in idem! Dar îmi veți îngădui să mă abat pentru a doua oară de la protocolul și tradiția înaltului for. Originar din Cernăuți, trăind și învățând în spațiul geopolitic al Nordului Bucovinei, dar fiind un produs al culturii românești din acest străvechi colț de pământ românesc, mă simt dator să aduc omagiul meu Academiei Române, renăscută din 1989, pentru tot ceea ce a făcut și face, cu frățească dragoste, pentru românii din Bucovina istorică.

SCURTĂ BIOGRAFIE. TREBICI (TREBIȘ) VLADIMIR — DEMOGRAF, SOCIOLOG

„...quem legis ut noris accipe posteritas!"

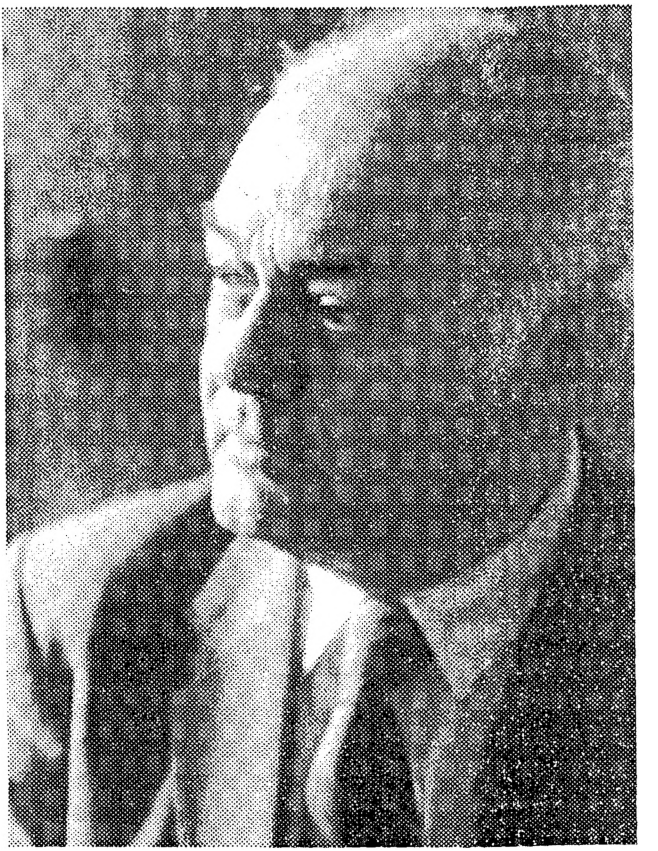
(Ovidiu)

Membru corespondent, din 13 noiembrie 1990, și titular, din 10 noiembrie 1992, al Academiei Române.

Născut la 28 februarie 1916, în satul Horecea-Mănăstirii, municipiul Cernăuți (Bucovina), în familia numeroasă a unui funcționar de la Fondul Bisericesc Ortodox din Bucovina.

Școala primară în satul natal (1922—1925) și Cernăuți (1926). Liceul „Aron Pumnul" din Cernăuți (1926—1933), absolvit cu note maxime. Licențiat al Universității „Regele Carol al II-lea" din Cernăuți. Facultatea de Filosofie și Litere (1933—1938); teza de licență: *Filosofia lui Lucian Blaga*. Licențiat și al Facultății de Drept (1939). Seminarul Pedagogic Universitar din Cernăuți (1937—1938). Ca student a fost membru al Întrunirii Academiei Române „Bucovina". Obține doctoratul în filosofie — specialitatea sociologie, la Universitatea din București.

A participat la campania militară din Est (Odessa și Cotul Donului) și a fost făcut prizonier de către armata sovietică în Nordul Crimeei. Decorat cu Ordinul „Coroana României", în grad de cavaler cu spade și panglică și cu „Virtutea Militară", cl. a V-a (1941). Veteran de război. Nu a fost membru al P.C.R.

VLADIMIR TREBICI (Fotografie din anul 1994)

Profesor suplinitor de istorie la liceul militar „Ștefan cel Mare" din Cernăuți (1939).

Lucrează la Direcția Centrală de Statistică, cu unele întreruperi, îndeplinind diverse funcții până la cele de director general adjunct și consilier al ministrului (1946—1972). A mai lucrat ca redactor principal la revista „Probleme Economice" (1951—1953) și la Institutul de Cercetări Economice al Academiei Române (1956—1958).

În învățământul superior a lucrat cu intermitențe pe bază de cumul, între 1948 și 1972, și cu norma de bază, 1972—1977: asistent la Facultatea de Drept — Universitatea București (disciplina „Statistica

teoretică"), conferențiar la Institutul de Științe Economice și Planificare (ISEP) — București; de asemenea, a ținut cursuri și la Institutul Politehnic București (cursuri post-universitare de ingineri economiști) și la Universitatea din București. Facultatea de Filosofie (secția de Sociologie). Cursurile predate: statistica teoretică, statistica economică și demografia. Profesor asociat la Centrul Demografic O.N.U.-România (1974—1984), de limbă franceză.

În general, în țară și străinătate, este cunoscut ca demograf, sociolog și statistician. Autor de cărți, broșuri, capitole din lucrări (50), contribuții la diferite volume (60), articole și studii (320), recenzii și cronici științifice (140), lecții speciale și conferințe publice (220), emisiuni de radio și de televiziune (360), volume traduse (10).

A participat cu comunicări la sesiunile științifice ale Academiei Române, ale institutelor sale, ale Centrului de Cercetări Sociologice, ale Societății Române de Științe Geografice, ale Direcției Centrale de Statistică, ale Academiei de Studii Economice. A fost colaborator la lucrări enciclopedice din țară și străinătate: *„Dicționar Enciclopedic"* (4 vol), *Mic Dicționar Enciclopedic* (trei ediții), *Dicționar de Pedagogie, Dicționar de Ecologie", ROMANIA. An Encyclopaedic Survey,* Editura Științifică și Enciclopedică, Bucharest 1980, *RUMANÍA '95. Visión enciclopédica*, Editura Minerva, Bucarest, 1994 și altele.

În demografie a abordat aproape toate domeniile acestei științe: modele demo-economice, teorii demo-economice, urbanizare, migrația internă, fertilitatea, nupțialitatea, mortalitatea, aspectele teritoriale ale populației, proiectările demografice, structura populației și îmbătrânirea demografică, populația mondială, cooperarea internațională în demografie, politica demografică.

A fost membru al Comisiei Naționale de Demografie (1971—1989), vicepreședinte al Consiliului Științific și Metodologic al Direcției Centrale de Statistică, al diverselor consilii științifice. A fost ales în Consiliul de conducere al Asociației Sociologilor din România, înființată în 1990. Este președintele de onoare al Laboratorului de demografie istorică al Universității din București (din 1981), membru de onoare al Societății Cehoslovace de Demografie (din 1988) al Asociației Sociologilor din România (1993).

Cunoscător al limbilor germană, rusă, franceză, engleză, italiană și ucraineană. A făcut parte din diverse delegații oficiale, ca expert în probleme de statistică, sociologie, demografie, la Moscova (1958), la O.N.U. — New York (1958), la CAER — Moscova (1960), la congresele Asociației Internaționale de Sociologie (Evian — 1966 și Varna — 1970), la Paris (1966 și 1991), Belgrad (1967), Alpbach (Austria — 1967), Lyon (1972), Montréal (1988), Ciudad de Mexico (1977, 1980), New Delhi (1993). Delegat oficial al României la lucrările Comisiei pentru populație a O.N.U. (New York și Geneva), la sesiunile din San José (Costa Rica), la Santiago (Chile), la Cairo (Egipt), Sofia (Bulgaria) pentru pregătirea Conferinței Mondiale a Populației, ca și la Colocviul din Tunis și invitat la multe alte manifestări științifice din străinătate.

Membru al: Uniunii Internaționale pentru Studiul Științific al Populației (din 1971); Institutului Internațional de Statistică (din 1972); Asociației Internaționale a Demografilor de Limbă Franceză (AIDELF), din 1981; Asociației Europene de Demografie (membru fondator), din 1984; Societății Europene pentru Economia Populației (din 1988); membru de onoare al Societății Cehoslovace de Demografie de pe lângă Academia de Științe din Cehoslovacia și al Societății Române de Retrologie Agrară. Face parte din secția de Științe Economice, Juridice și Sociologie. Din 1990, este președinte al Comisiei de Demografie a Academiei Române, iar din 1995 director al Centrului de Cercetări Demografice.

Din 1991, lucrează la Institutul de Cercetare a Calității Vieții din cadrul Institutului Național de Cercetări Economice și este membru al Consiliului științific al acestuia.

În anul universitar 1990/1991 a predat demografia la o universitate particulară din București; în 1992 a fost profesor asociat la Universitatea București, unde a predat demografia la Facultatea de Sociologie, Psihologie și Pedagogie. Din 1990, este conducător de doctorat la Academia de Studii Economice pentru specialitatea „statistica social-economică", iar din 1993, la specialitatea „demoeconomică", la Institutul Național de Cercetări Economice. Distins cu Ordinul Muncii, cl. a III-a (1969).

Figurează în *Mic Dicționar Enciclopedic* — edițiile 1978 și 1986; de asemenea, în *The International Who's Who*, 1988—1990 (Londra), în *Știința în Bucovina*, vol. I, Suceava, 1981.

Este laureat al Premiului Academiei „Ion Ionescu de la Brad" (împreună cu prof. M. Biji), pentru monografia *Uzinele I. C. Frimu — Sinaia* (1958). Al doilea premiu al Academiei Române a fost acordat pentru cartea *Demografie și etnografie* (1986), scrisă în colaborare cu dr. Ion Ghinoiu. Autor al lucrărilor: *Manual elementar de statistică industrială*, 1950; *Curs de statistică teoretică pentru învățământul superior*, în colab., 1950; *Dicționar statistic-economic*, 1962 și 1969 (redactor responsabil); *Curs de statistica populației*, ASE, 1970; *Populația României și creșterea economică*. Studii de demografie economică, 1971; *Populația mondială*, 1974; *Mică enciclopedie de demografie*, 1975; *La population de la Roumanie et les tendences démographiques*, 1976 (franceză, engleză, spaniolă); *Demografia orașelor României* (în colab., 1977); *Demografia* (tratat), 1979; *Ce este demografia?*, 1982; *Mică enciclopedie de statistică* (în colab.), 1985; *Demografie și etnografie* (în colab.), 1986; *Demografia teritorială a României* (în colab.), 1986; *Populația Terrei. Demografie mondială*, 1991; *Genocid și demografie*, 1991; *Bucovina. Populația și procesele demografice (1775—1993)*, 1994.

„Puținii ani ce mi-au rămas vreau să-i folosesc pentru două obiective importante. Pregătesc *Istoria populației României*, o monografie de mai mari dimensiuni, însoțită de un *Vocabular de demografie*. Lucrez cu pasiune la *Istoria Bucovinei*. Este o datorie de suflet, dar și o obligație morală, ca președinte de onoare al Societății pentru Cultura și Literatura română în Bucovina, înființată de frații Gheorghe și Alecu Hurmuzachi, cu sprijinul altor cărturari, în 1862. Am muncit sistematic, cu dragoste, pe tărâmul meu, așa cum au muncit părinții, neamurile mele, țăranii, de aceea cinstesc munca altora. Mi-am dat silința — nu întotdeauna am reușit! — să aplic principiile înțelegerii, toleranței (am învățat târziu!), sub semnul iubirii universale, așa cum o propovăduia Sfântul Apostol Pavel (Epistola I către Corinteni, 13, 13).

În viață, de cel mai mare ajutor mi-a fost credința, pe care nu am părăsit-o și, de la a cărei învățătură nu m-am abătut. Respect oamenii care au o credință, indiferent care este aceasta".

Pasionat de muzică, istorie — și în special cea a Bucovinei — și teologie.

Căsătorit: are o fiică, Hrisanta, absolventă a Conservatorului de muzică „Ciprian Porumbescu" din București, Ph. D. la Universitatea din Viena (bizantinologie), căsătorită cu dirijorul Ion Marin.

LUCRĂRI, STUDII, ARTICOLE, COMUNICĂRI, TRADUCERI ETC. PUBLICATE DE VLADIMIR TREBICI (ÎN ORDINE CRONOLOGICĂ)

A. Cărți, autor, coautor, studii incluse în volume

1. **1966**: *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966*, Editura D. C. S., 1966, 37 pag. (f.n.).

2. **1970**: *Curs de statistica populației*, Academia de Studii Economice, XEROX, 1970, 981 pag.

3. **1971**: *Populația României și creșterea economică. Studii de demografie economică* (Colecția „Creșterea economică"), Editura Politică, București, 1971, 384 pag. (11 recenzii, din care 2 în străinătate).

4. **1972**: *Proiectări demografice* (în colaborare cu Vasile Ghețău), Caiet C. I. D. S. P., în: Colecția „Prognoza economică", nr.2.

5. **1973**: *Prognoza demografică*, Academia „Ștefan Gheorghiu", XEROX, 1973, 91 pag.

6. **1974**: *Populația mondială*, Editura Științifică, București, 1974, 203 pag.

7. **1974**: Cap. VI. *Proiectarea populației*, în volumul: „Populația României", Editura Meridiane, București, 1974; Idem: versiunea franceză C. I. C. R. E. D.

8. **1975**: *Mică enciclopedie de demografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, 493 pag.

9. **1975**: *Law and Social Status of Women* (p. 80—108) și *Law and Fertility in Romania* (pp. 500-543), în: "Law and Fertility in Europe. A study of Legislation Directly or Indirectly Affecting Fertility in Europe", Ordina Editions, Dolhain, Belgique, 1975.

10. **1976**: *Fertilitatea populației României și factorii care o determină.* Studiu ASE pentru Academia de Științe Medicale, 214 pag. + 60 pag. anexe, 1976 (manuscris).

11. **1976**: La population de la Roumanie et les tendences démographiques, Editura Meridiane, București, 1976, 193 pag. (Idem, versiunile engleză și spaniolă). Recenzată de Alfred Sauvy, în «Le Monde».

12. **1977**: *La Planification de la familie et la contraception en Roumanie* (în colab. cu Dr. I. D. Lemnete și Dr. doc. V. Săhleanu), în volumul: *Aspects socio-politiques et démographiques de la planification familiale en France, en Hongrie et en Roumanie.* Dossiers et recherches, nr. 2, Février 1977. Centre Européen de Recherche et Documentation en Sciences Sociales (Vienne), INED, UNESCO, Paris, pp. 142—247.

13. **1977**: Demografia orașelor României (sub red. Vl. Trebici), în colab. cu I. Measnicov și I. Hristache, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.

14. **1977**: *Mathematische Methoden und Modelle in der Rumänischen Demographie*, în volumul *Die Démographie und ihre Methoden* (Parwiz Khalatbari, ed.), Beiträge zur Demographie, No.1, Akademie Verlag, Berlin, 1977, pp. 237—256.

15. **1978**: Kinder-Soll und Haben în Rumänien, în volumul: *Lutz Franke und Hans W. Jürgens (Hrsg): Keine Kinder — keine Zukunft?* Zum Stand der Bevölkerungsforschung in Europa Schriftenreihe des Bundesinstituts für Bevölkerungsforschung, Boldt Verlag, Boppard am Rhein, 1978, pp. 59—66.

16. **1977**: *Population as a System*, în volumul J. Rose and C. Bilciu (eds.), *Modern Trends in Cybernetics and Systems*, vol. II, Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 1977, pp. 1000—1004.

17. **1979**: Typen der demographischen Transition in den Entwicklungsländern, în volumul: Parwiz Khalatbari (ed.), *Beitrage zur Demographie*, No. 2, Humboldt-Universität zu Berlin, Akademie Verlag, Berlin, 1979.

18. **1979**: *Demografia*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, 481 pag.

19. **1980**: *Prognoza demografică*, în volumul: *Economia mondială orizont 2000* (coordonator M. Malița ș.a.), Editura Academiei Române, 1980, pp. 21—41.

20. **1980**: *Binnenwanderung und Urbanisierung in Rumänien im Zeitraum von 1948 bis 1977*, în volumul: Parwiz Khalatbari (ed.), Räumliche Bevölkerungsbewegung in sozialistischen Ländern, Akademie Verlag, Berlin, 1980 pp. 225—242.

21. **1980**: *Nuptiality and Fertility of the Urban Population in the Frame of an Intensive Village-to-town Migration in Romania (1966—1978)*, în volumul: S. Siampos (ed.), *Recent Population Change Calling for Policy Actions*, NSS of Greece, ECPS, Athens, 1980, pp. 264—273.

22. **1980**: *Population and Human Settlements*, în volumul: *Romania. An Encyclopaedic Survey*, Editura Științifică și Enciclopedică, Bucharest, 1984, pp. 90—95 (idem, versiunea franceză).

23. **1981**: *Resursele umane ale Terrei*, în volumul *Resursele și noua ordine internațională*, Editura Politică, București, 1981, pp. 106—135.

24. **1981**: *La transition démographique dans les pays de l'Europe de l'Est: le cas de la Roumanie*, Estratto da: Atti del Seminario „La transizione demografica. Interrelazioni tra sviluppo demografico e sviluppo economico". Collana di studi e monografie della Società Italiana di Economia, Démografia e Statistica, Nuova Serie, nr. 7, Roma, 1981, pp. 137—170.

25. **1982**: *Le cycle de la vie familiale*, în volumul: *Actes du Séminaire „Droit-Famille-Développement"*, Centre démographique O.N.U. — Roumanie (CEDOR), Bucarest, 1982, pp. 76—79.

26. **1982**: La situation démographique de la Roumanie, în volumul: *Natalité et politiques de population en France et en Europe de l'est.* Colloque de Paris, 2—4 décembre 1980. INED — Travaux et Documents, Cahier No. 98, Presses Universitaires de France, Paris, 1982, pp. 104—159 și anexe statistice.

27. **1982**: *Ce este demografia?*, Colecția „Știința pentru toți", nr. 186, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, 130 pag.

28. **1982**: *Populația mondială: de la „explozia demografică" la noua ordine economică internațională*, în volumul *Problemele globale și viitorul omenirii*, Editura Politică, București, 1982, pp. 418—442.

29. **1983**: *Die demographische Transition*, în volumul: *Sabine Rupp und Karl Schwarz* (ed.), Beiträge aus der Bevölkerungswissenschaftlichen Forschung. Festschrift für Hermann Schubnell. Schriftenreihe des Bundesinstituts für Bevölkerungsforschung, Boldt Verlag, 1983, pp. 29—37.

30. **1983**: *Le rôle de la fécondité et de la mortalité dans l'évolution différentielle de la population des provinces historiques de la Roumanie*, în volumul: *Démographie et destin des sous-population*, Association Internationale des Démographes de Langue Française (**AIDELF**), Paris, 1983, pp. 161—169.

31. **1983**: *Les provinces historiques de la Roumanie: aspects démographiques*, în volumul: *Papers in Honour of Octav Onicescu on his 90-th Birthday* (editors: M.C. Demetrescu și M. Iosifescu), Editura Nagard, Roma, 1983, pp. 465-474.

32. **1985**: *Mică enciclopedie de statistică*. Autori: M. Iosifescu, C. Moineagu, Vl. Trebici, Em. Ursianu; coordonator: Vl.Trebici, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, 611 pag.

33. **1985**: *Die „Bevölkerungslehre" Gerhard Mackenroths und die Demographie in Rumänien*, în volumul: Josef Schmid (Hg), Bevölkerungswissenschaft. Die «Bevölkerungslehre» von Gerhard Mackenroth 30 Jahre dannach, Mit Beiträgen von... Vl. Trebici, Campus Forschung, Frankfurt, New York, 1985, pp. 191—205.

34. **1985**: *Satul românesc și țărănimea: aspecte demografice*, în volumul: *Satul românesc. Studii* (coordonatori: I. Matei și I. Mihăilescu), Editura Academiei Române, 1985, pp. 65—105.

35. **1986**: *The Future Population of Developed Regions and the Question of Ageing*, în: Population Growth as a Global Problem.5-ht International Demographic Seminar, Part 2, 6 Jg, 1986, Berichte, Heft 3, pp. 56—66.

36. **1986**: *Demografia teritorială a României* (în colab. cu I. Hristache), Editura Academiei Române, 1986, 160 pag.

37. **1986**: *Demografie și etnografie* (în colab. cu I. Ghinoiu), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, 325 pag.

Premiul Academiei Române.

38. **1986**: *Perspectivele demografice ale României în condițiile revoluției științifice și tehnice*, în volumul *Revoluția științifico-tehnică și aplicațiile ei în dezvoltarea socială a României* (coordonatori: M. Drăgănescu și M. Voiculescu), Editura Politică, București, 1986, pp. 162—183.

39. **1987**: *Schimbări în structura demografică a populației României și semnificația lor economică;* Sesiunea științifică jubiliară a Insititutului de Cercetări Economice, 25—26 februarie 1983, volumul I, 1987, pp. 273—294.

40. **1987**: *Anton Golopenția (1909—1951) — eminent statistician și demograf*, în volumul *Studii de statistică. Lucrările celei de-a unsprezecea consfătuiri științifice de statistică, 20—22 decembrie 1984*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1987, pp. 75—80.

41. **1988**: *Acorduri și sincope în ciclul de viață familială*, în volumul: *Tineret-Educație-Participare. Două decenii de cercetare științifică și acțiune socială*, București, 25—27 mai 1988, C. C. P. T., vol. IV, București, pp. 252—275.

42. **1989**: *Populația lumii peste 25 de ani*, în volumul: *Omenirea peste un sfert de secol* (coordonatori: M. Florescu și C. Murgescu), Editura Politică, București, 1989, pp. 127—136.

43. **1989**: *Populația Terrei: între explozie și implozie*, în: „Almanahul Korunk", 1989, Cluj-Napoca (lb. maghiară).

44. **1991**: *Populația Terrei. Demografie mondială*, Editura Științifică, București, 1991, 354 pag. (3 recenzii, din care 2 în străinătate).

45. **1991**: *Genocid și demografie*, Editura Humanitas, București, 1991 (Recenzie în „Population", INED, nr.1, 1992).

46. **1991**: *Calitatea vieții în demografie*, în volumul: *Calitatea vieții. Teorie și practică*, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București, 1991, pp. 64—75.

47. **1992**: *Démographie régionale et démographie différentielle: application á la Roumanie*, în volumul *AIDELF, Colloque international de Montréal (7—10 juin 1988)*, PUF, Paris, 1992, pp. 599—607.

48. **1992**: *Malthus — azi*, Studiu introductiv la volumul: *T. R. Malthus. Eseu asupra principiului populației*, Ediție îngrijită și tradusă de Dr. Victor Vasiloiu și Elena Angelescu, Editura Științifică, București, 1992, pp. 7—13.

49. **1992**: *Romania 1966—1985 as a Demographic Laboratory*, în volumul: *Romania*, ed, prof, Arthur Hollweg (S.U.A.), 20 pag. + anexe (manuscris).

50. **1993**: *Basarabia și Bucovina — aspecte demografice*, în volumul *Sub povara graniței imperiale*, Studii selectate și îngrijite de Adrian Pop, Editura Recif, București, 1993, pp. 66—88.

51. **1993**: *Indicatorii demografici*, în volumul: *Dicționar de sociologie* (coordonatori: Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu), Editura Babel, București, 1993, pp. 678—709.

52. **1994**: *Bucovina. Populația și procesele demografice* (1775—1993), în: „Buletinul Centrului de Studii Transilvane", Supliment, iunie, 1994. Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994, 40 pag. + 3 hărți.

53. **1994**: *Geopolitica și demografia în România: Anton Golopenția (1909—1951)*, Seria: „Discursurile de recepție", Editura Academiei Române, București 1994, 24 pag.

54. **1994**: Colaborare la *Raportul național privind populația României*, prezentat la Conferința Internațională asupra Populației și Dezvoltării, Cairo, 5—13 septembrie 1994.

55. **1994**: *Poblacíon*, cap. în volumul: *Rumanía '95. Visión enciclopédica*, Editura Minerva, București, 1994.

56. **1995**: *Demografia românească: încotro?*, în volumul: *Populația României. Evoluții și perspective;* Lucrările Simpozionului Național din 3—4 noiembrie 1994, Comisia Națională pentru Statistică, București, 1995, pp. 13—17.

57. **1995**: *Pierderile teritoriale ale României în vara anului 1940. Bilanț demografic*, I.N.C.E., Centrul de Cercetări Demografice, Centru de Informare și Documentare Economică, Colecția: *Probleme economice*, București, 1995.

58. **1995**: *Dr. Sabin Manuila, organizatorul statisticii științifice în România*, în volumul: *Sabin Manuila, Istorie și demografie*, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995, pp. 7—25.

59. **1995**: *Probleme spinoase ale demografiei românești*, în volumul: *Conexiuni, Filosofie-Psihologie-Sociologie*, Institutul Național de Informații, Editura INI, București, 1995, pp. 159—165.

60. **1995**: *Demografie contemporană*, I. N. C. E. , Centrul de Cercetări Demografice, Centrul de Informare și Documentare Economică, București, 1995.

61. **1995**: *Geopolitica și demografia în opera lui Anton Golopenția*, în volumul: *Anton Golopenția. Restituiri*, Editor: Ștefan Costea, Editura Ararat, București, 1995, pp. 92—107.

B. Studii și articole

1. **1965**: *Economie, populație, forță de muncă*, în: „Contemporanul", nr. 24 (974), 11 iunie.

2. **1966**: *Demografie și statistică demografică*, în: „Revista de statistică", nr. 6.

3. **1968**: *Organizarea cercetării științifice în demografie*, în: „Revista de statistică", nr. 7.

4. **1969**: *Aspecte ale fenomenelor demografice pe tipuri de orașe în România* (în colaborare cu I. D. Gîndac și I. Hristache), în: „Revista de statistică", nr. 8.

5. **1970**: *Teorii moderne despre populație* (I) și (II), în: „Revista de statistică", nr. 8 și 10.

6. **1970**: *Modele demo-economice*, în: „Revista de statistică", nr. 12.

7. **1971**: *Introducere la o încercare de uniformizare a termenilor demografici*, în: „Revista de statistică", nr. 10.

8. **1972**: *Îmbătrânirea demografică a populației României*, în: „Viitorul social", nr. 1.

9. **1972**: *Contabilitatea socială și indicatorii sociali*, în: „Viitorul social", nr. 4.

10. **1972**: *Reflecții demografice în legătură cu prognoza populației urbane*, în: „Arhitectura", A. 34, 72, anul XX, nr. 3—4 (136).

11. **1973**: *Dezvoltarea și creșterea demografică*, în: „Viața economică", anul XI, nr.19 (506), 11 mai.

12. **1973**: *Structura demografică a orașelor României* (în colaborare cu I. Hristache și I. Measnicov), în: „Revista de statistică", nr. 9.

13. **1974**: *Demografia contemporană și problemele sale. Convorbire între prof. Alfred Sauvy (Paris) și prof. Vladimir Trebici*, în: „Viitorul social", anul III, nr. 1/194.

14. **1974**: *Tabloul demografic al României*, în: «Roumanie d'aujourd'hui» nr. 7, 1974 (și în versiunile engleză, franceză, rusă și spaniolă).

15. **1974**: *Fertilitatea și statutul social al femeii*, în: „Viitorul social", nr. 2, 1974.

16. **1974**: *Impactul creșterii demografice asupra creșterii economice*, în: „Revista economică", nr. 9, 1974.

17. **1974**: *Modelul cibernetic al forței de muncă*, în: „Studii și Cercetări de Calcul Economic și Cibernetică Economică", nr. 3, 1974.

18. **1975**: *Urbanizare și demografie diferențială în România* (în colaborare), în: „Viitorul social", anul IV, nr. 3, 1975.

19. **1975**: *Populația ca sistem*, în: „Studii și Cercetări de Calcul Economic și Cibernetică Economică", nr. 3, 1975.

20. **1976**: *Creșterea și concentrarea urbană în România*, în: „Viitorul social", anul V, nr. 1, 1976.

21. **1976**: *Interdependența dintre creșterea economică și creșterea demografică*, în: „Revista economică", nr. 52, 1976.

22. **1977**: *Populația României la orizontul anului 1990* (cu I. Hristache), în: „Viitorul social", anul VI, nr. 2, 1977.

23. **1978**: *Aspecte ale migrației interne și urbanizarea în lumina rezultatelor preliminare ale recensământului din 5 ianuarie 1977* (cu I. Measnicov), în: „Revista de statistică", anul XXVII, nr. 4, 1978.

24. **1978**: *Tranziția demografică în România*, în: „Viitorul social", anul VII, nr. 2, 1978.

25. **1979**: *Planificarea familiei în perspectivă sociologică*, în: „Viitorul social", anul VIII, nr. 1, 1979.

26. **1979**: *Demografia rurală a României*, în: „Viitorul social", anul VIII, nr. 2, 1979.

27. **1979**: *Nupțialitatea populației României*, în: „Viitorul social", anul VIII, nr. 4, 1979.

28. **1980**: *Demografia teritorială a României*, în: „Viitorul social", anul IX, nr. 2, 1980.

29. **1980**: *The Demographic Policy — An Essential Component of Economic and Social Development*, în: «Revue Roumaine des Sciences Sociales», Série des sciences économiques, tome 24, nr. 1, 1980.

30. **1981**: *Populația României și politica demografică*, în: „Viitorul social", anul X, nr. 1, 1981.

31. **1981**: *Ciclul de viață familială*, în: „Revista economică", octombrie 1981.

32. **1981**: *Dezvoltarea demografiei ca știință în România*, în: „Viitorul social", anul X, nr. 4, 1981.

33. **1982**: *Zona colinar-montană și unele probleme demografice*, în: „Era Socialistă", nr. 6, 1982.

34. **1982**: *Ciclul de viață familială*, în: „Viitorul social", nr. 2, 1982.

35. **1982**: *Le développement de la démographie en Roumanie (1859—1980)*, în: "European Demographic Information Bulletin", vol. XIII, nr. 3, 1982.

36. **1983**: *The Demographic Ageing of the Romanian Population — Causes and Consequences*, în: "Romanian Journal of Gerontology and Geriatrics", tom 4, nr. 1, 1983.

37. **1983**: *Populația stabilă: model matematic și aplicații la populația României*, în: „Studii și Cercetări de Calcul Economic și Cibernetică Economică", anul XVIII, nr. 4, 1983 (și în lb. engleză).

38. **1984**: *Modelul demografic național și submodelele regionale*, în: „Viitorul social", anul LXXVII, nr. 1, 1984.

39. **1984**: *The Demographic Ageing of the Romanian Population (II) — Causes and Consequences*, în: "Romanian Journal of Gerontology and Geriatrics", tom 5, nr. 1, 1984.

40. **1984**: *Demografie și istorie: spre o nouă sinteză?*, în: „Revista de istorie", tom 37, nr.5, 1984.

41. **1984**: *Populația ca resursă limitată*, în: „Viitorul social", anul LXXII, nr. 51, 1984.

42. **1986**: *Nupțialitatea și modelul cultural*, în: „Viitorul social", anul LXXIX, nr. 1, 1986.

43. **1986**: *Familia, stabilitatea și divorțurile*, în: „Viitorul social", anul LXXIX, nr. 5, 1986.

44. **1986**: *Comportamentul demografic și modelele culturale*, în: „Contemporanul", nr. 41 (2082), 1986.

45. **1987**: *Demografie și etnografie: pentru o abordare multidisciplinară a populației*, în: „Viitorul social", anul LXXX, 1987, nr. 1.

46. **1988**: *Demografia între știință și acțiune socială*, în: „Viitorul social", anul LXXXI, nr. 1, 1988.

47. **1989**: *Tendințe demografice mondiale*, în: „Contemporanul", nr. 2 (2199), 1989.

48. **1989**: *Demografia între istorie și sociologie*, în: „Viitorul social", anul LXXXII, nr. 1, 1989.

49. **1989**: *Some Psycho-social Aspects of Demographic Ageing: A Case Study*, în: «Revue Roumaine des Sciences Sociales», nr. 1—2, 1989.

50. **1990**: *Genocid și demografie*, în: „Tribuna economică", nr. 5, 1990.

51. **1990**: *De senectute demographica*, în: „Tribuna economică", nr. 9, 1990.

52. **1990**: *Sistemul demografic față cu economia*, în: „Tribuna economică", nr. 10, 1990.

53. **1990**: *Inegalitate și inechitate demografică*, în: „Tribuna economică", nr. 11, 1990.

54. **1990**: *Demografia românească 1975—1989*, în: „Sociologia românească", Serie nouă, nr. 1—2, 1990.

55. **1990**: *Bucovina. Istorie și demografie* (I) și (II), în: „Septentrion", nr. 1, 2, 3, 1990.

56. **1991**: *Dr. Nafis Sadik. L'état de la population mondiale*, UNFPA, New York, 1999. în: „Sociologia românească", Serie nouă, nr. 3—4, 1991.

57. **1991**: *Populația României și structura etnică*, în: „Academica", anul I, nr. 10, 1991.

58. **1992**: *Populația României și repartiția ei după religie*, în: „Academica", anul II, nr. 11, 1992.

59. **1992**: *Octav Onicescu. Statisticianul și demograful*, în: „Academica", anul II, nr. 10, 1992.

60. **1992**: *Interferența demografiei cu strategia reformei;* Colocviu cu prof. Vladimir Trebici, în: „Tribuna Învățământului", Revistă săptămânală pentru învățământul preuniversitar, Anul II, nr.42, 26 octombrie 1992.

61. **1992**: *Le génogénisme en tant que politique démographique: le cas de la Roumanie*, în: "Roumanian Journal of Sociology", vol. III, nr. 1, 1992.

62. **1992**: *The Demography of the Romanians Outside Romania: Bessarabia and North of Bucovina*, în: «Revue roumaine de géographie», tome 35, 1991, pp. 3—19.

63. **1993**: *Tranziția demografică în România; tendințe noi*, în revista: „Calitatea Vieții", Institutul de Cercetare a Calității Vieții, nr. 2/3, 1993.

64. **1994**: *Dr. Sabin Manuila. Omul și epoca sa*, în: „Academica", anul IV, nr. 5 (42), aprilie 1994. De asemenea, în: „Sociologia românească", Serie nouă, nr. 4, 1994.

65. **1994**: *Populația Terrei: prezent și perspective*, în: „Diplomat Club", nr. 7 (31), 1994.

66. **1994**: *Populația mondială și dezvoltarea durabilă*, în: „Academica", anul V, nr. 1 (49), noiembrie 1994.

67. **1994**: *Este necesară o politică demografică în România?*, în: „Revista de cercetări sociale", anul I, nr. 2, 1994.

68. **1995**: *Academia Română (1989—1994). Aspecte demografice*, în: „Academica", anul V, nr. 5 (53), martie 1995.

69. **1995**: *Cartea de demografie*, în: „Revista de cercetări sociale", anul II, nr. 1, 1995.

70. **1995**: *Cercetarea demografică în România*, în: „Academica", anul V, nr. 11 (59) septembrie 1995.

71. **1995**: *Evoluția demografică în România; semne de îngrijorare*, în: „Viața medicală", nr. 52 (314), anul VII, 29 decembrie 1995.

72. **1995**: *Commentaria in demographiam: Argumentum*, în: „Sociologia românească", Serie nouă, nr. 1—2/1995, pp. 109—120.

73. **1995**: *L'apport de l'INED et de POPULATION à la démographie roumaine. Les relations démographiques franco-roumaines*, în: «Population (INED)», 50e année, nr. 6, 1995, novembre-décembre, pp. 1387—1396.

74. **1995**: *Is the demographic ageing of the Romanian Village an irreversible process?*, în: "Roumanian Journal of Sociology", vol. VI, 1995, vol. 1, pp. 1—11.

75. **1995**: *Commentaria in demographiam*, în: „Revista de cercetări sociale", nr. 3, 1995.

C. Comunicări și referate

1. **1966**: *Influența procesului de industrializare asurpa mobilității sociale. Pe exemplul României* (în colaborare cu C. Murgescu, C. Grigorescu și G. Retegan); Comunicare prezentată la Congresul al VI-lea Mondial de Sociologie, Evian, Franța 4—11 septembrie 1966.

2. **1969:** *Analiza principalelor fenomene demografice în mediul urban în România;* Comunicare la a VII-a Consfătuire științifică a D. C. S., 11 — 14 iunie 1969.

3. **1970:** *Aspecte demografice ale urbanizării în România;* Comunicare la Congresul al VII-lea Mondial de Sociologie, Varna (Bulgaria), septembrie 1970.

4. **1972:** *Retrospectivă și perspectivă în teoria și tehnica prognozei demografice;* Comunicare la a III-a Conferință Mondială de Cercetare a Viitorului, București, 4 — 10 septembrie 1972.

5. **1974:** *Introducere la problemele populației: puncte de vedere divergente* (lb. franceză); Comunicare la Tribuna Populației, 19 august 1974, București (Simpozion Internațional: S. Chandrasekaran, C. A. Miró, L. Tabah, O. Cabello, Fr. Jaffe).

6. **1975:** *Population as a System;* Comunicare la al III-lea Congres Internațional de Cibernetică și Sisteme, București, 25 — 29 august 1975.

7. **1976:** *Probleme actuale ale demografiei orașelor;* Comunicare la Colocviul al V-lea Național de Geografie a Populației și Așezărilor, Iași, 17 — 20 decembrie 1976.

8. **1977:** *Metode noi în prognoza demografică;* Comunicare la Sesiunea științifică a cadrelor didactice de la Academia de Studii Economice, 6 mai 1977.

9. **1979:** *Principles of the Application of Demographic Data to Development Planning;* Seminar International. Damasc, Siria, 16 — 20 septembrie 1978.

10. **1978:** *International Migration and Urbanization in Romania 1948 — 1977,* Third European Seminar ECPS, Belgrade, 26 — 29 septembrie 1978.

11. **1979:** *Nuptiality and Fertility of the Urban Population in the Frame of an Intensive Village-to-town Migration in Romania (1966 — 1978),* 4-th European Population Seminar ECPS, Athens, 2 — 5 octmbrie, 1979.

12. **1980:** *Quantity and Quality in the Concept of Human Resources;* Comunicare la al VI-lea Congres Mondial al Economiștilor, Ciudad de Mexico, 4 — 8 august 1980.

13. **1980:** *Nuptiality and Demographic Transition in Romania;* Comunicare la III Internationales Demographisches Symposium, Universitatea Humboldt din Berlin, octombrie 1980.

14. **1980:** *La situation démographique de la Roumanie;* Comunicare la Colloque sur les politique de population, INED, Paris, 3 decembrie 1980.

15. **1981:** *Rôle de la fécondité et de la mortalité dans l'évolution différentielle de la population en Roumanie;* Comunicare la Simpozionul

Démographie et destin des sous-populations AIDELF, Liège, 21—23 septembrie 1981.

16. **1981:** *Le cycle de la vie familiale;* Comunicare la Seminarul Internațional Droit-Famille-Developpement, 14—16 octombrie 1981, Bucharest.

17. **1982:** *Änderungen in der Alterstrucktur der Bevölkerung Rumäniens und ihre wirtschaftlichen Folgen;* Comunicare pentru Südosteuropa-Gesellschaft, München, 28 septembrie 1982.

18. **1984:** *The Future of Developed Regions and the Question of Ageing:* Comunicare la V Internationales Demographisches Symposium, Universitatea Humboldt din Berlin, 21 noiembrie 1984.

19. **1985:** *The Changing Relationship between Socio-economic Characteristics and Demographic Behaviour. Overview of Discussant:* Comunicare la Congresul al XX-lea al Uniunii Internaționale pentru Studiul Științific al Populației, Florența 6 iunie 1985.

20. **1986:** *Cultural Model and Regional Demographic Patterns in the Light of Demography;* The VII-th International Demographic Seminar, 28 octombrie 1986.

21. **1987:** *John Graunt — întemeietorul demografiei;* Comunicare la Simpozionul Laboratorului de demografie istorică al Universității din București, 1 iulie 1987.

22. **1987:** *Le modèle nuptial roumain dans le contexte européen;* Comunicare la Conferința europeană de demografie, Jyväskylä, Finlanda, 11—16 iunie 1987.

23. **1988:** *Démographie régionale et démographie différentielle: application à la Roumanie;* IIIe Colloque de l'AIDELF, Montréal (Canada), 7—10 iunie 1988.

24. **1989:** *Familia în condițiile îmbătrânirii demografice;* Comunicare la Centrul de Cercetări Sociologice, București, 1989.

25. **1989:** *Some Psycho-social Aspects of Demographic Ageing: a Case Study;* Comunicare la Congresul al XXI-lea al Uniunii Internaționale pentru Studiul Științific al Populației, New Delhi, India, 20—27 septembrie 1989.

26. **1990:** *Subminarea economiei naționale și populația. Aspecte demografice,* 19 noiembrie; Studiu pentru Institutul Național de Cercetări Economice.

27. **1991:** *S-a încheiat tranziția demografică în România?;* Sesiunea științifică a Institutului de Sociologie al Academiei Române, 21 februarie 1991.

28. **1991:** *The Ethnic Demography of Romania;* Simpozionul româno-american privind relațiile interetnice, Academia Română și IREX, Bucharest, 17 iunie 1991.

29. **1991:** *La démographie ethnique de la Roumanie;* Colloque franco-roumain d'ethnologie, Bucharest, 4 iulie 1991.

30. **1991:** *Considerații demografice asupra vârstei a patra;* Sesiunea Institutului Național de Gerontologie și Geriatrie, 26 septembrie 1991.

31. **1991:** *Génogénisme en tant que politique démographique: le cas de la Roumanie;* Congrés européen de démographie INED, UIESP, EASP, Paris, 21—25 octombrie 1991.

32. **1992:** *Cadrul demografic al tranziției;* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, ianuarie și martie 1992.

33. **1992:** *Demografia comparativă a României și Basarabiei;* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, 6 iulie 1992.

34. **1992:** *Demografia în România: trecut, prezent și viitor;* Zilele academice clujene, Cluj-Napoca, 12 octombrie 1992.

35. **1992:** *Dinamica comportamentelor demografice în România în anii 1983—1992;* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, în colaborare cu Institutul de Filozofie al Academiei Române.

36. **1993:** *Îmbătrânirea demografică a populației României în lumina noilor date;* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, 19 noiembrie 1993.

37. **1994:** *Dr. Sabin Manuila (1894—1964). Omul și epoca sa;* Sesiunea Academiei Române, 7 martie 1994.

38. **1994:** *Familia între demografie și sociologie;* Sesiunea Institutului de Cercetare a Calității Vieții, 12 mai 1994.

39. **1994:** *Populația mondială: prezent și perspective;* Casa Oamenilor de Știință, 11 iulie 1994.

40. **1994:** *Fertilitatea și modele culturale;* Sesiunea Institutului de Cercetare a Calității Vieții, 19 decembrie 1994.

41. **1995:** *Probleme spinoase ale demografiei românești;* Sesiunea Institutului Național de Informații, 17 martie 1994.

42. **1995:** *Satul românesc între tradiție și modernitate;* Sesiunea Academiei de Științe Agricole și Silvice, 24 martie 1994.

43. **1995:** *Pierderile teritoriale ale României în vara anului 1940. Bilanț demografic;* Simpozionul Național Academia Română, MAE, MApN, 30 august 1995.

44. **1995:** *Die Theologische Fakultät an der Czernowitzer Universität;* Sesiunea 120 de ani de la înființarea Universității din Cernăuți, 3 octombrie 1995, Cernăuți.

45. **1995:** *Situația demografică actuală și copii;* Sesiunea UNICEF, 12 decembrie 1995.

46. **1995:** *Cercetarea demografică în România;* Sesiunea Centrului de Cercetări Demografice, Aula Academiei Române, 18 decembrie 1995.

D. Varia

— Conferințe și lecții pe teme de demografie;
— Emisiuni la radio și televiziune;
— Conferințe pe teme de istorie și cultură;
— Conducător la teze de doctorat în specialitățile „Statistica social-economică" și „Demoeconomie".

E. Traduceri

1. Roland Pressat, *Analiza demografică,* traducere (cu Vasile Ghețău); note și introducere de Vladimir Trebici, Editura Științifică, București, 1974.

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
FACULTATEA DE SOCIOLOGIE, PSIHOLOGIE ȘI PEDAGOGIE
BUCUREȘTI

BIBLIOTECA CENTRALA UNIVERSITARA
FACULTATEA DE SOCIOLOGIE
ASISTENȚĂ SOCIALĂ
BUCUREȘTI

V.TREBICI

CUPRINS

Cuvânt de cinstire 5
Cum am devenit demograf 7
Populația României 17
Tranziția demografică 37
Demografia între istorie și sociologie 66
Minoritățile naționale din România:
Prezent și estimație prospectivă 81
Bucovina. Populația și procesele demografice
(1774—1993) 107
Geopolitica și demografia în România:
Anton Golopenția (1909—1951) 146
Scurtă biografie: Vladimir Trebici 168
Lucrări, studii, articole, comunicări, traduceri etc.
publicate de Vladimir Trebici 174